

SOPHIE DESPLANCQUES

ANTİK MISIR

KÜLTÜR KİTAPLIĞI 36 | 3. BASKI

DOST

ANTİK MISIR

SOPHIE DESPLANCQUES

Türkçesi: İsmail YERGUZ

İÖ 3000-332 TARİHLERİ ARASINDA YERYÜZÜNÜN EN GÖRKEMLİ UYGARLIKLARINDAN BİRİ OLAN ANTİK MISIR, BÜYÜK İSKENDER'İN FETHİNE DEK TÜM ANTİK DÜNYANIN EN HAYRANLIK VEREN GELİŞMİŞLİK DÜZEYLERİNDEN BİRİNİ TEMSİL EDİYORDU. EN SON ARKEOLOJİK, DİLBİLİMSEL VE TARİHSEL ARAŞTIRMALARIN IŞIĞINDA ANTİK MISIR'IN YENİDEN KURGULANDIĞI BU ÇALIŞMA, İMPARATORLUĞUN İÇ VE DIŞ YAPISINDAN FETİHLERE, FİRAVUNLAR DÖNEMİNDEN MISIR'DAKİ ASTRONOMİK HESAPLAMA YÖNTEMLERİNE DEK BÜTÜNLÜKLÜ BİR PERSPEKTİF SUNUYOR. İNSANLIK TARİHİNİN EN ETKİLEYİCİ UYGARLIKLARINDAN BİRİNİN GELİŞİMİNDEKİ KÖŞE TAŞLARI.

Kültür Kitaplığı: 36; Tarih: 10

D

KÜLTÜR KİTAPLIĞI: 36

D

Sophie Desplancques

Tanınmış bir Mısırbilimci olan Sophie Desplancques, Fransa'nın Lille kentinde bulunan Papyrus adlı Mısır Uygarlığı Araştırmaları Kurumu'nda dersler vermektedir.

Desplancques, Sophie
Antik Mısır
ISBN 978-975-298-229-1 / Türkçesi: İsmail Yerguz
Aralık 2019, Ankara, 124 sayfa
Kültür Kitaplığı: 36; Tarih: 10

ANTİK MISIR

Sophie Desplancques

DOST

ISBN 978-975-298-229-1

L'Égypte ancienne
Sophie Desplancques

Birinci baskı, Mayıs 2006, Ankara
İkinci baskı, Mayıs 2016, Ankara
Üçüncü baskı, Aralık 2019, Ankara

Türkçesi, İsmail Yerguz

Teknik hazırlık, Ferhat Babacan

Erdal Akalın - Dost Kitabevi / *Sertifika No*: 12386
Karanfil Sokak No: 11/4, Kızılay 06420 Ankara
Tel: (0.312) 435 93 70 • Faks: (0.312) 419 18 51
www.dostyayinevi.com • bilgi@dostyayinevi.com

Baskı, Pelin Ofset Ltd. Şti. / *Sertifika No*: 16157
İvedik Organize Sanayi Bölgesi, Matbaacılar Sitesi
1514. Sokak no: 28-30 Yenimahalle / Ankara
Tel: (0.312) 395 25 80-81 • Faks: (0.312) 395 25 84

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

I. – Mısırlılar ve tarihleri

Mısır ideolojisi yaklaşık üç bin yıllık uygarlığın tarihini oldukça donmuş bir süreklilik çerçevesi içinde yansıtma eğilimindedir. Tarih kopmalar biçiminde yorumlanan özel olayları silecek biçimde sunulur. Sözgelimi, Mes adlı yüksek düzeyde bir memurun kaydı Harmhabi'nin 59. yılından (yaklaşık 1290) söz eder, oysa, bu firavun yirmi dokuz ya da otuz yıldan fazla saltanat sürmemiştir. Burada söz konusu olan bir yanılgı değil keyfi bir tavırdır. Gerçekten de, kralın gerçek hükümdarlık dönemine, kendisini III. Amenhotep (yaklaşık 1385'ten 1345'e), Akhenaton/IV. Amenhotep ve Mısır ideolojisinin yeniden kurguladığı bu tarihten dışlanan haleflerinden ayıran zaman aralığı eklenmiştir. Mısırlılar tarihlerini anlatırken olayların birbirleriyle ilişkilerinin özelliklerini açıklamaya çalışmazlar. Tersine, bu olayları yaradılış çağlarında ve tanrıların hüküm sürdüğü dönemde gerçekleşen şeylerin sürekli yinelenmesi gibi göstermek isterler. 1969'da Jean Leclant Mısır uygarlığını şöyle tanımlamıştır:

"İnatla başlangıcından sonuçlarına dönen ve bunları sürekli yinelemeye çalışan taş uygarlığı." Antik Mısırlılara göre, tarih, günümüz için modeller oluşturabilecek bir geçmişin araştırılması şeklinde tanımlanır. Bununla birlikte, bir bireyin ve bir dönemin anlamlı unsurları olan Mısır kimliğinin ve kişiliğinin ifade edilmesi çok büyük ölçüde bu ideoloji içinde yer alır. Mısırlılar faaliyetlerini anlatırlarken seleflerini aşma çabası içindedirler: Firavunların karakterlerinin doğrulanması amacıyla yıllıklar incelenmiştir. Bununla birlikte, bu yarışta kopma yoktur. Aynı anlayış içinde, özel olayları açıklamak amacıyla sık sık tanrıların müdahalesinden söz edilmiştir. Antik Mısır tarihini incelemek isteyenler bu kavramları akıllarından çıkarmamalıdır kesinlikle.

II. – Mısır tarihinin kesiti

Antik Mısır'ın üç büyük tarihsel dönemi vardır: tarihöncesi, Firavunlar dönemi ve Yunan-Latin dönemi. Firavunlar döneminin başı ve sonu özel bağlamlar içinde yer alır. Thisler döneminin (I. ve II. sülaleler) belirgin özelliği yaklaşık 3000 yıl boyunca Mısır tarihine egemen olan belli başlı unsurların görülmesidir. Çok büyük ölçüde yabancı etkileri taşıyan Yakın Dönem toplumunun belirgin özelliği Mısır değerlerindeki ve mantalitesindeki derin dönüşümlerdir. Mısır uygarlığı üç büyük imparatorlukla birlikte gelişmiştir: Eski İmparatorluk, Orta İmparatorluk ve Yeni İmparatorluk. Bir imparatorluğun sonuna denk gelen

her dönem karışıklıklar dönemine açılır ve bunlara ara dönemler denir. Bu ara dönemlerin belirgin özellikleri kraliyet otoritesinin zayıflamasından sonra Mısır'ın siyasal ve yerel birliğinin parçalanmasıdır. Zaafiyet gösteren iktidarın yerini dönemlere göre iktidarı paylaşan yerel sülaleler ya da yabancı sülaleler alır. Bu ara dönemler bugün pek iyi bilinmiyor ve bu dönemlerle ilgili kesin saptamalar yapmak mümkün değildir. Öte yandan, Mısır firavunlarının tümü 1'den 30'a kadar numaralanmış sülaleler halinde gruplandırılmıştır; bu sınıflandırma İÖ. III. yüzyıl başında yaşamış bir Yunan rahibi olan Manethon'un *Aegyptiaca*larına göre yapılmıştır. Yaklaşık 3000'den 332'ye kadar Mısır uygarlığı otuz hanedenla gelişmiş ve dünyaya damgasını vurmuştur. Böylece, bir *Antik Mısır* tarihi yazmanın ne kadar zor bir iş olduğu anlaşılır; biz bu tarihin ana hatlarını ve keşfedilmesi gereken bazı alanlarını sunmaya çalışacağız.

I. Bölüm

ÇEVRE

I. – Ülke ve coğrafyası

Mısır özel bir coğrafi çerçeve içinde yer alır. Akdeniz'e yaklaştıkça genişleyen uzun ve verimli kıyı bölgeleri ve de Sahra'nın doğuya doğru uzantısı olan geniş ve kurak bir tür iç alandan oluşur. Ülkenin coğrafi ve kültürel farklılığı özellikle Delta bölgesinde gerçekleştirilen son araştırmalarla ortaya çıkarılmıştır. Delta ve Vadi, çöl bölgeleri gibi, aynı ülkenin ve aynı uygarlığın çeşitli yansımalarıdır adeta.

1. Büyük bölgeler. – Mısır üç büyük bölgeye ayrılır: Yukarı Mısır, Orta Mısır ve Aşağı Mısır. Bununla birlikte, Antikçağ Mısırlılarına göre iki bölge vardır: Yukarı Mısır (*Ta şemau* dedikleri Yukarı ve Orta Mısır) ve Aşağı Mısır (*Ta mehu*). Bu ayrım, tarih döneminde firavunun taktığı iki taca göre yapılmıştır: beyaz taç (Yukarı Mısır) ve kırmızı

taç (Aşağı Mısır). Mısır'ın birleşmesinden sonra Mısırlılar ülkeleriyle ilgili bu ikili vizyonu sürdürmüşlerdir. Mısır'ı "iki ülke"gibi tanımlamaktan kesinlikle vazgeçmeyeceklerdir. Öte yandan, Mısır'ın yönetiminde ikili bir örgütlenme sistemi görülür. Hazine bölümünü belirtmek için eskiden beri kullanılan yaygın terim "çifte para evi"dir. Ayrıca, metinlerde iki büyük doğal özellikten söz edilir: alüvyonlu Nil Vadisi'ne denk düşen "kara toprak" (*kemet*) ve uçsuz bucaksız Sahra çevresine denk düşen "kızıl toprak" (*desheret*). Yukarı Mısır'ın güneyi kumtaşlarının yoğun olduğu bir bölgedir ve güneyde vadinin genellikle çok dar olduğu Esneh'e kadar uzanır; kuzeyde ise vadinin genişlediği ama yirmi kilometreyi pek aşamadığı Delta'ya kadar kalkerli bir bölge oluşturur. Bu bölgenin Mısır uygarlığının doğduğu yer olduğu söylenebilir. Sülaleler öncesi kültür bu bölgede Badari ve Nagada sitlerinde gelişmiştir. Ülkenin birleşmesi de Yukarı Mısır'daki birçok sitten hareketle ve bu bölgelerin prenslerinin yararına gerçekleşmiştir. Çok köklü değişikliklerin görüldüğü bu dönemde iki sit önemlidir: birleşmenin merkezi Hierankonpolis ve birinci sülale hükümdarlarının mezarlarının bulunduğu Abidos. Öte yandan, bu bölgedeki Mısır varlığı Firavunlar döneminden Yunan-Latin dönemine kadar kanıtlanmıştır. Coğrafi durumu bu bölgeyi yabancı istilalarından, özellikle de Akdeniz dünyası ve Yakındoğu istilalarından korumuştur. Böylelikle, Yukarı Mısır, Mısır tarihi boyunca Firavun geleneklerine çok sıkı biçimde bağlı kalmıştır. Siyasal çalkantıların yoğunlaştığı dönemlerde ülkeyi sahiplenme buradan başlamıştır. Bu birleştirme ira-

desi, çoğu zaman, en parlak dönemini Yeni İmparatorluk döneminde yaşayan ve tanrısı Amon'u bir sülale tanrısı gibi kabul ettiren Teb'den kaynaklanır.

Orta Mısır Asyut civarından Delta'nın güney ucuna kadar uzanır. Çok uzun süre firavunların ikamet merkezi ve de yönetim merkezi olmuştur. Birleşik Mısır'ın ilk merkezi Memphis bu işlevini Yeni İmparatorluk döneminin ortalarına kadar sürdürmüştür. Orta İmparatorluk'ta, bu döneme ait piramitlerden bazı izlerin bulunduğu Licht, I. Ammenemes'ten (yaklaşık 1525) itibaren bir süre Mısır'ın başkenti olmuştur. Gize, Dahşur ve Sakkara gibi büyük kraliyet ve özel mezar sitlerinin varlığı Mısır'ın bu bölgesinin Mısır tarihinin başlangıç döneminden beri ne kadar önemli bir role sahip olduğunu gösterir. Bu bölgede bulunan kalıntılar kraliyet ve yönetimle ilgili kalıntılarla sınırlı değildir, çünkü Orta İmparatorluk döneminin büyük eyalet yeraltı mezarlarından birini de (Beni Hasan) barındırır aynı zamanda. Mısır'ın bu bölgesinde Nil'in tali bir kolunun bulunması (Bahr Yusuf) oraya belirgin özelliklerini verir. Sularını Fayyum yönünde boşaltması bu doğal leğene çok önemli bir ekonomik rol yükler.

Özellikle bataklık bir bölge olan Aşağı Mısır bölgesi Memphis'ten Kızıldeniz'e kadar uzanır. Akdeniz dünyasıyla ve Yakındoğu'yla temas bölgesi olan bu bölge firavunlar tarihi döneminde özellikle yabancı istilaları ve etkileri altında kalacaktır. XIX. sülale döneminden başlayarak çok önemli bir konum alır. II. Ramses Mısır'ın yeni başkenti Piramses'i burada kurmuştur. Bu bölgeden olan Yakın Dönem

hükümdarları aynı zamanda Tanis (Kuzey Teb) ve Sais kentlerinde de ikamet etmişlerdir.

Ayrıca, Nil Vadisi'ni iki çöl kuşatır: Batıda Libya Çölü ve Arap Çölü ve doğuda Sina Çölü. Bu vahşi ve aman vermez bölgeler sülaleler öncesi dönemden başlayarak değerlendirilmeye başlamıştır. Bununla birlikte, Bahariyye, Farafra, Dahla ve El Harga gibi bazı büyük vahalar sömürgeleştirilmiştir. Öte yandan, Batı çölü dağlık bir bölgedir ve engellerle dışarıya kapanmıştır. Arkaik dönemden beri ekonomik rolü önemlidir, çünkü bu çölde Mısır topraklarının önemli maden yatakları bulunur (sözgelimi, Sina'da bakır ve firuze ve El Hammam'da altın).

2. Nil. – Mısırlılar 6.700 km. uzunluğundaki bu ırmağın verdiği zararlara da yararlara da uyarlamışlardır kendilerini ama onu ıslah etmeye çalışmamışlardır. Büyük Mısır tapınakları su kaynaklarının bulunduğu yerlere uzak bölgelere kurulmuştur. Mısır toplumu çok büyük ölçüde bir tarım toplumudur. Kabaran ve yükselen Nil su aracılığıyla ve de kıyılara bıraktığı balçıkla Mısır'ı verimli bir bölge haline getirir. Ama bu arada Mısır'ı tehdit edebilecek iki tehlike vardır: sular normalden daha fazla yükseldiğinde ve daha alçak olduğunda. Böylece, devlet Thisler döneminde Nil'in su düzeyini ölçen bir aletle yıllık değişmeleri kontrol etmeye ve not etmeye başlamıştır. Alınan ölçümler yıllıklarda (Palermo yazılıtaşı) ya da bazı kraliyet anıtlarında (I. Sesostris'in beyaz tapınağı, yaklaşık İÖ 1960) arşivlenmiştir. Nil'in akışındaki değişiklikler aynı zamanda ekim tercihlerini

de etkilemiştir. Sözgelimi, keten çok fazla sulak yerlerde ekiliyordu, bağlar ise daha az sulak bölgelerde toplanmıştı. Tahıllardan buğday su taşkınlarının normal olduğu dönemlerde, arpa ise özellikle sular çok fazla yükseldiğinde ekiliyordu. Öte yandan, Mısır sivil yıllık takvimi de ırmağın suyunda gözlemlenen değişmelere göre düzenlenmişti. Yıl üç mevsime bölünmüştü: "taşkın" (*Akhet*), "kış" (*peret*) ve "yaz" (*şemu*). Mısırlılar IV. binyılda yılın başlangıcını sadece rastlantı olan bir astronomik gözleme dayalı takvimle ilgili bir işareti referans alarak saptamışlardı: Sotis adlı bir yıldızın çok sıcak günlerde görünmesidir bu gök olayı. Nil aynı zamanda ülkenin güneyiyle kuzeyinin temel iletişim ekseniydi. Irmağın debisi güneyden kuzeye doğru bir dolaşım olanağı veriyordu ve ancak yılın belli dönemlerinde (suların taşma dönemi olan Ağustos ayından Ekim ayına kadar) mümkündü bu. Uzun ırmakta mola vermeden yolculuk mümkün değildi. Hükümdar ve kraliyet görevlileri mola verdikleri iskelelerde erzak alıyorlardı ve bir süre dinlenip rahatladıktan sonra devam ediyorlardı yollarına. Bu düzenlemeler XVIII. sülale döneminde, III. Tutmosis ve Harmhabi saltanatlarında Harmhabi kararnamesiyle kesinleşmiştir. Nil, Mısır'ı tehdit eden halklar için kimi zaman güneyden ve kuzeyden bir istila yolu olmuştur. Nil, doğal bir sınır olmak şöyle dursun, sadece güney ve kuzey arasında değil, kıyıları ve batı arasında da bir köprü olmuştur. Mısır'da sulama aynı zamanda taşıma amaçlı da kullanılan kanallarla sınırlıymış gibi görünmektedir (bu bağlamda en eski örnek Akrep kralın iri kafasına kazılmış

olanıdır). Sulama sistemi bugünkünden farklı olarak her yıl yeniden düzenlenirdi ve sürekli değildi.

3. Yönetimde alt-bölünmeler. – Mısır birleştiğinde kraliyet yönetimi "iki ülkeyi" eyaletlere ya da *sepet*lere bölmüştür. Modern tarihçiler nomos diyor bunlara; bu sözcük Yunanca'dan alınmıştır ve ilk kez Lagos sülalesi (yaklaşık 330'dan 30'a kadar) döneminde kullanılmıştır. Bu nomosların sayısı zaman içinde Eski İmparatorluk döneminde 38, 39, Yeni İmparatorluk döneminde ise 42 olarak değişmiştir. Ekonomi ve vergi işleriyle ilgilenen bu yönetim birimlerinin kökenleri kesin biçimde saptanmamıştır. Bazıları doğrudan doğruya sülaleler öncesi dönemde Mısır'a yerleşmiş olan küçük prensliklerin mirasçıları olduklarından eski bir coğrafi ya da kültürel gerçekliğe sahiptiler. Merkezi yönetimin seçtiği bir görevlinin otoritesi altında çalışan nomarkhosun gerçek anlamda siyasal bir gücü vardı. Nomarkhos vergi toplardı, 'nomos'un iç güvenliğinden sorumluydu, hukuksal görevleri vardı ve bayındırlık işleriyle uğraşırdı. Bu kamusal görevler dışında tapınak yönetimi ve kültlerle ilişkili dinsel görevler de üstlenmişti. Bazı bölgelerde, sözgelimi Yukarı Mısır'daki 15. nomosta, IX. sülaleden III. Sesostris'in saltanatına kadar bir soyağacı sürekliliği gözlemlenebilir. Aynı aile bu bölgeyi Birinci Ara Dönem'de önce bağımsız bir biçimde ve daha sonra kralın otoritesi altında yaklaşık üç yüz yıl boyunca yönetmiştir. III. Sesostris döneminde bir yönetim reformundan sonra bu görev yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Nomarkhosların yerlerini yetkileri daha

sınırlı, vezirin emrinde ve daha sınırlı coğrafi birimleri (*niu*, "kent") yöneten daha çok sayıda görevli almıştır. Bununla birlikte, nomoslar bölgenin resmini çıkarmayı sürdürürler. Merkezleri bir yandan hayvanlara, ağaçlara, çeşitli sembollere, tanrıçalara, bir yandan da hiyeroglife gönderme yapan bir işaretle gösterilmiştir. Bu işaret ilkel denen ve sülaleler öncesi döneme kadar giden kültürlere tanıklık etmiştir. Buna karşılık, "nomos" sözcüğünü gösteren işaret ülkenin birleşmesinin bir ürünüdür: sulama kanallarıyla bölümlenmiş bir alanı gösterir ve devletin tarım organizasyonuna gönderme yapar.

Üç bin yılda bölgelerin sayısı, merkezleri, sınırları, resmi adları siyasal ve sosyal yapıya, toprağın değerindeki ilerleme ve gerilemeye, kentlerin büyümesine ve gerilemesine göre değişmiştir.

4. **Sınırlar.** – Mısır'ın doğal sınırları Assuan Çağlayanı, çöl sınırları ve Delta'nın denize bakan cephesiyle belirlenmiştir. Çok sayıda askeri yapıtta bu sınırlara giriş Elephantine Adası'ndaki kaleyle "denizlerdeki müstahkem mevkiler"dir. Siyasal sınırlar ise Mısır tarihi boyunca fetihlere göre değişmiştir. Sözgelimi, güneyde Yeni İmparatorluk'un başlangıç döneminde Mısır'ın etkisi 4. çağlayana kadar yayılmıştır. Ülkenin kırılgan sınırları sadece Nübye ülkelerinin yayıldığı güney sınırları ve Yakındoğu'ya giden yolların bulunduğu güneydoğu sınırları olmuştur. Sınırları genişletmek ve Mısır'ı komşularından korumak Mısır firavununun en önemli görevlerinden biriydi. Hükümdar,

düzenin güvencesi olarak, tam bir meşruiyet iddiasında bulunabilmek için etki alanını korumak ya da genişletmek zorundaydı. Krallar temas bölgelerinde önemli müstahkem mevkiler ve güçlü surlarla donanmış kentler oluşturdular. XII. sülalenin hükümdarları 2. çağlayandaki Buhan'da tek bir komutanlığın emrine verilen bir müstahkem mevki ağıyla korunan yeni bir sınır oluşturdular. Daha sonra kuzey-batı sınırının da korunması gerekmiştir (Pelusium, Tel el-Har). Yazıyla belirtilmiş olmayan sınırlara tecavüz edilmemesi gerekiyordu. *Çaru* sınır karakolundan geçen herkesin kale günlüğüne kaydedilmesi gerekiyordu kesinlikle. Bu sınırları kollayan güvenlik gücünün ülkeyi yabancı istilalarına karşı korumak gibi bir görevi vardı ama bu gücün aynı zamanda gümrük, yönetim ve ticaretle ilgili işlevleri de vardı. Gerçekten de, sınırların muhtemel istilacılara karşı korunması gerekiyordu ama bunlar aynı zamanda bölgeye ticari amaçlı giriş yollarıydı.

5. Mısır ve dünya. – Mısır, Sahra'nın doğu ucunda, Afrika'nın kuzeydoğu köşesine yapışmış, kuzeyde Akdeniz'e açılan, güneyde Kara Afrika'yla, doğuda Yakındoğu'yla bağlantısı olan bir ülkedir. Mısır çok eski dönemlerden beri yabancı komşularıyla çok farklı ilişkiler kurmuştur. Ekonomik ve ticari, siyasal ve diplomatik olabilen ya da belirgin özellikleri sadece merak olan bu ilişkiler Mısırlıların kendi coğrafyalarını, onun yakın ve uzak bölgelerini çok iyi bildiklerini gösterir. Mısır anıtlarındaki topografik listeler tanıklık eder buna. Bu eski bölgelerin yerlerini belirlemek

amacıyla gerçekleştirilen çalışmalar her geçen gün gelişme kaydetmektedir. Bununla birlikte, sözgelimi Punt ülkesinin yerininbelirlenmesi gibi bazı soruların cevabı verilememektedir. Bazı metinlere göre bu hoş kokulu bitkiler ülkesine gemilerle gidiliyordu. Punt'la kurulmuş bilinen ilk ilişkiler V. sülale dönemine, en son ilişkiler de XXV. sülale dönemine dayanır. Güncel araştırmalar bağlamında iki hipotez ortaya çıkmaktadır. Bazı hipotezlere göre, Punt, Mısır'ın güneyinde, Sudan'ın güney tarafında ve Eritre'nin kuzeyinde yer alan bir bölgedir; bazı hipotezlere göre de, bu egzotik ülke doğuda, Arabistan'dadır. Mısır metinlerine göre, evrende esas olarak dünyanın düzeninin (*Maad*) güvencesi olan Mısırlılar yaşar, öteki halklar kaostur, düşman evrendir. Dolayısıyla, "düşman" yabancıdır. Çünkü farklıdır, yok edilmelidir ya da tamamen itaate mecbur kılınmalıdır. Yabancı karşısındaki bu zafer yabancıların katledildiği sahneler olan Dokuz Yay tasvirinde ve savaş ve av sahneleinde resmedilmiştir. Mısır, yabancılarla ilişkilerinde çok eski dönemlerden beri güneye öncelik verir. İlk sülaleler döneminde Aşağı Nübye'ye askeri harekatlar yapılmıştır. Aslında, yabancılarla kurulan ilişkiler karmaşıktır. Mısırlılar bir yandan kendilerini tehlike oluşturan dış dünyadan korumaya çalışırlar. Öte yandan, bu Öteki, ilginçliğiyle büyüler onları. Yabancı bölgeler onları doğal kaynakları ve yerel halklardan sağlanan ucuz iş gücüyle çeker. Bununla birlikte, her unsurun dünyanın düzenine uygun olabilmesi için onu Mısırlılaştırmak gereklidir. Böylece, yabancı tanrılar, yaşam biçimleri ve insanlar Mısırlılar tarafından

alınmış, bu insanlara Mısır adları verilmiş ya da kraliyet sarayına bağlı *Kep*'te (genellikle "kraliyet çocuk odası" olarak çevrilir) eğitilmiştir. Gerçekten de, yabancı aileler çocukları gönüllü olarak ya da o kadar barışçı olmayan yollarla *Kep*'e verirlerdi ve bu çocuklar Mısırlı çocuklarla aynı eğitimi (diller, din, silah kullanma vb.) alırlardı. Bu kültürleştirme, hükümdarları Mısır geleneklerini sürdüren bir Nübye sülalesinin (XXV. sülale) tahta çıkmasıyla doruğuna ulaşmıştır. Mısır da komşularının güçlü bir çekim merkezi olmaya devam etmiştir böylelikle.

II. Mısır ve tarihi

1. Yazı. – Hiyeroglif ne zaman ortaya çıkmıştır? Mısır geleneği, yazının bulunmasını birleşmiş Mısır'ın efsane firavunu Menes'e mal eder. Mısırbilimciler uzun süre yazının icadıyla I. sülalenin başlangıç döneminin örtüştüğünü söylemişlerdir. Son zamanlarda, Abidos'ta, Um el-Kaab Mezarlığı'ndaki U-j mezarında yapılan çalışmalarda Mısır'ın birleşmesinden önce (yaklaşık 3150) gerçek anlamda bir yazının var olduğunu gösteren zengin bir epigrafik malzeme ortaya çıkarılmıştır. Bu başlangıç döneminde hiyeroglif yazısı sadece kraliyet işleviyle doğrudan ilişkisi içinde doğrulanabilmiştir. Yazının özel anıtlarda kullanılması ancak birinci sülaleden itibaren gerçekleşmiştir. Böylelikle, yazının doğuşu ve krallığın ortaya çıkışı arasında doğrudan bir ilişki kurulabilmiştir. Hiyeroglif işaretler Mısır'daki

doğal ortamın somut gerçekliğini anlatan piktogramlardır (kavramları anlatan resimler ya de simgeler): direy, bitey, yapılar, aletler, mobilyalar, insanlar ve tanrılar. Hiyeroglif yazısı ideogram, fonogram ve tamlayandan oluşur. İdeogram tek bir işaret aracılığıyla tam bir sözcüğün yazılmasına olanak verir. Fonogram gösterdiğinden bağımsız olarak fonetik değeri dolayısıyla kullanılır. Tamlayan ise sözcüklerin çoğunun anlamını tamamlar ya da belirtir. Aynı dilden gelen iki yazı (hiyeroglif ve hiyeratik [işlek]) firavunlar döneminde yaygın olarak kullanılmıştır. Hiyeroglif, tapınakları ve mezarları süsleyen anıtsal metinlerde yaygındır, işlek (hiyeratik) yazı ise papirüslerde ya da ostrakonlarda (Mısırlıların ucuza edindikleri ve yazı yazmak ya da resim yapmak amacıyla kullandıkları taş ya da seramik parçası) gündelik yaşam olaylarını (resmi ya da hukuki belgeler, mektuplar ve vasiyetler) kaydetmek amacıyla kullanılmıştır. XXVI. sülaleden itibaren Aşağı Mısır'da yeni bir işlek yazı olan demotik ortaya çıkar ve bu yazı daha sonra yavaş yavaş bütün Nil Vadisi'ne yayılır. Demotik yazı da hiyeratik yazı gibi özellikle gündelik yaşamla ilgili metinlerin kaleme alınması amacıyla kullanılır. Epigrafik demotik bir istisna olarak kalmıştır. Zamanla Mısır dilinin mekanizmalarının kullanımı ve bilgisi ortadan kalkacaktır ve 1822'de Jean-François Champollion Kopt diline olan mükkemmel hakimiyetiyle yeniden keşfedecektir bunları.

2. Takvimler ve kronoloji. – Takvim ya da takvimler sorunu Antik Mısır'ın mutlak kronolojisinin oluşturulması

çabaları bağlamında temeldir. Mısırlılar yazının ortaya çıkmasından önce zamanı hesaplayabilmek için ilkel yöntemlerden yararlanıyorlardı. Sözgelimi, üstündeki sürekli çizikleri gün, hatta geçmiş yıllar kavramını unutturmayan damarlı palmiye ağacı kullanıyorlardı. Yazıda "yıl"ı (*renepet*) göstermek amacıyla ideogram işlevi gören de bu palmiyedir. Mısırlıların resmi belgelerde yaygın biçimde kullandıkları yıl, her biri dört aylık üç mevsimden, otuz günlük on iki aydan (kamer aylarından gelen) oluşan ve ayrıca beş günün eklendiği "sivil" denen yıldır. Gerçek yıldan çok az, çeyrek gün kadar kısa olan Mısır "sivil" yılı yüz yirmi yılda yaklaşık bir aylık bir mevsim değişikliği geçirir. Oysa, üç yüz altmış beş günlük bu yıl tüm Mısır tarihi boyunca geçerli olmuştur. Bu olgu, sabit bir Sothis yılının bilindiği göz önünde bulundurulduğunda daha bir şaşırtıcıdır. Yılın başını belirleyen, üç eşzamanlı olgunun bir araya gelmesidir: güneşin doğuşu, Sirius'un güneşin doğmasından çok az önce doğması ve taşkınların başlaması. Yeni Yıl ve doğal mevsimler ancak bin dört yüz altmış yıl sonra tekrar yerlerini bulurlar. Mısırlı kâtipler, Sotis yıldızının doğuşu ve takvimle belirlenmiş yılın başlangıcı arasındaki farkın gitgide açılmasına elbette çok şaşırmışlardır. Kâtiplerin bu gözlemleri bazı metinlerde yer almıştır. Bunlar önemlidir çünkü denetleme tarihlerinin düzenlenmesine yardımcı olurlar. Böylece, bazı saltanat dönemleri belli bir kesinlikle saptanabilir: III. Sesostris'in (XII. sülale hükümdarı), I. Amenhotep'in ve III. Tutmosis'in (XVIII. sülale hükümdarları) saltanat dönemleri. Ay takviminden (354 gün) bayram takvimini

düzenlemek için yararlanılmıştır. Mısırlılar tarihlendirmeleri için kesinlikle sürekli bir çağdan yararlanmadılar. Çok erken bir dönemde zamanı iktidardaki firavunun saltanat yıllarına göre düzenleme alışkanlığını kazanmışlardır. Yazık ki, bütün metinlerde tarih belirtilmemiştir. Tarihli olan metinlerde şöyle bir üslup görülür: falan mevsimin X ayı, X yılında, falan firavunun saltanatında. Tahttaki firavunun ölümünde, yıl, halefinin I. yılıyla başlıyordu. Yeni İmparatorluk döneminde yılların hesabında yeni kuralların uygulanması mevcut kronolojideki karışıklığı artırır. Yeni hükümdarın takviminin düzenlenmesi selefinin ölümüyle birlikte başlar. Sözgelimi, hükümdar yıl sonunda ölmüşse yeni hükümdarın I. yılı ancak birkaç ay sürebilir. Bu yeni uygulama araştırmacılara saltanat süren her firavunun ölüm tarihini kesinlikle bilme zorunluluğu getirir ki bu kesinlikle mümkün olamayacak bir şeydir. Bu bağlamda, bir kesinlik için, hüküm sürmüş olan bütün firavunların bilinmesi gerekir, bu da mümkün değildir; Mısırbilimciler bu alanda düzenli bir çalışma içindedirler. Ayrıca, bazı dönemlerle ilgili olarak farklı bir yıl hesaplamasıyla koşut saltanat yılları vardır. Bu durumda kesin bir kronoloji belirlemek zordur. Bununla birlikte, modern astronomlar, Memphis paralelinde, Temmuz ayının başına (suyun kabarmaya başlaması) denk düşen yıldızın güneşin doğmasından kısa süre önceki doğuşunu belirleyebilirler ve böylelikle Mısırlıların yılın kesin başlangıç tarihi temelindeki hesaplarını bulabilirler. İÖ beş bin yılda üç kez gerçekleşmiştir bu olgu: XIX. sülalenin hüküm sürdüğü 1325/1322'de (dönemin kâtipleri

not etmişlerdir olayı), 2785/2782'deki Thinis döneminin sonuna doğru ve 4245/4242'deki tarihöncesi dönemde.

Böylece, Mısır kronolojisi kesin belirleme işaretlerine sahip olsa da, büyük ölçüde, az çok önemli değişmeler görülebilir bu kronolojide. Bu nedenle, bu yapıtta belirlenmiş olan tarihler yol göstericidir ve kesinlikle mutlak değildir.

3. Saltanatların kaynakları ve zincirlenişi. – Kralların ve icraatlarının anısını muhafaza etmek Antik Mısırlılarda sürekli bir çabadır. Genellikle konusu saltanat dönemlerinden uzun süre sonra kaleme alınan yıllıklar (*gnut*) saltanat dönemlerinin önemli olgularının (nüfus sayımları, Nil'deki su taşkınları, resmi binalar, savaş, kral ya da tanrı heykellerinin üretimi) sergilenmesi aracılığıyla zamanın akışını gösterirler. V. sülale dönemine ait Palermo yazılıtaşı, listeleri ve hesapları, kralların verasetlerini, başlangıç döneminden (3300) V. sülale döneminin ortalarına (2400) kadar anlatır. Yakın zamanda okunabilen Güney Sakkara Taşı yıllıkları VI. sülale dönemine tarihlenir. Tek gerçek kraliyet listesi olan Torino papirüsü gibi belgeler saltanat süreleri konusunda bilgi verir bize. Bu saltanat süreleri, II. Ptolemaios döneminde Yunanca bir Mısır tarihi (*Aegyptiaca*) yazan Mısırlı rahip Menethon'un "sülaleler" adını verdiği bütünler içinde bir araya toplanmıştır. Bu "sülaleler" kan bağlarına denk düşer gibi görünmemektedir. Daha çok kraliyet konutu yerleşimi ve patron-tanrı kimliğine göre bir sınıflandırma söz konusudur. Bununla birlikte, bu sınıflandırma birçok durumda hükümdarların aralarında

yakınlık olmaları durumunu dışlamaz. Bu belgelerde ortaya çıkabilecek paradoksları örneklemek konusunda Torino papirüsü örneği anlamlıdır; ilk sülale hükümdarlarının adları tekbiçimlileştirme kaygısıyla kartuşlara yazılmıştır, oysa, bu saltanat dönemleriyle ilgili çağdaş belgelerde firavunun adı bir *sereh*te (sarayın bir cephesini gösteren işaret) yer alır. Bu listenin başında kurucu mit kavramını dayatan kralların selefleri tanrılar, aracı varlıklar, Horus'un halefleri (yani birleşmeden önceki Mısır'ı yöneten insanlar) ve sonunda da Menes'le başlayan Mısır firavunları listesi yer alır. Bununla birlikte, Torino papirüsünde saltanatların içeriği konusunda bir şey yoktur. Mısır krallarının veraseti aynı zamanda Abidos (Abidos Tapınağı'nda I. Sethi'nin listesi; Abidos Tapınağı'nda II. Ramses'in listesi) ya da Memphis (Sakkara listesi, Elephantine listesi) veya Teb (Tod'da XI. sülale krallarının listesiyle XVIII. ve XIX. sülalelerin özel mezarlarındaki çeşitli listeler) geleneklerine ait olan Eski, Orta ve Yeni İmparatorluk'un dinsel ya da özel belgelerinde de yer almıştır. Bununla birlikte, bu sınıflandırmalar daha seçmecidir. Sözgelimi, II. Ramses'in Abidos Tapınağı'ndaki listesinde içlerinde Amarna firavunlarının yer almadığı 78 kartuş vardır. Yeni İmparatorluk döneminde (yaklaşık 1550'den 1060'a kadar) resmi günlükler (sözgelimi, krallar vadisindeki kral mezarlarının yapımıyla ilişkili Mezar Kurumu günlüğü) ya da büyük askeri seferleri anlatan sefer günlükleri (sözgelimi, III. Tutmosis yıllıkları ya da II. Ramses'in yaptığı Kadeş Savaşı'yla ilgili bilgiler) gibi öteki derleme biçimleri ortaya çıkar. Bu tip belgelerde tarihleriyle

kaydedilen olaylar ya da olay dizilerinde astronomik ya da meteorolojik koşullar, resmi işlerle ilgili görevlilerin ya da habercilerin geliş gidişleri ve söz konusu kurumlarla ilgili ürünlerin alımları ve dağıtımları gibi bilgiler yer alır. Ayrıca, sözlü bildiriler ve resmi haberleşmelerin kopyaları da bulunur. Tabii ki, bu günlüklerde yer alan bilgiler bir grubun, bir büronun ya da bir kurumun özel etkinlikleriyle ilgilidir. Geç dönemlerle ilgili olarak kraliyet kronikleri de (demotik kronik) vardır elimizde. Menethon'un *Aegyptiaca*'ları, Torino papirüsündekine benzer bir kesite göre, başlangıcından Pers dönemine kadar hükümdarların adlarıyla ilgili bilgiler verir. Kısaltılmış versiyonları aracılığıyla tanıdığımız bu yapıt saltanat dönemleriyle ilgili bazı bilgiler verir bize.

4. Firavun. – "Firavun" sözcüğü Mısırdilinde "büyük ev" anlamına gelir. Bu sözcüğün kral anlamında kullanılması Yeni İmparatorluk döneminden itibaren kabul görmüştür. Mısır ideolojisi Mısır hükümdarını temel değerlerin ve *Maad*'ın (evrensel uyum ilkesi) güvencesi yapmıştır. Devletin görevi *Maad*'ın gerçekleşmesidir. Aynı şekilde, *Maad*'ın amacı dünyayı yaşanabilir kılmaktır. Yabancı egemenliği altında bile firavun kavramı en güçlü kimselere çekici gelmiştir. Bazı yabancı sülaleler monarşik değerlerin de koruyucuları olmuşlardır. Bununla birlikte, firavun kavramı zamanla değişmiştir.

Birçok kraliyet belgesinde firavunun tanrısal kökeni yer alır. Firavun tanrıların yanında gösterilir. Bununla birlikte, bir tanrı değildir firavun. Tanrının dünyadaki temsilcisidir.

Firavun asaleten Horus'u temsil eder, hem de güneş Tanrısı Ra'nın oğludur. Firavunun güneş özelliği özellikle IV. sülaleden başlayarak belirtilmiştir. V. sülalede bir Westcar papirüsü öyküsü dönemin firavunlarının tanrısal özelliklerinin ve güneşle ilgili yakınlıklarının fantastik bir versiyonunu yansıtır. İnsanların hizmetindeki firavunun belli sayıda işlevi olması gerekir: besleyicilik, hak hukuk ve savaşçılık. Hükümdar uyruklarını beslemekle ve ihtiyaçlarına göre donatmakla görevlidir. Bununla birlikte, Mısırlılar, hükümdarın kendisine Nil'in dalgalarını denetleme olanağı veren doğaüstü güçlere sahip olduğunu düşünmemişlerdir hiçbir zaman. Ama Nil'in sularının kabarması Tanrıların krala bağışıdır. Sözgelimi, Nübye Kralı Taharka (XXV. sülalenin kralı) saltanat döneminde (yıl 6) Amon'un kendisine özel bir su taşkını vermesini sağlamıştır. Kral su taşkınlarından sağlanacak yararları halkına dağıtmak zorundadır. Bu taşkınların dalgalarından kaynaklanan açlıklar Mısır bölgesinde baş gösteren tahribat ölçüsünde yazılı ve resimli kaynaklarda yer almıştır. Böylece, belli ölçüde kraliyet ayrıcalığına sahip olan Birinci Ara Dönem nomarkhosları yurttaşlara yeterli besini sağlamakla övünüyorlardı.

Aynı şekilde, firavunun Mısır'ın ve yabancı ülkelerin yeraltı zenginliklerini işletmesi de gerekiyordu. Mısır tarihi boyunca madenlerin ve taş ocaklarının işletilmesi çok pahalıya mal olan acil bir kraliyet göreviydi. Madenlerde ve taş ocaklarında faaliyetlerin yeniden başlaması çoğu zaman iktidarın yeniden ele alınmış olmasının bir işaretidir. Böylece, Orta İmparatorluk'un başında Mısır'ı birleştiren

II. Mentuhotep saltanatı döneminde El Hammat'a bir sefer düzenlenmiş olduğu kanıtlanmıştır. Bu seferler birçok kraliyet anıtının ve kutsal anıtın dikilmesi için özellikle gereklidir. Hükümdar, inanışa göre ve gerçekten tüm iyiliklerin kaynağıdır.

Adalet ve yasalar da kraliyetin öncelikli işleri arasındadır. Tanrı özellikle kraliçe Haçepsut'a (XVIII. sülale firavunkraliçesi) kraliyetin görev ve sorumluluklarını hatırlatır. "Yasaları yapıyorsun, düzensizlikleri ortadan kaldırıyorsun, iç savaş tehlikesini yok ediyorsun. İnsanları yönetiyorsun ve onlar senin emirlerine itaat ediyorlar." Böylece, Mısır firavunları kesinlikle yazıya geçirdikleri krallık kararnameleri çıkarabilirler. Bu bağlamda, özellikle Harmhabi (XVIII. sülalenin son hükümdarı) kararnamesinden söz edilebilir. Bu kraliyet kararlarının hayata geçmesi Mısır yönetiminin işidir.

Firavun ordunun başkomutanıdır ve askerlerini zafere götürmelidir. Bu ilke özellikle Yeni İmparatorluk'ta önem kazanmıştır. Kral bu amaçla sporcu bir yapıya sahip olmalıdır. Aynı şekilde, birçok kraliyet yazı ve resminde kralın avcılık yeteneğinden de söz edilmiştir. Kralın hayvansı bir güçle bağlantılı olarak fiziki gücünün yüceltilmesi firavunun gücünü gösteren değişmez özelliklerden biridir. Firavunun saltanatının öneminin gösterildiği önemli bir şenlikte (*sed*) etkinliklerden biri de (bir yarış) kendisine yeni bir canlılık kazandırmak amacıyla kralın fiziki gücünün denenmesidir. Prenslerin beden eğitimi çok önemlidir. Sınırların genişlemesi de hükümdarın çok önemli uğraşlarından biridir.

Hükümdarın inşacı etkinlikleri bir saltanatın gücünü bütünleyen parçalarıdır: kral için yapılar ya da Mısır panteonu tanrıları için dikilen anıtlar. Firavun Mısır tanrılarının tapınaklarını inşa etmek, restore etmek, genişletmek, ama aynı zamanda da kültlerine nezaret etmek zorundadır. Firavunun Tanrılardan gelen meşruiyeti genellikle babadan oğula ya da kardeşten kardeşe geçer. Ama Mısır tarihinde kimi zaman erkek varisin bulunmaması kraliyet ailesinden bir kadının tahta geçmesi sonucunu doğurabilir. Bununla birlikte, bu kadın kraliyeti elinde bulunduran yüce kişi değildir, geçici bir süre için üstlendiği görevi daha sonra soyundan bir erkeğe teslim edecektir. Ancak, monarşik meşruiyete aynı zamanda kraliyete mensup bir kızla evlenmek yoluyla da sahip olunabilir.

5. **Mısır yönetimi.** – Bu hükümetin başında tabii ki firavun vardır. Firavun tanrının temsilcisi olarak toprakların, malların ve insanların sahibidir. Ülkenin sivil yönetimi bir vezirin otoritesine teslim edilmiştir ve II. Amenhotep (XVIII. sülale hükümdarı) döneminden başlayarak yönetim sorumluluğunu ülkenin kuzeyinde ve güneyinde iki vezir paylaşmıştır. Bu vezir farklı sektörlerdeki, özellikle ekonomi sektörlerindeki etkinlikleri denetler: "çifte ambar" ve "çifte hazine" (bazı kurumlar için "çifte X" adlandırması Mısırlıların tarihleri boyunca bağlı oldukları Mısır'ın ikiliğini hatırlatmak için kullanılır). Dönemlere göre, uluslararası çerçeve içinde az ya da çok önemli başka büyük birimler de olmuştur. Büyük fetihlerin gerçekleştirildiği Yeni İmpara-

torluk döneminde atılım yapan ordu, kralın oğlu olabilen bir başkomutan tarafından yönetilmiştir. Gerçekten de, tahtın varisi çok genç yaşta savaşçı niteliklerini göstermek zorundadır. Dinsel yönetim ve özellikle Orta İmparatorluk döneminde gelişen Amon yönetimi, sayıları dört olan bir peygamber hiyerarşisi otoritesine teslim edilmiştir. Doğrudan hükümdara bağlı olan kraliyet alanlarının da kendi hiyerarşileri vardır. Öte yandan, merkezi yönetim ve bölgesel yönetim ayrımı bir Mısır kurumları uzmanının sandığı kadar kesin değildir. Gerçekten de, hazine kurumu örneğini alırsak, belgeler doğrultusunda mevcut taşra yöneticilerinin merkezi yönetimden ayrı olarak önemli işler gerçekleştirdikleri ya da bölgesel yönetime dahil oldukları konusunda bir saptama yapmamız zordur. Merkezi hizmetlerin doğru bir tasvirini verebilmek için kurumlarla ilgili daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir.

II. Bölüm

TARİHÖNCESİNDEN TARİHE

XIX. yüzyıl sonuna kadar, araştırmacılar, Mısır'da paleolitik bir dönemin varlığından kuşkulanmışlardır. İki büyük Mısırbilimci, Flinders Petrie ve Jacques de Morgan, Mısır'da bir prehistorya incelemesi için gerekli ilk unsurları sağlayacaklardır. Paleolitik kültürlerin ilk izleri İÖ 300.000'e kadar, yani Yakındoğu'dan çok daha geç bir döneme kadar uzanabilmektedir... 1980'li yıllardan bu yana Mısır prehistoryası üstüne incelemeler özellikle kazıların çoğalmasıyla iyice yenilenmiştir. Araştırmacılar temel bir soruya cevap vermeye çalışmışlardır: "Nasıl, hangi olgularla ve hangi süreçlere göre yaklaşık iki bin yıl içinde avcı-balıkçı-toplayıcı halklardan dünyanın ilk devletlerine geçilmiştir?"

I. – Paleolitikten neolitik döneme: toplayıcı-avcılardan tarıma

18.000 ve 16.000 arasında paleolitik (yontma taş devri) halkları Kubanye Vadisi'ne yerleşmiş birçok toplayıcı-avcı aracılığıyla tanınmıştır. Bu vadide gerçekleştirilen kazılar sayesinde bu insanların yaşam koşulları daha iyi anlaşılabilmiştir. Bu dönemde Nil daha kısa ve daha dardı ve daha yavaş akıyordu. Çok büyük ölçüde tortu taşıyordu ve bu tortular Kena dirseğinin güneyinde taşan suların doldurduğu düzlüğün seviyesini yavaş yavaş yükseltiyordu. Burada yaşayan insanlar yükselen suların getirdikleriyle (sözgelimi, kedi-balıklar ve yabani öküzler) ve alçalan suların getirdikleriyle (bitkiler) besleniyorlardı. Uzmanların "nilotik uyarlanma" adını verdikleri bu olgunun belirgin özelliği ırmağın hidrolojisinin empoze ettiği ama sınırlı bir bölge içinde gerçekleşen bir hareketliliktir. "Yabani Nil", 12.000 ve 10.000 arasında manzarayı ve insanların tarihini etkileyen önemli bir dönem yaşamıştır. Son buzlanmadan sonra, Orta Afrika'daki yağışların şiddetlenmesi sonucu Beyaz Nil'in debisi artmıştır. Irmağın rejiminde bir genişleme olmuş ve tortular azalmıştır. Belirgin özelliği tahrip edici ya da yetersiz su taşkınları olan bu olumsuz çevre Nil kıyısına yerleşmiş insanların Mısır'ın çöl bölgelerine doğru yerleşmelerine neden olmuştur. Durum 10.000'e doğru düzelir. Nil tekrar düzene girer. 7300 ve 6400'lere doğru, Elkab sitlerinde, yerleşik toplayıcı-avcı kampları, paleolitik dönemde Kubanye'de görüldüğü gibi, çevrelerini mevsimlere göre düzenlerler. Mısır'da paleolitik

döneme özgü başkasının sırtından geçinmeye dayalı bir ekonomiden, neolitik döneme özgü bir üretim ekonomisine geçiş, sözgelimi komşusu Mezopotamya'ya göre (8000) daha geç bir dönemde gerçekleşmiştir (5000'den sonra) ve bu geçiş oldukça hızlı olmuştur. Bu gecikmenin nedeni nedir? Bu gecikmeli değişimi açıklayabilecek olan şey belki de Nil'in varlığı ve özel hidrolojisine uyarlanmasıdır (yarı göçebeliğe alışmış olan Kubanye halkları örneği). Bitkilerin ve hayvanların ehlileştirilmesi önce toplayıcı-avcıların yaygın ve rastlantısal kaynakları karşısında güvenliği tamamlayan bir unsur oldu. Bu ehlileştirme, üst-paleolitik insanlarının sistemini değiştirmekten çok farklılaştırarak düzeltmenin bir yoluydu. Bu koşullarda, 6000 dolaylarında tarım ve türlerin ehlileştirilmesi Nil Vadisi'nde ortaya çıkmıştır. Ayrıca, iklimin değişmesiyle birlikte nemli dönem de son bulmuş ve insanlar yavaş yavaş Nil Vadisi'ne doğru gitmeye başlamışlardır. İlk tarım toplulukları Mısır'ın kuzeyinde görülmüştür (en eskisi 5200'lerde Fayyum'da) ve tarım köylerinin bölgenin güneyinde yoğunlaşmaları yaklaşık bin yıl sonra gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, ilk tarım topluluklarıyla ilgili veriler çok dağınıktır (sitlere ulaşmak mümkün değildir genellikle) ve bu yüzden günümüzde tarıma geçişin nedenleriyle ilgili derin araştırmalar yapılabilmesi zordur. Araştırmacılar Mısır'da tarımsal etkinliklerin kökeniyle ilgili bölgeler konusunda Doğu Akdeniz ve Güneybatı Asya'yı gösterirler. Ama Doğu Sahra ve Kuzey Afrika da Mısır tarımının başladığı bölgeler olarak kabul edilir. Bu son hipotez 7000'e doğru Nabta Playa-Bir

Kiseiba (Mısır'ın güneydoğusu) bölgesinde ehlileştirilebilen hayvan ve bitkilerin keşfedilmesine dayanır. Nil Vadisi ve Doğu Sahra arasındaki gidiş gelişler de çok kısa süre içinde gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, etkileri farklı biçimde değerlendirilmiştir. B. Midant-Reynes'e göre, "Mısır'da neolitik bütünüyle ithal bir olgu değildir". Vadinin ilk neolitik sitleri Hartum, Nübye, Merimde Beniselame, Fayyum, El Ömer, El Tarif'tir. Bu ilk neolitik halkları tarım ve hayvancılıkla (öküz, koyun ve keçi) uğraşıyorlardı. Bazıları da ölüler için mal üretiyorlardı. Sözgelimi, Hartum'da bulunan mezarlardan yığınlarla sungu çıkarılmıştır.

II. – Sülaleler öncesi dönem

Mısır uygarlığı tarihi aşamalı olarak hızlanmış (4300'den başlayarak) ve sonunda firavunlar devleti aşamasına ulaşmıştır. Bu gelişme çeşitli sülaleler öncesi dönemlerde somutlaşır: Badarien kültür (4300'den 3800'e), I. Nagada dönemi ya da Amratien kültür (3800'den 3500'e), II. Nagada dönemi ya da Gerze kültürü (3500'den 3200'e), III. Nagada dönemi ya da ilk sülale kültürü (3200'den 3000'e). Badarien kültür, kırk kadar konut bölgesi ortaya çıkarılmış olmakla birlikte, esasen mezarlıklarıyla tanınır. Bu kültür, kesin belirtiler olmamakla birlikte, büyük olasılıkla V. binyılda ortaya çıkmıştır. Badariler 'neolitik'in kazanımlarını ve kesinlikle Sina'dan ve Doğu çölünden çıkmış olan bakırı getirmişlerdir. Kökenleri konusunda kesin bilgiler yoktur. Mezarlıkları

firavunlar Mısır'ının ölüler dünyasının özelliklerini taşır. Bu halkın yerleşme yapıları ve ekonomileri konusunda daha az bilgi vardır elde. Bununla birlikte, araştırmacıların dikkatini çeken üç nokta vardır: Yabani bitki türlerinin yetiştirilen türlere (sözgelimi buğday ve arpa) ağır basması, neolitik çağda Fayyum'daki uygulama biçimini hatırlatan çukurlarda depolama, oldukça hareketli oldukları sanılan konutlar. Böylece, özellikle Orta Mısır'da kök salmış olan Badarien kültürde başkasının sırtından geçinme ekonomisinin önemli bir rol oynadığı karışık bir yaşam biçimi egemendir. Badariler Nil ve Kızıldeniz arasındaki vadilerden oluşan bölgelere gidiyorlardı. Bu bölgelerden getirmiş oldukları denizkabukları mezarlarda bulunmuştur; ayrıca, ilk tabletlerin yapılmış olduğu bakırtaşını ve *bekhen* taşını da buralardan getirmişlerdir. G. Brunton'un Deyr Tasa ve Mostageda arasında yaptığı kazılar sırasında içlerinde çok özel sanat eşyalarının bulunduğu elli kadar mezar ortaya çıkarılmıştır. Bu gruba keşfedicisi tarafından *tasien* adı verilmiştir. Bu kültür uzun süre Badarien kültürün basit bir özelliği gibi görülmüştür. Bununla birlikte, genel kabul gören bu görüş W. Kaiser tarafından yeniden tartışmaya açılmıştır. Kaiser 'tasien'i tümüyle Badarien'den ayrı görüyordu ve ona göre Aşağı Mısır etkileri Negad bölgesine sızmıştı. Farklı bir kültürel olgunun varlığı, elde söz konusu yerleşim bölgesiyle ilgili bilgiler bulunmazken, B. Midant-Reynes'in ileri sürdüğü gibi, bir mezarda bulunmuş özel bir sanat eşyasından anlaşılamaz.

Nagada uygarlıkları Yukarı-Mısır bölgesinde gelişmiştir. İlk Nagada dönemi (I. Nagada ya da Amratien kültür) Ba-

darien kültürü kuşatır ve geliştirir. Yerleşim esaslı bir şekilde gelişir. Hammamat Vadisi Amratien kültürü düzeyinde dokuz adet değirmi toprak yapı ortaya çıkarılmıştır. Öte yandan, bu sitede yapılan araştırmalar kuşaklara yayılmış etkinliklerin varlığını akla getirmektedir. Bol miktarda bitki kalıntıları vardır ve bunlar büyük ölçüde yetiştirilmiş bitki türleridir. Aynı şekilde, evcil hayvan kalıntıları da çoktur. Badarien kültür ve Nagada kültürü arasındaki süreklilik özellikle cenaze âdetlerinde görülür, ancak bu bağlamda Nagada dönemine özgü bazı unsurlar dikkat çeker. Sözgelimi, taş sanayisinin olağanüstü gelişmesi renkli tabletlerin üretilmesi sayesinde olmuştur. Badarien kültürüyle başlamış olan mezarlar sayesinde, sosyal farklılaşma süreci, Amratien yeraltı mezarlarında ve ayrıca Nagada, Hierakonpolis ve Abidos gibi merkezlerin gelişmesine öncülük etmiş olan çeşitli Nagada mezarlarında ortaya çıkar.

Aynı dönemde, Aşağı Mısır'da, 3900 ve 3400 arasında, merkezi Akdeniz kıyısına yakın bir kent olan Buto'dan başlayan özel bir kültür gelişmiştir. Araştırmacılar "Maadi-Buto" adını verdikleri konutlardan ve anıtlardan oluşan bütünü ancak 1970-1980 arasında bulmuşlardır. Burada konutlar ön plana çıkarken yeraltı mezarlarına seyrek rastlanır. Maadi (günümüzde Kahire'nin banliyösünde yer alır) sitinde bulunan eşyalar Levanten dünyadan gelen bir etkiyi kanıtlar. Maadiler tarım ve hayvancılıkla uğraşıyorlardı. Buto'nun sülaleler öncesi döneme ilişkin kökenleri ancak 1980'li yıllarda, Alman arkeoloji enstitüsü tarafından Tell el-Fara'in sitinde ortaya çıkarılabilmiştir. Bu oluşum

döneminin etaplarını izleme olanağı veren yedi yerleşme düzeyi sülaleler öncesi dönemden Eski İmparatorluk'a kadar kesintisiz biçimde ortaya çıkarılmıştır. Sitin ilk yerleşme dönemlerinde Mezopotamya etkisi belirgindir. Buto ve Maadi sitleri, öte yandan, seramik eşyaları aracılığıyla, halkların bu dönemde Yukarı Mısır'da gelişen kültürlerle ilişkili olduklarını göstermiştir.

Gerçek anlamda bir üretim ekonomisi Aşağı Mısır'da benimsenmiş, uyarlanmış ve Yukarı Mısır'a doğru yayılmıştır ve bu bağlamda Badarien kültürü de aracı olmuştur büyük olasılıkla. Aynı dönemde tarım üretiminin yeri Yukarı Mısır'a göre Aşağı Mısır'da daha fazla önem kazanmıştır. Ayrıca, Aşağı Mısır topluluklarında hiyerarşi daha zayıftı. II. Nagada döneminin önemli olgularından biri, Nagada kültürünün kuzeye doğru Delta'ya kadar ve güneye doğru 1. çağlayanın ötesine kadar vadinin tümüne yayılmasıdır. Bu dönemde Mısır'da bir kültür birliği gerçekleşmiştir. Nil Vadisi'nin tümünde ekonominin ama aynı zamanda sosyal yapıların neredeyse sadece tarım çevrimine bağlı olması Nagada'nın ikinci döneminin sonunda görülen bir olgudur. Taş sanayisi gelişmesini sürdürmüş ve firavun heykelleri sanatına ulaşmıştır sonunda. Halklar Nil'in taşmasından daha iyi yararlanabilmek amacıyla alüvyonlu arazilere doğru yerleşme eğilimindeydiler. Ayrıca, hiyerarşileşme olgusu hızlanır ve sonuçta –yeraltı mezarlarından anlaşıldığı gibi– zenginlik ve gösteriş yoluyla seçkinlik peşinde koşan bir elitler topluluğu ortaya çıkar. Elitlerin mezarları Yukarı Mısır'da Abidos, Nagada ve Hierakonpolis'te yoğunlaşır,

böylelikle güç merkezleri ortaya çıkar ve bunlar daha sonra firavun devletinin ortaya çıkmasında önemli rol oynarlar.

III. – İlk sülaleler ve siyasal birlik sorunu

Yaklaşık 3300'den itibaren, sülaleler öncesi dönemin başında başlayan olgular hızlanır. Bu değişme işaretleri prehistoryaya özgü birçok nesnenin kaybolması, farklı üretim kategorilerinin gelişmesi ve ortaya çıkmasıdır. Böylece, Doğu dünyasıyla ilişkiler sayesinde gliptik (damgacılık ve damga işaretlerinin incelenmesi) gelişir. İlk yazı işaretleri de gene bu dönemde gelişmiştir. Hiyerarşileşme olguları da gitgide belirginleşir. Nagada, Hierakonpolis, Elkab ve Abidos'ta sadece basit mezarlar değil, gerçek elit mezarları da bulunmuştur. Nil'in batı yakasında, El Hammam'ın ağzındaki Nagada'nın zenginliği ve ihtişamı özellikle doğu çölündeki bakır ve maden yataklarıydı. Hierakonpolis sülaleler öncesi dönemden itibaren Nagada'nın rakibi olmuştur. Bu kent de Nagada gibi doğu çölünün maden yataklarına ulaşabiliyordu ama güneye yöneldiği için A grubu halkları tarafından yönlendirilen Aşağı Nübye Afrika'sının zenginliklerini aramıştır. Daha kuzeydeki Abidos, mezarlık ve köy kalıntılarıyla dikkat çeker. Büyük olasılıkla, Abidos, I. Nagada döneminden itibaren önemli şahsiyetlerin gömüldüğü ayrıcalıklı bir yer olmuştur. Daha sonra, II. Nagada ve III. Nagada dönemlerinde saltanat sürdükleri kesin olan şahsiyetlerin mezarları bulunmuştur. İlk Mısır krallarının mezarları orada, Umm el-Kaab'dadır. Bu dönemde Delta'daki Buto önemli bir güç

ve iktidar merkezi olmuşsa da, büyük ölçüde Yukarı Mısır kültürel etkilerini taşıyordu.

Kesinlikle Yeni İmparatorluk döneminin başında yerleşmiş olan bir geleneğe göre, efsane kral Menes Mısır devletini kurarken askerlerini Yukarı Mısır'dan Aşağı Mısır'a götürerek bu krallığa ani bir baskın düzenlemiş, zaferden sonra Memphis'i başkenti yapmıştır. Mısırbilimcilerin araştırmalarına göre, bu firavun ya gerçekten yaşamış bir kraldır (Narmer ya da Aha) ya da efsanevi biridir. Bununla birlikte, Mısır'ın birliğinin tek bir kralın saltanatıyla gerçekleşmemiş olduğu ve temellerinin çok daha önceki dönemlerde araştırılması gerektiği kesindir. İki bölgenin birleştirilmesi aşama aşama olmuştur. Güneyin büyük kentleri (Hierakonpolis, Nagada ve This) arasında gerçekleşmiş ve sonunda This kökenli kralların lehine olmuştur bu birleşme. Bu This sülalesinin ortaya çıkmasının nedenleri karanlıktır. Aslında, bu geçiş dönemi belgelerinin çoğu birleşmeden önce büyük bir gelişme gösteren Hierakonpolis'ten gelir. Bu tarihöncesinden tarihe geçiş barışçı yollardan mı gerçekleşmiştir yoksa savaşla mı? Mısır tarihinin ilk yazılı belgelerinden biri olan ve güney kralının kuzey kralını yenilgiye uğratmasını canlandıran alçak kabartmalarla süslü *Narmer Tableti* savaştan söz eder bu bağlamda. Ama bu şiddet unsuru arkeolojik belgelerle kanıtlanmamıştır. Bu bağlamda, III. Nagada'yla ilgili kazılı belgelerin (tabletler, bıçak sapları) çözümlenmesi kaçınılmazdır. Bu belgeler ışığında kronolojik açıdan birbirini izleyen iki grubun olduğu söylenebilir: birincisinde sahnedeki unsurlar hiçbir boyut ve ölçü farklılığı göstermezler; ikinci-

sinde mekân yapılandırılmıştır ve hiyerarşik ayrımlar kendilerini gösterir. Nagada'nın son döneminin belirgin özelliği şiddetin yavaş yavaş artması ve bir elit tabakanın yükselmesidir. Böylelikle, birleşme bir fetihten çok kuzeyin güney tarafından asimile edilmesidir ve bu olgunun özelliklerinden biri de savaştır. Umm el Kaab (This) Mezarlığı'nda yapılan kazılar sonucunda bu geçiş döneminin yeni bir özelliği ortaya çıkarılmıştır. Iri Hor, Ka ve Akrep Kral, I. sülaleden önceki, adları bize kadar ulaşan bazı krallardır ve bu kralların bazılarının adlarının okunuşu konusunda belirsizlikler vardır. Mısırbilimciler bu hükümdarları genellikle "0 sülale" adıyla belirtirler. Hierakonpolis'te bulunan ve bir Akrep Kralın kafasını tasvir eden heykelde hükümdarın başındaki beyaz taç (Yukarı Mısır'ın simgesi) onun sadece Mısır'ın bir bölümünü yönetmiş olduğu anlamını taşır. Narmer peşpeşe beyaz ve kırmızı taçları takmış ilk hükümdardır.

Böylece, Mısır'ın siyasal anlamda birleşmesi birçok yüzyıla yayılmıştır. Bununla birlikte, tek bir kralın otoritesi altında birleşik bir iktidarın tarihi bağlamında uzlaşmaya varılamamıştır bugüne kadar. O sülale kralları Mısır'ın bir bölgesini mi yoksa bütün Mısır'ı mı yönetmişlerdir?

IV. – Tarih döneminin başlangıcı: This sülaleleri

Mısır'ın ilk iki sülalesi, tahmini kökenleri (This ya da Thinis) dikkate alınarak bu adla anılırlar. Thinis kentinin

yeri kesinlikle belli değildir ama Mısırbilimcilere göre bu kent Abidos çevresinde bir yerdedir. Bizim bu yapılanma dönemine yaklaşımımız özellikle Palermo yazılıtaşı yıllıklarından elde ettiğimiz bilgilere, Sakkara ve Abidos'ta bulunan mezarlara ve buradan çıkarılan gereçlere (silindirler ve damgaları) dayanır. I. sülale dönemi bağlamında kraliyet mezarlarında çok değerli bilgiler veren fildişi tabletler bulunmuştur. Bunlarda genel olarak tahta çıkan kral ve yönetimle ilgili bilgiler yer alır. Aynı zamanda saltanat döneminin, dinsel, siyasal ya da ekonomik anlamdaki önemli olaylarına da yer verilmiştir bu tabletlerde. Bunların dışındaki olaylarla ilgili olarak, bu dönemde yazı henüz yaygınlaşmamış olduğundan, Thinis belgelerinde pek fazla bilgi yoktur. Mısır uygarlığı kesin belirgin özelliklerini kazanma sürecini bu dönemde tamamlamıştır. Bu özelliklerin en açık seçik ve belirgin olanları hükümdarla ilgili olanlarıdır. Bir Mısır hükümdarının tanınması, her şeyden önce, unvanıyla ilgili özelliklerinin bilinmesine dayanır. Bu da hükümdarın kendisini ve icraat programını tanımlayan adlar, unvanlar ve sıfatlardan oluşur. Kralın unvanının kesin biçimi beş addan oluşur: Bir insan olarak doğduğunda aldığı ad ve kutsal gelişmesi ve yükselmesi sırasında kazandığı işlevlerle ilgili adlar. I. sülaleden başlayarak firavun üç ada sahip olmuştur: Horus, İki Hanımefendi, Yukarı ve Aşağı Mısır'ın kralı ve iki ülkenin efendisi. Thinis dönemi bağlamında tahta geçme ilkesiyle ilgili çok az bilgi vardır elimizde. Taht babadan oğula mı geçiyordu yoksa kardeşler arasında mı el değiştiriyordu? İlk iki sülalenin hükümdarlarını birleştiren

aile bağları karanlıktır. Bununla birlikte, Mısır tarihinin daha başlangıç döneminde, kraliçe eğer kralın kızıysa iktidarın el değiştirmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. I. sülale döneminde sekiz firavun yönetmiştir ülkeyi. I. sülalenin altıncı firavunu Acib'in saltanat dönemi en az bilinen dönemdir. Belgelere göre, II. sülale döneminde dokuz-on bir hükümdar olmuştur. Bu sülaleyle ilgili olarak çok daha az bilgi vardır elimizde. Bu sülalenin hükümdarlarının mezarlarının çoğu kaybolmuş ya da bulunamamıştır. Aynı şekilde, saltanat döneminin olaylarını özetleyen tablet kullanımı kesin biçimde kanıtlanamamıştır II. sülalede. Bu belirsiz kronolojide ilk dört firavunun (Hotepsekhemui, Nebre, Nineter ve Uneg) adları ve saltanat dönemleri kesinlenebilmiştir. Palermo yazılıtaşı yıllıklarından edinilebilen bilgiler sadece Nineter'in saltanat döneminin çok kısa bir bölümüyle ilgilidir. I. sülale hükümdarlarının ikamet ettikleri ve gömüldükleri yerler belirsizdir. I. sülalenin her firavunu için (sadece Sakkara'da bir mezarı bulunan Semerkhet dışında) iki mastaba saptanabilmiştir: Biri Sakkara'da (Memphis çevresinde, kuzeyde), öteki Abidos'ta (This ya da Thinis çevresinde, güneyde). Araştırmacılar belli başlı iki hipotez öne sürmüşlerdir. Sakkara mezarları I. sülalenin gerçek mezarlarıdır ve Abidos'taki mezarlar onların Yukarı Mısır firavunları olarak anılarına yapılmış boş mezarlardır. Buna karşılık, Abidos mezarları kesinlikle I. sülale firavunlarının mezarları ve Sakkara mezarları da, hiç kuşkusuz, hükümdarların yakınları olan yüksek devlet görevlilerinin mezarlarıdır. Sorun bugün de tartı-

şılmaktadır. Thinis döneminden başlayarak kadının saraydaki rolünün önem kazanmış olduğunu belirtmek gerekir. Bu bağlamda en önemli örnek, I. sülale firavunları gibi, biri Sakkara'da öteki Abidos'ta olmak üzere iki mezarı bulunan kraliçe Mernet'tir. Mezarlarının boyutları ve içindeki çok gösterişli eşyalar onun kraliyet içindeki önemli yerini işaret eder. Silindir biçimli damgalarda Kral Den'in annesi olarak gösterilmiştir. Ayrıca, adının bir bölümü Palermo yazılıtaşında Den'in annesi olarak yer almıştır. Dolayısıyla, kraliyet annesi rolü onaylanmıştır. Bu işaretler onun kraliyet nezdindeki önceliklerini sorgulama gerekliliğine götürür. Genellikle kabul edildiği gibi sadece vekil miydi yoksa firavun mu olmuştur? Gerçekten de, W. B. Emery'ye göre, Kraliçe Mernet I. sülalenin üçüncü firavunuydu. Bu kraliçe gerçekten saltanat sürmüşse eğer, bu demektir ki, Mısır tarihinin daha başlangıç döneminde bir kadının hükümdarlık yapması mümkün olmuştur. Kraliçe Mernet mastabasında iki mezar taşı bulunması da gene krallık nezdindeki rolünün sorgulanmasını gerektirmektedir. Elde bulunan mezar taşının kompozisyonu Thinis krallarınınkine olukça yakındır, şu farkla ki, kraliyet adı bir *sereh* içinde değildir ve doğan başlı insan biçimindeki Horus'un üstünde de yer almaz. Bunlar, Mernet'in Thinis kraliyet çevresinde tipik özellikler taşımayan bir role sahip olduğu kanısını güçlendirmektedir. Kraliçe Mernet'in "sıradışı bir rol"e sahip olması kesin olsa da, kendisini kraliyet analığı dışında tanımlayacak bir unvanın bulunmaması gerçek rolünün kesin biçimde belirlenmesine olanak vermemektedir. En azından şunu söyle-

yebiliriz ki, kraliçeye bağlı olan görevliler oğlununkilerden çok farklıydı. Dolayısıyla, kraliçe büyük olasılıkla naipti. O halde, Den'in hükümranlığı dönemindeyöneticilerin değişmesinin nedeni neydi? Kendisinden öncekine göre farklı bir konum mu sergilemek istemiştir? Eğer öyleyse niçin? Mısırbilimcilere göre gene naip olan başka bir kraliçe de vardır: Aha'nın eşi Neithotep.

Kraliyetin icraatlarının da analiz edilmesi gerekiyor. I. sülalenin üçüncü hükümdarı Cer, Mısır'ın birleştirilmesine ve monarşinin ikili karakterine çok büyük önem veriyordu. Özellikle "iki bölgenin arındırılması" törenlerini yüceltmiştir. Büyük olasılıkla, *Set Töreni*'ni ilk kutlayanlardan biridir. Otuz yıl saltanat sürdükten sonra gerçekleştirilen bu tören onun hayali ölümünün ve yeniden doğmasının taklit edildiği hükümdarlık gücünün yeniden onaylanmasıdır. Narmer'den başlayarak tüm Mısır'ı ve devlet örgütünü kapsayan eş bir monarşinin varlığı da kolayca saptanmıştır. This çağında ilk kez hayvan sayımı, arazi ölçümü, nüfus sayımı yapıldığı ve madenlerin dökümünün çıkarıldığı anlaşılmıştır; bu uygulama daha sonra iki yılda bir gerçekleştirilmiştir. This çağı belgelerine göre, en azından I. sülale döneminin sonundan başlayarak, "Horus'a hizmet" denen şenliklerde düzenli biçimde vergi salmıştır yöneticiler. Böylece, This döneminin sonundan başlayarak yönetim örgütünün devreye girmiş olduğu anlaşılıyor. Aha döneminden başlayarak, artık tüm Mısır'a hükmeden firavun, komşuları Nübyelilere ve Libyalılara karşı bir savaş siyaseti uygulamaya başlar ve dış dünyayla ticari ilişkiler kurar. Palermo yazılıtaşı yıllıklarında,

özellikle Filistin'den gelen sedir ağacından gemilerden söz edilmiştir. Cer, saltanatının 31. yılında katlettiği "Asyalılar" karşısında kesin bir zafer kazanır. Cebel Şeyh Süleyman'daki (2. çağlayanın kuzeyi) bir kaya yazıtında Mısır ordusunun I. sülaleden başlayarak Yukarı Nübye'ye kadar akınlar düzenleyebildiği ve Mısır'ın Elephantine'den Buhan'a kadar Aşağı Nübye'yi denetleyebildiği yazılıdır. Mısırlılar Nübye'den ganimet ve esir getirseler de ülkenin yapılanması büyük olasılıkla bu dönemde gerçekleşmemiştir. Daha çok bölgede barışı sağlamak ve büyük ticaret merkezlerinde denetimi sürdürmek amacıyla düzenli ve isabetli eylemler söz konusudur. Öte yandan, Kral Den (I. sülalenin beşinci firavunu) Asyalılara ve Sina göçebelerine karşı vadi dışında birçok askeri harekat gerçekleştirmiştir. This çağı sonunda Avrupa uygarlığı yapıları devreye girmiştir. Eski İmparatorluk bu Mısır ilkelerini geliştirmiş ve güçlendirmiştir.

III. Bölüm

İLK PİRAMİTLERDEN HYKSOSLARA

This döneminden sonra Mısır'da bir refah dönemi başlar: Eski İmparatorluk. This döneminin sonu ve Eski İmparatorluk başı arasında siyasal bir kopukluk söz konusu değildir. Gerçekten de, özellikleri bilinmeyen birtakım bağlar II. sülalenin son firavunuyla III. sülalenin ilk firavununu birleştirmiş gibidir. Bu dönemin ihtişamı genellikle IV. sülalenin üç hükümdarına ait üç büyük Gize Piramiti'nin dikilmesiyle özdeşleştirilir: Keops, Kefren ve Mikerinos. Bu dönemde birçok teknik yenilik de gerçekleşmiştir ve bu bağlamda en çarpıcı örnek III. sülale hükümdarı Coser'in basamaklı piramitidir (mimar Imhotep'in yaptığı). Eski İmparatorluk döneminin sonunun belirgin özelliği monarşinin gücünün zayıflamasıdır. Tahta bir kraliçenin, Nikotris'in çıkması zorluklar yaşayan bir sülalenin sonunun geldiğinin işaretidir. Mısır daha sonra Birinci Ara Dönem'ini yaşar; bu dönemin özelliği, aynı dönemde birçok sülale arasında yaşanan iktidar çekişmesidir. Bu Birinci Ara Dönem Mısır düşüncesini çok derinden etkilemiştir. Bu olgunun en önemli özelliği yeni bir

edebi üslubun ortaya çıkışıdır; uzmanların "kötümser edebiyat" adını verdiği bu akım Orta İmparatorluk'ta gelişmiştir. Bu bağlamda, özellikle tarihi kimi zaman Birinci Ara Dönem, kimi zaman da XII. sülale olarak gösterilen *Umutsuz Adamın Odu*'ndan söz edilebilir. Bu yapıtta, yazar, içinde bulunduğu toplumda yaşamanın yararlarını tartışmaya açar ve sorgular. Mısır'ın eski görkemli yıllarına özlem duyar. Bu yapıt aracılığıyla, firavunluk değerlerinin gerilemesiyle bağlantılı olarak, iç savaş ve kıtlık yıllarından izler bulunur. Dolayısıyla, ülkenin yeniden birleşmesine açılan Orta İmparatorluk'un belirgin özelliği önceki dönemdir. Bu dönemde yaklaşık bin yıl sürecek olan bir monarşi kurulmuştur. Bu dönem Eski İmparatorluk'un mirasını almış ama onu bunalım dönemleri deneyimlerine uyarlamıştır. Eski İmparatorluk döneminin sonunu değerlendirmek zordur. Gerçekten de, XIII. sülale bazı araştırmacılara göre Orta İmparatorluk dönemine, bazılarına göre ise İkinci Ara Dönem'e denk düşer. Bu İkinci Ara Dönem'in özelliği ise birincisi gibi iktidar çekişmeleridir ama bu dönemdekiçekişmelerin nedeni Mısır'a yabancıların girmesidir. O dönemde Mısır birkaç sülale tarafından yönetilmiştir ama bu kez Asya'dan gelen bir halk (Hyksoslar) Mısır'da önemli bir rol oynamıştır.

I. – Eski İmparatorluk

Eski İmparatorluk dönemi bir istikrar dönemi olmuştur ve bu dönemi Mısırlıların kendileri de uygarlıklarının altın

çağı olarak nitelendirirler. Daha sonraki dönemlerde de sık sık bu altın çağın değerlerine başvurmaktan geri durmamışlardır. Bu dönemde Mısır'da bazı askeri seferlerle birikte nispeten bir iç barış hüküm sürmüştür. Eski İmparatorluk dört sülaleye (III. sülaleden VI. sülaleye kadar) bölünmüştür ve kraliyet ve yönetim merkezi Memphis olmuştur. Memphis modern Kahire'ye yaklaşık yirmi kilometre uzaklıktadır. Mısır tarihindeki ayrıcalıklı yeri stratejik konumundan gelir: Aşağı ve Yukarı Mısır'ın birleştiği yer. Geleneksel düşünceye göre Memphis ilk Mısır firavunu Menes tarafından kurulmuştur. Memphis aynı zamanda Ptah kültüne tapılan büyük bir dinsel merkezdir.

1. Hükümdarlar. – III. sülale dönemi de pek iyi bilinmez. Hükümdarların kimlikleri ve saltanat dönemleri konusunda bilgiler çok farklı, hatta çelişkilidir. Coser ve Imhotep özellikle geç dönem belgeleriyle daha iyi tanınır. Eski İmparatorluk yıllıklarında III. sülale hükümdarlarının adları bulunmadığından kralların tahta çıkış sıralarını bilmek mümkün değildir. Sözgelimi, sülalenin kurucusunun kimliği sorunu çözülmüş değildir bugün. Son çalışmalar ışığında, epigrafik ve arkeolojik araştırmalar –belgelerin analizinden sonra– sülalenin ilk kralının Nebka değil Coser olduğu kanıtlanmıştır büyük ölçüde. Yeni İmparatorluk arşivlerinde Nebka sülalenin kurucusu olarak gösterilmiştir. Mısır geleneğinde adına sıkça rastlanan Coser'in çağdaş III. sülale belgelerinde bu adla yer almadığını belirtmek gerekir. Büyük olasılıkla III. sülalede Coser Kral Netceriket'le aynı

kişidir. II. sülalenin son hükümdarının mezarında Netce-riket adının yer aldığı damgaların bulunması III. sülalenin kurucusunun firavun Coser kişiliğiyle özdeşleştiği görüşünü destekleyen kanıtlardan biridir. III. sülale firavunları ülkeyi Memphis'ten yönetmişler ve klasik Mısır uygarlığının temellerini güçlendirmişlerdir. Doğrudan çağdaş kaynakların hemen hemen tümü o dönemde yeni ve önemli bir gelişmeye sahne olan kraliyet mezarı olgusundan gelir.

IV. sülale bağlamında açık seçik biçimde aynı özellikler görülür. En iyi tanıdığımız kişi sülalenin kurucusu Snefru'dur. Tabii ki, özellikle anıtsal izler bırakmış olan üç büyük Gize piramitinin sahiplerini de (Keops, Kefren, Mikerinos) anmak gerekir. IV. sülale döneminde başlayan değişiklikler V. sülale döneminde daha bir önem kazanır. Bu sülalenin kökeni Orta İmparatorluk döneminde yazılan ve Westcar papirüsünde bir araya getirilmiş olan fantastik bir anlatıya konu olmuştur. Bu derlemedeki anlatılardan birinde bir büyücü Kral Keops'a soyunun Mısır tahtından dışlanacağını ve yerini Ra rahibi soyundan birinin alacağını haber verir. Bu rahibin eşi güneş tanrısından üç çocuk (sülalenin kurucusu Userkaf, Sahure ve Neferirkare) doğuracaktır ve bu çocuklar sırayla yöneteceklerdir ülkeyi. Bu öyküye rağmen V. sülalenin kökeninde soyluluk dışı bir unsur yoktur. Bu sülalenin halef-selef ilişkilerinde önemli sayılabilecek bir düzensizlik görülmez.

VI. sülalenin ve kurucusu Teti'nin kökeni bilinmez. Bu dönemin belirgin özelliği uzun sürmüş iki saltanat dönemidir: I. Pepi (elli yıl) ve II. Pepi (altmış dört yıl). Bu sülale döneminde de, öteki sülaleler dönemindeki gibi, monarşik

kurumların geliştiği görülmüştür. Bununla birlikte, Mısır devleti ilk önemli krizini bu dönemde yaşamıştır. II. Pepi döneminin sonundan önce sülalelerin saltanat dönemlerini karıştıran hiçbir kriz olmamıştır. VI. sülale dönemi bir kadının, Nitokris'in karışık bir dönem olduğu söylenebilecek olan saltanat dönemiyle son bulur. Nitokris'le ilgili olarak geç dönem gelenekleri dışında hiçbir çağdaş belge yoktur elde.

Eski İmparatorluk'un başlangıç dönemi hükümdarlarının icraatları özellikle günümüzde de görülebilen anıtlar aracılığıyla bilinir. Özel belgeciliğin gelişmesi özellikle V. sülaleden sonra ortaya çıkmıştır. Bu dönemde tanıklıklar liyakat sahibi devlet görevlilerinin icraatlarıyla ilgili öykülerle zenginleşir. Ayrıca, Eski İmparatorluk'un başlangıç ve bitiş dönemi kaynaklarının sayısal anlamdakieşitsizliğini de belirtmek gerekir. Bu olgu mutlak biçimde Eski İmparatorluk'un ilk dönem hükümdarlarının icraatlarının noksan olması olgusuyla açıklanamaz, belki de, bilgi kaynaklarının bulunması ve çoğalmasındaki rastlantıyla açıklanabilir.

2. İç siyaset. – Mısırlı hükümdar için yapı kurucu etkinlik çok önemlidir. Coser döneminin ilk yılının öncelikli icraatları kendi mezarıyla ilgilidir. Sakkara'da basamaklı piramit inşaatının temsil ettiği teknik ve ideolojik yenilenme monarşik gücün gösterilmesinde önemli bir değişimi ifade eden bir dönemin simgesel unsurudur. Boyutları itibarıyla türünün tek örneği olan bu kompleks, daha önce özel yapılarda görülen taş inşaatın genelleştirilmesi bağlamında karakteristiktir. Birleşmiş monarşik gücün güçlenmesinde

kraliyet mezarlarının rolü büyük ölçüde firavunun kutsallığının simgesi olan anıtsal piramit sayesinde Coser döneminde gelişmiştir. Coser'in basamaklı piramitinin inşaatında peşpeşe altı proje incelenmiştir. Mimar dördüncü piramitten itibaren mastaba projesinden (This dönemi klasik kraliyet mezar biçimi) vazgeçmiş ve sekili bir anıt yapmayı düşünmüştür. Ama "gerçek" piramit Snefru döneminde gerçekleştirilmiştir. Bu inşaatı gerçekleştirebilmek için birçok etaptan geçilmesi gerekli olmuştur.

Bu hükümdara mal edilen üç piramit vardır: Meydum'da bir basamaklı anıt, Güney Dahşur'da "romboidal" denen bir piramit ve Kuzey Dahşur'da gerçek piramit. Coser'in mezar kompleksinin mimarı Imhotep III. sülale dönemine ait bir heykelin kaidesinde görülen adı dışında özellikle daha sonraki belgelerle tanınır. Bu önemli şahsiyetin popülaritesi Sais döneminden (XXVI. sülale) itibaren kutsallaşmıştır. Bu kompleksin anıtlarının büyük bölümü ölü kralın ebedi yaşamına yönelik bir dekor oluşturuyordu. Anısını ölümsüzleştirmek amacına yönelik *Set Töreni* teması sadece mimari unsurlarda değil, yapının bazı kabartmalarında da görülür. Bu törenin önemli safhalarını elimizdeki tasvirlerden yararlanarak canlandırabiliriz. Firavun, sırtında kısa bir harmaniyle, bir kortejin başında ilerler, "kraliyet çocukları" resimlerinin karşısında durur. Kral bu giysiyi sadece bu tür ayinlerde giyer. Daha sonra kral şenlik çadırının her iki tarafına da oturur; Yukarı Mısır'ın ve Aşağı Mısır'ın kralıdır aynı zamanda ve böylelikle Mısır'ın ikiliğini belirtir. Burada ilerigelenlerin ve Mısır halkının tebriklerini kabul eder. Tö-

renin bu anında, firavun, bu vesileyle oraya getirilmiş olan kabilelerin geçit resmini seyreder. Hükümdar fiziki gücünü göstermek amacıyla sırtında yapay kuyruklu harmaniyle bir ritüel yarışı gerçekleştirir. İdeal anlamda bu törenin kutlanması otuz yıllık bir saltanat çevrimini simgeliyordu. Ama bu süreye uyulmamıştır her zaman. Bu ilk *Set Töreni* kutlamasından sonra, tören, ilkinden sadece birkaç yıl sonra ama bu kez daha düzenli biçimde yineleniyordu. Bir *Set Töreni* hazırlığı kesinlikle ülkenin birçok insanını ve kaynağını seferber ediyordu. Ayrıca, firavun ötedünya yaşamında bu ritüele devam edebilirdi. Böylece, Coser'in basamaklı piramitinin surlarına yerleştirilmiş yapay binaların amacı da firavuna öteki dünyada törenlerini kutlama olanağı verecektir. V. sülale döneminde, Userkaf'tan Menkauhor'a kadar, arka arkaya altı kral mezar-tapınağının çevresinde güneş tapınakları inşa ettirdiler. Neredeyse tamamen açıkta bulunan bu kült yerlerinde dev bir dikilitaş bulunuyordu. Gerçekten de, V. sülale döneminde, kral, Tanrı Ra'yla bir akrabalık ilişkisi içine girmiştir. Bu bağlamda, güneş tapınağı mimarlık örneğidir. Bu tapınak mezar-tapınağıyla sıkı bir ilişki içindeydi ve kutsallaştırmadan sonra sungular armağan ediyordu ona. Neferirkare'nin mezar-tapınağında arşivler bulunmuştur. Bunlar genel olarak hizmet çizelgeleri, dökümler, hesaplar ve görevli listelerinden oluşur. Bu arşivler mezar komplekslerinin rolü ve onlarla ilişkili kurumların rolleri konusunda sağlam kanıtlar verir. Bu arşivler özellikle firavunun güneş tapınağından mezar tapınağına gelen sunguları belirtir. Unas (V. sülalenin son

hükümdarı) döneminde krallık mezar komplekslerinde bir değişiklik gerçekleşir. Gerçekten de, piramit metinlerinin en eski versiyonunu Kral Unas'ın piramitinde buluruz; bu metinlerin okunması ölen kralın tehlikelerden kaçabilmesini ve gökyüzüne yükselmesini sağlar.

Eski İmparatorluk'un başlangıç döneminde This döneminden miras kalan yönetim yapıları gelişmiştir. Kâtipler bundan böyle yönetimin her kademesine müdahale ederler ve denetim, kayıt ve arşiv konusunda iradelerini daha fazla göstermek isterler. Devletteki en yüksek görev olan vezirlik II. sülaleden önceki dönemde bilinmez ve özellikle Eski İmparatorluk'tan itibaren gelişmiştir. Vergi olarak alınan tarım ürünlerini bir merkezde toplayan ambar kurumu da III. sülale dönemiyle birlikte ortaya çıkmıştır ve belki de yönetilen ürünlerin hacminde bir değişikliğe işaret eder. Eski İmparatorluk'un başlangıç döneminde en düzenli biçimde işleyen bölümün hazine olduğu sanılmaktadır. Önemli yönetim bürolarının çoğu Eski İmparatorluk döneminin başında hizmete girmiştir. III. sülale döneminden başlayarak taşra yönetimi yapılandırılmıştır. Taşra kurumları doğrudan doğruya devlete bağlıydı. VI. sülale döneminden itibaren merkezi yönetimin yüksek devlet görevlilerine verilen unvanlar taşrada onaylanmaya başlamıştır. Çöl bölgelerinin yönetimi uzak bölgelerde hükümdarın temsilcileri olan nomarkhoslara verilmiştir. IV. ve V. sülale arasında, ülkenin ekonomik gelişmesi, özellikle kral ailesi mensuplarının ellerinde bulunan kısıtlı bir yönetim çevresinden görevlerin bundan böyle farklı ailelerde ve sosyal gruplarda toplandığı

daha karmaşık bir devlet örgütlenmesine geçmesi sonucunu doğurmuştur.

3. Dış siyaset. – Eski İmparatorluk döneminde Mısır esasen çok yakın komşularıyla ilişki içindedir; barış içinde ya da çatışmalarla sürdürdüğü bu ilişkinin muhatapları Libya ya da Nübye'deki gibi yerli kralların otoritesi altında birleşmiş kabileler ya da Byblos ve Ebla'daki gibi site-devletlerdir. İncelenen metinler doğrultusunda, Mısır'ın Thinis döneminden beri Aşağı Nübye'yle ilgilendiği görülür. A grubu halklarının ortadan kalkmasından sonra (belki de Thinis dönemi hükümdarlarının askeri harekatları yüzünden), Mısırlılar hammadde kaynaklarının ve ticaret yollarının denetimini ele alırlar. Mısır'ın Nübye siyaseti IV. sülalenin başlangıç döneminde değişmiştir. Mısırlıların Buhan ve 2. çağlayana kadar Nübye'ye sürekli biçimde yerleşmeleri büyük olasılıkla Snefru'nun seferleri sonrasında gerçekleşmiştir. IV. sülalenin kurucusu olan Snefru düzenlediği seferle Nübye içlerine girmiş, 7.000 esir ve 200.000 baş hayvan almıştır. Mısır Nübye'de özellikle IV. ve V. sülaleler döneminde etkin olmuştur. Dönemin en önemli kolonisi Buhan belki de Orta İmparatorluk dönemindeki gibi bir ticaret kenti işlevine sahipti. XX. yüzyıl başında gerçekleştirilen Aşağı Nübye kültürleri sınıflandırması bölgede I. sülale ve Eski İmparatorluk dönemi arasında iki grup halkın varlığını gösteriyor. A grubu büyük olasılıkla I. sülale dönemine kadar Aşağı Nübye'de yaşamıştır. C grubu ise VI. sülale ya da daha erken bir dönemde, V. sülalenin sonunda ortaya çıkmıştır. Böylece,

uzun süre Eski İmparatorluk'un ilk dönem hükümdarlarının yerli halkların boşalttığı bir bölgeye yerleşmiş olduğu düşüncesi geçerli olmuştur. Oysa, Mısır belgeleri Nübye arkeolojik verilerine ters düşer. Mısır metinlerine göre, Palermo yazılıtaşında Snefru'nun askeri harekatları bağlamında verilen rakamlar aracılığıyla nüfuslanmış bir ülke tasviri ortaya çıkar. IV. sülale metinlerinden ırmak kıyılarında yoğun bir işgalin olduğu anlaşılabilir. Öte yandan, III. sülale döneminden itibaren, Mısır, bir köy kurduğu El Maghra Vadisi'ndeki (Sina) bakır ve firuze madenlerine sahip olmuştur. Sina'daki Serabit el-Kadim sitinde hükümdarlar sadece geçici seferler düzenliyorlardı. Eski İmparatorluk döneminde Mısır ve Suriye arasında ticari ilişkiler özellikle Snefru döneminden başlayarak hızlanır; Palermo yazılıtaşından elde edilen bilgilere göre Snefru çok yoğun bir inşaat kerestesi sağlama seferberliği içinde olmuştur. Byblos ve Ebla'yla ticari ilişkiler Eski İmparatorluk belgelerinde de yer almıştır. Eski İmparatorluk döneminde askeri operasyonlar Nübye, Libya ve büyük olasılıkla Asya yerleşim birimleri yönünde gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, dış ülkelere yapılan bu saldırılarla ilgili olarak doğrudan kanıtlar yoktur elimizde. Abusir'deki Kral Sahure mezar kompleksinde bulunan alçak kabartmalar düşmanların bozguna uğratılmasını yansıtır. Bununla birlikte, gerçek anlamda bir öyküleme söz konusu değildir. Bu kabartmalardan bazılarında zorluklarla bir Asya seferi seçilebilmektedir ve bu sefer Palermo yazılıtaşında anlatılan seferle örtüşmektedir. Bu örtüşme Sahure dönemindeki gerçek bir askeri harekatı doğrulamaktadır.

Genel olarak, Mısırlıların yabancı ülkelere seferler düzenlemelerinin gerekçeleri büyük ölçüde ekonomiktir. Bu seferlere katılan askeri birliklerin etkinlikleri ise bu bölgelerde barış ve huzuru sağlamaktır. Assuan yakınlarındaki Kubbet el-Haua yeraltı mezarlığında, Hirhuf'un mezarının cephesinde uzun bir yazı vardır. Bu yazıda firavun tarafından Güney Mısır'a gönderilen Hirhuf'un askeri ve ticari etkinlikleri anlatılır. Hirhuf bu seferleri hükümdar Merenre'nin (VI. sülale) emriyle düzenlemiştir. Bu metinde, bu seferlerde nomarkhosların da yer aldıkları belirtilir ve Nübye'nin Eski İmparatorluk döneminde Mısır'la ilişkileri üstüne çok önemli bilgiler verilir. Hirhuf ilk seferinde Yam ülkesine (büyük olasılıkla Nübye'nin güneyinde) götüren yolu bulmaya çalıştı; amacı Eski İmparatorluk hükümdarlarının çok beğendikleri değerli ürünler getirmekti oradan. Hirhuf ikinci seferinde Nübye içlerinde biraz daha ilerledi ve oldukça yüklü olarak döndü oradan. Üçüncü seferinde ise başka bir Nübye kabilesiyle savaş halinde olan Yam valisiyle görüştü. Hirhuf bu son iki seferinde Nübye prenslikleri arasındaki sürtüşmelerle ilgili olarak hiçbir imada bulunmamıştır. Üçüncü seferinden karakteristik Nübye ürünleriyle dönmüştür: Tütsü, abanoz, panter derisi, fildişi ve bumerang. Firavunun elçisi çatışmalara müdahale etmiş olmaktan gurur duyar. Önce Yam prensini yener ve kendisiyle Irtjet, Zatju ve Kuauat prenslerinin gerçekleştirdiği ittifaka karşı ittifak oluşturur ve bu prenslere de boyun eğdirir. Eski İmparatorluk döneminde çok fazla askeri harekat düzenlenmediği anlaşılmaktadır.

II. – Birinci Ara Dönem

Mısır uygarlığı bin yıllık bir oluşum ve gelişme döneminden sonra kısa sürede birliğini ve ülkenin güneyinde ve özellikle "başkenti" Memphis'te denetimi kaybetmiş gibidir. Belli ölçüde bir dinamizmin görüldüğü Eski İmparatorluk'un sonu ve Birinci Ara Dönem arasındaki geçiş oldukça sert olmuştur. Bu yeniden yapılanma dönemine götüren sürecin açıklanması oldukça zordur. Nedenleri gerçekten çok fazla ve karmaşıktır. Mısırbilimcilerin Birinci Ara Dönem adını verdikleri bu dönemde dört sülale (VII. sülaleden X. sülaleye kadar) vardır. XI. sülalenin başlangıç dönemini de Mısır'ı birleştiren ve Orta İmparatorluk dönemini başlatan II. Mentuhotep'in saltanatına kadar sürmüş bu dönem içinde görmek gerekir. Bu Birinci Ara Dönem kronolojisi son derece belirsizdir. Hükümdarlıkları ve sürelerini belirtmek zordur. Birinci Ara Dönem ikiye ayrılabilir: Memphis geleneği içinde yer alan VII. ve VIII. sülaleler. Nihayet, iktidarın paylaşıldığı dönem: kuzeyde Herakleopolis Krallığı (IX. ve X. sülaleler) ve güneyde özellikle Teb Krallığı'nın (XI. sülale) az çok bağımsız nomarkhosları. Bununla birlikte, Teblilerin iktidarı ele geçirmelerinin Herakleopolis sülalesiyle aynı döneme rastlayıp rastlamadığı bilinmemektedir. Farklı Menethon versiyonları ve çağdaş belgeler kimi zaman şaşırtıcı biçimde çelişkilidir. Oldukça bol olan çağdaş belgelerin kesin biçimde tarihlendirilmesi çoğu zaman zordur. Anıtlarda, hüküm süren firavunla ilgili bilgilere pek rastlanmaz. Bununla birlikte, çağdaş belgelerde bazı

firavunların adlarına rastlanmıştır: adları El Hammam Vadisi yazıtlarında yer alan Iti ve Imhotep. Hatta Ibi Sakkara'da tamamlanmamış bir piramit bırakmıştır. Bu belgeler daha çok taşrada bulunmuştur. Bu bağlamda, özel mezar anıtları belge bütünü içinde çok önemli bir yere sahiptir. Bu dönemde merkezi yönetimin mimari girişimleriyle ilgili tanıklıklar geçici olarak kaybolmuştur. Bu Birinci Ara Dönem'in tarihsel olayları özellikle üç kaynak aracılığıyla bilinir: son Herakleopolis krallarının edebi yapıtı Merikare eğitimi, Asyut ve Mo'alla nomarkhoslarının özyaşamöyküleri, nihayet vadinin çeşitli mezarlıklarından gelen özel belgeler. Bölgesel bütünlüğün bozulmasının kesin koşulları ancak daha sonraki metinler aracılığıyla öğrenilebilmiştir. Bölgesel birliğin parçalanması, büyük olasılıkla, yerel iktidarların güçlenmesini kolaylaştıran merkezi iktidarın yavaş seyreden bir zayıflamasından sonra gerçekleşmiştir. Bu yerel iktidarların ağırlığı nomarkhosların görevlerinin veraset yoluyla aktarılmasıyla artmıştır. Nomarkhoslar aralarında birleşerek ittifaklar oluşturmuşlar ve bu ittifaklar zamanla gelişmiştir. Birinci Ara Dönem'in sonunda en güneyde bulunan üç nomos Herakleopolis'in çıkarlarını savunuyorlardı, buna karşılık, Teb'in kuzeyindeki dört nomos (Koptos'tan Abidos'a) bu kentin otoritesi altındaydı. İki iktidar çatışıyordu: Memphis modelinden esinlenen Herakleopolis monarşisi ve ülkenin güneyinde Teb çevresinde birleşen nomos ittifakı. Birinci Ara Dönem'de Mısır'da hükümdar denebilecek tek kişi Herakleopolis kralı olmuştur. Torino papirüsü 17 ya da 18 Herakleopolis hükümdarının adını

verir. Böylece, Mısır geleneğine göre, bu Herakleopolis hükümdarları bu dönemde Mısır monarşisinin meşru temsilcileri gibi görülmüşlerdir. O dönemde ortaya çıkan bu iki güçten, Herakleopolis ve Teb'den o döneme kadar pek fazla söz edilmemiştir. Eski İmparatorluk döneminde, Teb, vadinin öteki kentlerinden farklı olmayan küçük ve renksiz bir kentti. Yerel Teb prenslerinin zaferiyle Teb'in yükselişi başlamıştır. Ve Yeni İmparatorluk'un sonuna kadar da güçlenmeye devam etmiştir. Bu dönemde Mısır'da bir kaos hüküm sürmüştür. Ülkede açlık tehlikesi tarımın titizlikle örgütlenmesi gerekliliğini getirir. İletişimsizlik nedeniyle açlık olgusu şiddetlenir. Merkezi yönetimin olmaması bireylerin ibadet biçimlerinde bir genişleme ve çeşitliliğe yol açar. Bundan böyle birey ve tanrı arasında doğrudan bir ilişki kurulur.

Teb'in güçlü ailesi Antefler, nomarkhos olup olmadıkları kesinlik kazanmamış olmakla birlikte, II. Antef ve oğlu ve halefi III. Antef'le ülkenin güneyinde hakim oldular. Uzun süre saltanat süren II. Antef gerçekten Herakleopolis prenslerinin önemli bir rakibiydi. Ülkenin güneyinde önemli bir güce sahip olmuştur (Elephantine'den Thinis'e). İktidarı döneminde önemli siyasal ve askeri olaylar gerçekleşir (mezarında bulunan ve "köpeklere" adı verilen dikilitaşta yazılıdır bunlar); öte yandan, mimari ve dinsel etkinlikleri de en azından ülkenin güneyinde kraliyete egemen olduğunun göstergeleridir. Antefler dönemi Mısır'ı yeniden birleştiren ve Orta İmparatorluk dönemini başlatan II. Mentuhotep'in yolunu açmıştır.

1. Orta İmparatorluk. – Birinci Ara Dönem'in son bulmasından sonra, toplam beş yüz yıl süren bir merkezi iktidarı yeniden var etme dönemi başlar. Eski İmparatorluk özellikleri görülür bu bağlamda: yükselme dönemi (XI. sülale), zirve (XII. sülale) ve o kadar görkemli olmayan ama oldukça uzun süren, Mısır topraklarının bir bölümünün yeniden istilasıyla sonuçlanan bir dönem (XIII. sülale). Orta İmparatorluk'un belirgin özellikleri muhteşem bir geçmişin anısı ve bir kriz döneminin getirdiği deneyimlerdir. Teb prenslerinin kazandıkları zaferlerin kökeninde Teb'in Mısır üstündeki dinsel, kültürel ve siyasal egemenliği yatar. Teb'in bu yükselişi ancak Yeni İmparatorluk döneminin sonunda durur. Tarihçilerin "klasik" denen bu çok zengin dönemle ilgili olarak karşı karşıya bulundukları zorlukların temelinde mimari ve epigrafik kaynakların yetersizliği ve Orta İmparatorluk'un genellikle daha sonraki kaynaklardan öğrenilebilmesi sorunu yatar.

2. Hükümdarlar. – III. Antef ve II. Mentuhotep arasındaki akrabalık ilişkisi kesindir, aynı şekilde, Antefler ve artık bütün Mısır'ı yöneten yeni hükümdar arasındaki akrabalık da kesindir. II. Mentuhotep tahta çıktığında belki tüm Mısır'ı yönetmiyordu ama Mısır'ın birleştiricisi olduğu çok kesindir. Bu rol ona Mısır tarihinde özel bir yer verir. Özellikle halefleri Menes ve Ahmosis (Yeni İmparatorluk'un kurucusu) tarafından yüceltilmiş ve onurlandırılmıştır. Oğlu ve halefi III. Mentuhotep kendisine çok yakındır. IV. Mentuhotep dönemi daha az bilinir. Ancak XI. sülalenin

son hükümdarıdır kendisi. Çok büyük bir olasılıkla yerine I. Amenemhet adıyla veziri geçmiş ve XII. sülaleyi kurmuştur. Bununla birlikte, tahta çıkış koşulları karanlıkta kalmıştır. Bu koşullar neredeyse sadece siyasal özellikler taşıyan bir edebi yapıt aracılığıyla bilinebilir: *Nefertiti'nin Kehaneti.* Bu yapıtta kesinlikle çok acı veren bir durum anlatılır; ama bu durum o kadar belirsiz bir biçimde aktarılır ki somut olaylarla ilişkilendirilmesi mümkün olmaz. Ne var ki, bu yapıt, her durumda, Yukarı Mısır kökenli I. Nomos soyundan, kraliyet soyundan olmayan bir kurucunun gelişini doğrular. Bu şahsiyet M*aad*'ın (düzen ve uyum ilkesi) yeniden kurulması amacıyla monarşik geleneklerin kurucusu gibi takdim edilir. XII. sülale Amenemhet ve Sesostris'in sülalesidir. Bu sülalede özellikle üç dönem ön plana çıkar: I. Sesostris dönemi, III. Sesostris dönemi ve III. Amenemhet dönemi. XII. sülalenin bu hükümdarları seleflerine göre bağımsızlıklarıyla dikkat çekerler ve bu bağlamda özellikle Teb'de bir sülale tanrısı olan ve geleceği çok parlak Amon kültünü geliştirmişlerdir. Ayrıca, ülkenin kuzeyinde yeni bir merkez (Licht) kurmuşlardır. Öte yandan, geçmişlerinden de kopmamışlar ve özellikle ünlü selefleri Mentuhoteplere saygılı olmuşlardır.

Tarihçilerin genellikle İkinci Ara Dönem'e yerleştirdikleri XIII. sülale, XII. sülaleyle (sözgelimi, hükümdarlarının ikametgâhları saltanat dönemleri son buluncaya kadar Licht'ti) siyasal ve yönetsel bir ilinti içinde görülmüştür. Bununla birlikte, bu sülale özellikle hükümdar sayısının çok olması (yaklaşık 60) ve saltanat sürelerinin kısalığı gibi özellikleriyle Orta İmparatorluk'tan kopmuştur. XIII. sülale

döneminde uygulanan monarşi sistemi farklıydı. Gerçekten de, öyle anlaşılıyor ki, tahta çıkmak isteyen hemen hemen herkesin adaylığı kabul edilmiştir. Bununla birlikte, kadınlar iktidarın el değiştirmesinde önemli bir rol oynamaya devam etmişlerdir. Hiçbir Orta İmparatorluk hükümdarı mumyası elimize geçmemiş olduğundan dönemin saltanat süreleri konusunda kesin bilgilere sahip değiliz.

3. **İç siyaset.** – XI. sülale hükümdarlarının mimarlık faaliyetleri özellikle kendi yararlarına ve Mısır tanrıları çerçevesi içinde gerçekleşmiştir. II. Mentuhotep özellikle Deyr ül-Bahri'de bir mezar-tapınak inşa ettirmiştir. Bu dev anıt Teb'deki Hathor alanında inşa edilmiştir. Ondan önce kraliyet ayrıcalıkları kesinlikle sınırlı olan Anteller kendileri için monarşik kült izleri bırakmamışlardır. II. Mentuhotep mimarisine belirgin özellikler egemendir. Tapınakta, hükümdarın mezarında *Set Töreni* kıyafeti içinde bir heykeli ve gene hükümdara adanmış bir ibadet yeri bulunur. Son derece bölük pörçük olan kabartmalarda kralın *Set Töreni* açık seçik belirgindir.

Bir ortak saltanat işareti olarak en sık biçimde dile getirilen belirti peşpeşe hüküm süren iki kralla ilgili iki yıllık saltanat süresinin aynı belgede yer almasıdır. Ortak saltanat sorunu özellikle XII. sülalenin ilk iki hükümdarı arasında görülmüştür: I. Amenemhet ve I. Sesostris. Genel kabul gören bir anlayışa göre, I. Amenemhet, saltanatının 21. yılında oğlu Sesostris'i tahta geçirmiş ve böylece on yıl sürecek bir ortak saltanat dönemini başlatmıştır. Bu

teori, esasen, Antef adlı bir yüksek devlet görevlisinin bir belgesinde yer alan iki tarihin okunmasına dayanır. Bununla birlikte, metnin yorumlanması tartışmalıdır. Hiç kuşkusuz, burada söz konusu olan, iki tarih değil, Antef'in iki görev süresidir: I. Amenemhet döneminde otuz yıl ve I. Sesostris döneminde on yıl. Böylece, tahta çıkacak olan prens babasının saltanat döneminde bir komutan olarak rol oynamış olsa da, iki hükümdar arasında var olan ikili bir saltanat düşüncesinin saf dışı edilmesi gerekir. Keşiflerdeki bir rastlantı olarak ya da dönemin bir yansıması olarak, Orta İmparatorluk döneminin ilk vezirleri II. Mentuhotep dönemiyle birlikte anılmışlardır.

XI. sülaleyle birlikte yönetim yapılarının bazen duraksayarak da olsa sürekli geliştiği gözlemlenebilir. Gerçekten de, daha sonra pek rastlanmayan özel unvanların varlığından söz edilebilir. Bu durum, hiç kuşkusuz, bu hükümdarların pek de hazırlıklı olmadıkları ağır bir görevin yansımasıdır. XII. sülale vezirlerinin büyük çoğunluğu I. Sesostris döneminde atanmışlardır. Bununla birlikte, aynı dönemde birden fazla vezir görev yapmamıştır büyük olasılıkla. Eski İmparatorluk dönemindeki resmi makamların çoğu bazen daha da gelişerek Orta İmparatorluk döneminde de sürmüştür. Sözgelimi, hazine bu etkinlikleri çeşitlendirmiştir. Bu kurumun Mısır madenlerinin ve taş ocaklarının işletilmesinde büyük bir rolü olmuştur. Bu çalışmalar çoğu zaman hazine yönetiminde etkin olan yüksek devlet görevlileri nezaretinde gerçekleştirilmiştir. Yerel yönetimler devlet yapılarından ayrı değildir kesinlikle. Son zamanlarda nomarkhoslarla

ilgili olarak yapılan bir araştırmadan anlaşıldığına göre, I. Sesostris döneminde yerel yöneticiler ve I. Sesostris arasındaki ilişkiler karşılıklılık esasına dayanıyordu. I. Sesostris, özellikle, en azından Birinci Ara Dönem'den beri bazı bölgelerde kurulmuş olan hanedan soylarına dayanıyordu. I. Sesostris bu yöntemle yerel önderlerin sadakatini sağlıyor ve monarşi kurumlarının bölgeler düzeyinde sağlıklı işleyişini mümkün kılıyordu. Buna karşılık, I. Sesostris döneminde nomarkhoslar önemli bir statüye sahip olmuşlar ve bu sayede özellikle kendileri için görkemli anıtlar inşa ettirmişlerdir; bu anıtlarda onların nomos yönetimi yöntemleri, kralla ilişkileri, sözgelimi çağdaşları üstündeki otoriteleri dile getirilmiştir. III. Sesostris'in birdizi yönetim reformu gerçekleştirdiği söylenir. Başvurulan yönetim birimleri 'nomos'lar değildir artık; kentler, eski nomos metropolleri bölgesel başvuru birimleri olmuştur.

4. Dış siyaset. – Bölgenin yeniden fethedilmesi kesinlikle XI. sülale hükümdarlarının önceliğini oluşturmuştur. Sözgelimi, Hekanaht'ın mektupları, ülkenin, özellikle halkın ve monarşinin gereksinimlerinin sağlanması amacıyla yeniden örgütlendiğini belirtir. III. Mentuhotep döneminden başlayarak maden ve taş ocaklarına doğru seferler başlar ve bu da bölgeye yeniden egemen olmanın bir işaretidir. III. Mentuhotep döneminin 8. yılında dikilen bir taşta "hazine müdürü" Henenu'nun Punt ülkesine düzenlediği bir sefer anılmıştır. Halefi IV. Mentuhotep döneminde başka seferler de düzenlenmiştir. Mısır'ın maden ve taş ocaklarındaki

çalışmalar özellikle I. Sesostris, III. Sesostris, III. Amenemhet ve IV. Amenemhet dönemlerinde yoğunlaşmıştır. III. Amenemhet döneminde Serabit el-Kadim (Sina) firuze madenlerine birçok sefer düzenlenmiştir. III. sülale döneminde hükümdarlar doğu çölündeki ve Sina'daki maden ocaklarına ve taş ocaklarına ve Cebel Zeyd kurşun madenlerine düzenli seferler örgütlüyorlardı. Orta İmparatorluk dış siyasetinin birçok amacı vardı: Sınırların korunması, ulusal bölgenin genişletilmesi, ülke ekonomisine el emeği ve besin bağlamında zenginlikler katmak. Mısır ağaç ve her türlü değerli ürün bağlamında komşularına bağımlıdır. Orta İmparatorluk'un bu alanda yenilenmesi özellikle tutarlı bir siyaset ve gösterilen çabaların yoğunlaştırılmasıyla kendini göstermiştir. Nübye, XI. sülale döneminden başlayarak Mısır topraklarına bağlanmıştır. Ama bu güney bölgesi ürünlerinin denetim siyasetini geliştiren I. Sesostris olmuştur. Gerçekten de, 2. çağlayanda müstahkem mevki zinciri (sözgelimi Buhan, Mirgisa, Semna) inşaatını gerçekleştiren o ve III. Sesostris olmuştur. Muazzam depolar barındıran bu kaleler güney krallıklarıyla ticaretin denetlenmesini sağlıyorlardı gerçekten. Öte yandan, bu kompleks bir savunma hattı da oluşturuyordu. 2. çağlayanda inşa edilen bu kalelerin her birinin özellikleri farklıydı ve rollerine göre düzenlenmişti bu özellikleri. Buhan'da komutanın ikametgâhı ve görevlilerin lojmanları ve birçok depo vardı; bu depolar sayesinde merkezi yönetimin bu kalede olduğu ve bu bölgenin önemli bir ticari ara konak olduğu anlaşılmaktadır. Mirgisa 2. çağlayanın en büyük kalesiydi. Bugün Nasır Gölü'nün suları altında kal-

mıştır ve bu yüzden arkeologlar bu yapılarla ilgili yeni veriler bulamamaktadırlar. Bu müstahkem mevkilerden sadece yönetim ve ticaret birimleri olarak yararlanılmıyordu. Bunlar aynı zamanda muazzam bir stratejik kompleks oluşturuyorlardı. Mirgisa'da özellikle kale, müstahkem bir kent ve tehlike anında sığınılabilecek limanlar vardır. Burada bir kent ve bir yeraltı mezarlığının bulunması özellikle XII. sülalenin son döneminden başlayarak buraya sürekli kolonların yerleşmiş olduğunun işaretidir.

Orta İmparatorluk hükümdarlarının Mısır'ın güneyine çok fazla özen gösterdikleri anlaşılıyor. Bu güney halklarına Kuşi dendiği ilk kez I. Sesostris döneminde anlaşılıyor. Nübye'nin fethi için verilen savaşlar özellikle I. Sesostris ve III. Sesostris döneminde gerçekleşmiştir. III. Sesostris Semna ve Kumma'da bir sınır oluşturmuştur; bu sınırın amacı Aşağı Nübye'de yerleşik C grubu halklarını denetlemek ve Yukarı Mısır'daki Kerma Krallığı'nın baskısına karşı durmaktır. Orta İmparatorluk Mısır'ı ve çeşitli Doğu Akdeniz havzası devletleri arasındaki ilişkiler çok tartışmalıdır. Mısır hükümdarlarıyla Suriye, Filistin ve Girit hükümdarları arasında aktif bir diplomasi kurulmuştur. II. Amenemhet'in "uluslararası" siyasetiyle ilgili bilgiler Tod hazinesi aracılığıyla elde edilen ve bugün değeri çok tartışmalı olan bilgilerden gelir. Tod Tapınağı'nın temellerine bir hazine gizlenmiştir ve bu hazinede değerli madeni eşyalar, bazıları Ege özellikleri taşıyan altın, gümüş objeler vardır. Böylece, Mısır hükümdarının Punt, Suriye-Filistin ve hatta Kıbrıs'la ilişkiler kurmuş olduğu kabul edilir.

III. – İkinci Ara Dönem

İkinci Ara Dönem'le birlikte Mısır'da yeni bir kargaşa dönemi başlamıştır ve ülkenin bütünlüğü kopmaya yüz tutmuştur adeta. Ama bu kez kısmen Delta'da başka yönetim biçimlerinin rekabetiyle karşı karşıya kalan Mısır iktidarı karşısında yabancı aktörler önemli bir rol oynamıştır. Nil Vadisi, kesin kronolojisi hâlâ çok tartışılan ve değişikliklere uğrayan İkinci Ara Dönem boyunca çok karışık durumdaydı. Araştırmaların bugünkü aşamasında durumu şöyle özetleyebiliriz. İkinci Ara Dönem'in belirgin özelliği Mısır topraklarındaki yabancı varlığıdır: Hyksoslar. "Hyksos" sözcüğünün kökeni Mısır dilinde '*heka hasut*'tur ("yabancı ülkelerin prensi"). Bu sözcük Eski İmparatorluk dönemi metinlerinde de yer almıştır. Bu adlandırma bu halkın kökeninin neresi olduğu konusunda bir bilgi vermez. Bununla birlikte, ikinci Kamosis dikilitaşına göre ve Hyksosların Delta'nın doğusundaki birçok sitte bıraktıkları kalıntılara bakarak Asya kökenli oldukları söylenebilir. Suriye-Filistin bölgesinden gelen göçebeler oldukları ileri sürülür. İlk Hyksos kralı Salitis'in Memphis'te tahta çıkmasından önceki dönemle XVII. sülale döneminin ortalarını birbirlerinden ayırmak gerekir. XIV. sülale bir süre XIII. sülaleyle iktidar çekişmesi içine girmiştir. XIV. sülale döneminde Aşağı Mısır'da iktidarı paylaşan iki monarşi olmuştur: Delta'nın batısının bir bölümünü yöneten Ksois (Delta kenti) firavunları (bu firavunlarla ilgili olarak çok az şey bilinir) ve Delta'nın batısında Nehesi tarafından

kurulan ve başkenti Avaris olan krallık. Avaris (bugünkü Tell el-Dab'a) bu kralın heykelindeki bir yazıda anılmıştır. Bu bağlamda, büyük ölçüde Asya halklarından oluşan bir bölgeye yerleşmiş bir Mısır monarşisi söz konusudur. Avusturya Arkeoloji Enstitüsü, Tell el Dab'a'da gerçekleştirdiği çalışmalarda, XIII. sülalenin ilk dönem Mısır krallarının sarayının yakınlarında, Mısırlıların ve Suriyeli-Filistinlilerin karışık yaşadıkları bir bölgede tapınaklardan ve yeraltı mezarlarından oluşan büyük bir kompleks ortaya çıkarmıştır. Sülale büyük olasılıkla Hyksos istilasından sonra ortadan kalkmıştır. O zaman, Avaris bu Hyksos krallığının merkezi olmuştur. Bununla birlikte, istila tarihini belirlemek zordur (IV. sülale büyük olasılıkla XIII. sülalenin sahneden çekilmesinden önce kaybolmuştur). Zaman içinde XIII. sülalenin yerini doğrudan doğruya XVII. sülale almıştır muhtemelen. Bu sülale sadece Yukarı Mısır'ı ve Orta Mısır'ın bir bölümünü denetliyordu. XV. sülale (Hyksos) dönemiyle son hükümdarları Sekenenre Taa ve Kamosis olan ülkenin birleşmesine katkıda bulunmuş Teb kökenli XVII. sülale dönemleri çakışır. Hyksos krallarının adları, ne yazık ki, bu bölümü pek iyi korunamamış olan Torino papirüsü dışında kral listelerinde yer almaz. XV. sülalenin en iyi tanınan hükümdarı Apophis'tir (sülalenin 5. hükümdarı). Adı Kamosis'in özellikle Hyksos kralıyla yaptığı savaşlarda geçer. Mısır geleneğinde Hyksos istilası Mısır ülkesinin tanıdığı en büyük istila olarak geçer. Belgeler ışığında bu görüşü ayrıntılı biçimde irdelemek gerekir. XV. sülale hükümdarları hiyeroglif yazısını kullanmışlar, Mısır

isimleri almışlar ve Mısır geleneklerini (yönetim konusunda da) büyük ölçüde benimsemişlerdir. Gizemli bir kişilik olan ve Mısırlılar tarafından önemli bir kral gibi görülen Kamosis Hyksoslara karşı ilk özgürlük savaşını gerçekleştirmiştir. Kamosis, Sekenenre Taa'nın tersine, savaşlarından çok söz ettirmiştir; bu bağlamda, Karnavon tabletindeki bir metinle tamamlanan belli başlı iki kanıttan (iki Kamosis dikilitaşı) söz edilebilir. Öyle anlaşılıyor ki, iki metin tek ve aynı öykünün parçalarıdır. Birinci dikilitaşın tarihi Kamosis'in 3. yılına denk düşer. Kamosis, ülkenin kuzeyinde, meclis üyelerinin önünde Hyksos'a lanetler yağdırır. O zaman, kral savaş kararı alır ve söyler bunu. Firavun bölgeleri ve taktik manevraları açık seçik anlatır. Özellikle ülkenin kuzeyinde bir kenti geri alır. Kral, daha sonra, Kral Hyksos'un Kuşi hükümdarına yardım istemek amacıyla gönderdiği bir mesajın ele geçirildiğini söyler. Kerma kralları Mısır hükümdarlarının en düzenli muhataplarıydı; bunlar krallara el emeği ürünler, çeşitli evcil hayvanlar, değerli eşyalar ve çeşitli lüks eşyalar sağlardı. Elkab'da, Vali Sobeknaht'ın mezarında bulunan biyografik bir metinde Kerma Krallığı'nın ve bazı müttefiklerinin Mısır'a düzenledikleri bir saldırıdan söz edilir. Bu valinin mezarı büyük olasılıkla XVII. sülale döneminden kalmadır. Kral Hyksos tarafından iletilen ittifak talebinin Kuşi hükümdarı tarafından kabul edilip edilmediği, gönderilen mesajın Mısırlılar tarafından ele geçirilip geçirilmediği konusunda kesin bilgiler yoktur elde. Bilinen sadece Heliopolis'in Amosis döneminde ele geçirildiğidir. Mısır tarihinin Ye-

ni İmparatorluk'u Kamosis'le başlatmamasının nedeni, onun Mısır'ı tam anlamıyla özgürlüğüne kavuşturamamasıdır. Mısır'ı birleştiren ismin genel olarak Amosis olduğu düşünülür.

İkinci Ara Dönem'de Mısır uygarlığında çok köklü değişimler olmuştur. Yeni İmparatorluk yavaş yavaş Asya etkilerinden gelen yeniliklere sahne olur. Bununla birlikte, Yeni İmparatorluk döneminde Asya'yla ilişkilerin geliştirilmesi sonucunda doğrudan doğruya Hyksos dönemine bağlanamayacak değişiklikler gerçekleşmiştir.

IV. Bölüm

MISIR İMPARATORLUĞU

İkinci Ara Dönem'in sonu Yeni İmparatorluk dönemine açılır; bu dönem Mısır'ın bir imparatorluk oluşumuna tanık olduğu tek dönemdir. Her alanda belgeler çoğalmış ve çoğu zaman da aşırı ve gereksiz bir yığın oluştürmuştur bunlar. Yeni İmparatorluk döneminde, hükümdarlar, siyasetlerinin saltanat dönemleri çerçevesindeki boyutlarını ayrıntılarıyla açıklamışlardır. Gerçekten de, Mısır'ın birleştiricisi ve Yeni İmparatorluk'un kurucusu Amosis döneminden itibaren krallar belli başlı faaliyetlerini ve davranışlarını oldukça açık seçik biçimde anlatmışlardır. Mısırbilimciler Yeni İmparatorluk konusunda çok şey söylemişlerdir, bununla birlikte, bu bağlamda birçok sorun şiddetli tartışmalara yol açmaktadır günümüzde. Sözgelimi Haçepsut'un kral olduğu tarih, Punt'un yeri ve III. Amenhotep'le IV. Amenhotep'in ortak yönetimleri sorunu günümüzde tartışılmaya devam et-

mektedir. Öte yandan, Amarna dönemi tarihin herhangi bir döneminden çok daha fazla yorum esinlemiştir ama bu özel dönemle ilgili ortak bir görüş sağlanabilmesine zemin hazırlamamıştır. Öte yandan, Yeni İmparatorluk, firavunların daha geniş bir dünyayı göz önünde bulundurdukları bir dönemdir. Öteki ülkelerle ilişkileri sonucunda yavaş yavaş Mısır kurumlarını benimsemişlerdir. Bu yeni veriler aynı zamanda yabancı toponimiler ve bugünkü dünyada Mısır'ı çevreleyen yerler konusunda önemli araştırmalara vesile olmuştur. Zaferin sembolü olan Teb Yeni İmparatorluk döneminde özellikle çok önemli atılımlar gerçekleştirecek, Amon din adamları sınıfının yükselişini destekleyecektir. Orta İmparatorluk döneminden itibaren Ra ile özdeşleştirilen Amon, bütün ülkede "Tanrıların kralı Amon-Ra'dır".

I. – XVIII. sülalenin ilk dönem hükümdarları ve büyük fatihler

XVIII. sülaleyi kuran XVII. sülale Teb krallarının sonuncusudur (Amosis). Çok farklı özellikler taşımalarına rağmen iki sülale arasında bir kopma yoktur. Amosis özellikle otoritesini tüm Mısır'a yaymış olmakla tanınır. Dönemini belirleyen olaylar karanlıktır. Amosis'in oğlu ve halefi I. Amenhotep birleşmiş Mısır'da hüküm sürmüştür. Bununla birlikte, mimari eserleri daha çok ülkenin güneyinde yoğunlaşmıştır. Kendisi XII. sülale firavunlarının mimari modellerini izleme eğiliminde olan XVIII. sülalenin ilk hükümdarlarından bi-

ridir. I. Amenhotep ve annesi Ahmes Nefertari'nin Ramses döneminde çok canlı kültleriolmuştur. Hatta, I. Amenhotep Tibetli din adamları ve kraliyet görevlileri tarafından Yeni İmparatorluk'un gerçek kurucusu gibi kabul edilmiştir. I. Tutmosis'in Mısır tahtına çıkış koşulları bilinmemektedir. Yeni hükümdar emperyalist siyasetini açıkça ifade eden ilk hükümdardır. Firavunun Karnak'takieserleri arasında Amon surlarının kuzeyinde inşa edilen hazine bu kategori içinde yer alan anıtlardan korunabilmiş tek örnektir. Sütunlu bir avluyla bölünmüş iki dikdörtgenden oluşan asimetrik ve üç parçalı bir planı vardır. Batı tarafında kuzey-güney eksenine göre sıralanmış dinsel üsluplu binalar vardır ve bunlar I. Tutmosis dönemi öncesindeki yapılar olan gemi barınaklarını ya da ibadet yerlerini andırırlar. Doğu-batı yönünde uzanan altı depodan oluşan bölüm I. Tutmosis döneminde inşa edilmiştir. Depoların tümü hazinenin karakteristik unsurunu oluşturuyordu. Ayrıca, bunlar çok özenle inşa edilmiş olmaları dolayısıyla ve çok gösterişli dekorasyonları nedeniyle bütünüyle yararcı amaçlarla kullanılmıyordu. I. Tutmosis, selefi gibi, I. Sesostris dönemi mimarlık modellerinden esinlenmiştir. I. Tutmosis'in oğlu II. Tutmosis'in saltanat dönemi nispeten kısa olmuştur. Ama II. Tutmosis'in oğlunun (III. Tutmosis) çok genç yaşta Mısır tahtına çıkmasıyla Mısır'da ilk ortak yönetim hayata geçmiştir. Yeni firavunun gençlik döneminde yönetim Haçepsut'un (halası ve kayınvalidesi) elindeydi ve bunda şaşılacak bir şey yoktur. Gerçekten de, genç kral krallık sorumluluğunu üstlenebilecek yaşta değildi. Ama bu yönetim yavaş yavaş

ikili yönetime dönüştü ve bu sırada kraliçe hükümdarın bütün niteliklerini ve özelliklerini kendinde topladı. Ancak Haçepsut sadece yönetime mi ortaktı? Yıl 7'den önce hangi tarihten beri ortaktı? Ya da iktidara kendi lehine el mi koymuştu? Uzmanlar bu konuda anlaşamıyorlar... Orta İmparatorluk'un ve İkinci Ara Dönem'in sonunda kadınlar, kraliçeler ve kralların eşleri monarşinin sürmesine yardımcı olmuşlar ve çok önemli roller oynamışlardır. Bu arada, Haçepsut'un fazladan bir aşama kaydettiği de kesindir. Kraliçe tarafından inşa edilen anıtların büyük bölümü parçalanmış ve daha sonraki yapılarda yeniden kullanılmıştır (özellikle Kırmızı Tapınak örnek gösterilebilir bu bağlamda). Deyr ül-Bahri'deki mezar tapınağı saltanat döneminin özgür mimari anlayışının (taraçalı tapınak) simgesidir. Tarihçiler firavun-kraliçenin belleğindeki bu tahribatın nedenleri konusunda anlaşamıyorlar. Mısırlıların daha sonra Akhenaton saltanatı konusunda yaptıkları gibi, tarihin Mısır ideolojisine uygun düşmeyen bir dönemini silmeye mi çalıştılar? Bu yıkımlar, yok etmeler, büyük olasılıkla, III. Tutmosis'in işidir ama derinde yatan nedenleri neydi? III. Tutmosis'in Haçepsut'un adını silmeye çalıştığı düşüncesi kesin değildir, belki de sadece firavun-kraliçenin diktirdiği anıtları yeniden sahiplenmek istiyordu.

Yeni İmparatorluk'un bu döneminde fatih kralların saltanatları başlar. Mısır tarihinin en büyük komutanları III. Tutmosis, II. Amenhotep ve IV. Tutmosis'tir. III. Tutmosis dönemine gelince, ortak yönetim faaliyetleriyle Mısır'ın tek hakimi olduğu dönemde III. Tutmosis'in faaliyetlerini bir-

birinden ayırmak zordur. Bununla birlikte, birçok durumda ayrım mümkündür. Sözgelimi, Karnak'ta, III. Tutmosis, Haçepsut'un salonlarının önüne bir duvar yaptırmıştır ve bu duvara sadece fetihlerini ve ekonomik faaliyetlerini anlatan yıllıklarını yazdırmıştır. Monarşiyi yücelten anıt Ahmenu (Karnak'ta) aynı zamanda sadece III. Tutmosis onuruna dikilmiş bir anıt olarak da görülebilir. IV. Tutmosis XVIII. sülalenin en az tanınan hükümdarlarından biri olmuştur ve bunun nedeni önemli işler yapmamış olması değil, saltanatının oldukça kısa sürmüş olmasıdır. Bu bağlamda, uzun süre kralın meşru varis olmadığı ve tahta ancak rakiplerini saf dışı ederek çıktığı düşüncesi egemen olmuştur. Bu düşünce özellikle "Rüya" denen dikilitaşın okunmasına ve yorumlanmasına dayanır. Yeni hükümdar, selefi II. Amenhotep gibi, bir dikilitaşla (burada "rüya") kendi çağdaşlarına yaşamındaki olağanüstü olayı, tanrıların kendisini seçmesini bir öyküyle anlatmıştır: Gize sfenksinin dibinde uyuyakalan genç prens rüyasında sfenksin –heykeli restore ettirdiği ve temizlettiği takdirde– kendisine krallık vaat ettiğini görür. Bugün, IV. Tutmosis'in, babası II. Amenhotep'in meşru varisi olduğu kabul edilir. III. Amenhotep saltanatı Mısır tarihinin en önemli dönemlerinden biri kabul edilen Amarna döneminden önceki önemli safhalardan biridir. Onun uzun süren saltanatı bir refah ve barış dönemi olmuştur. Bununla birlikte, bu firavun döneminde Amarna dönemine götüren bazı ipuçları bulmak mümkündür. Bu dönemin en ünlü anıtları arasında yer alan Luksor Tapınağı günümüzde de önemini korumaktadır.

II. – Vezirin işlevi ve yönetim

Yeni İmparatorluk döneminde sülale tanrısı Amon yönetiminin ortaya çıkması kurumsal manzarayı değiştirir. Öte yandan, Yeni İmparatorluk sayısız fetihlerle vergi ya da ganimet olarak gelen büyük miktarda değerli ürün ve eşyanın aktığı bir dönem olmuştur. İmparatorluk, aynı zamanda, başka devletlerle, özellikle Akdeniz havzası devletleriyle ilişkileri de teşvik etmiştir. Dolayısıyla, kurumların uyarlanması Mısır'ı kuşatan dünyanın bakışları önünde gerçekleşmiştir. Yeni İmparatorluk döneminde vezirlik Teb ve Memphis arasında bölünmüştür. Bu görevler büyük olasılıkla ekonomik faaliyetler ve imparatorluğun yarattığı ve devletin yüksek kademelerindeki sorumlulukların paylaşılmasını gerekli kılan, gitgide önem kazanan sorumluluklardır. Vezirlik Mısır devletinin kuruluşundan beri var olsa da bir metnin bu çok önemli görevlerle ilgili önceliklerinin tümünü yansıtması ancak III. Tutmosis döneminde gerçekleşebilmiştir. "Vezirin görevleri" adlı bu metin temel bilgiler kaynağıdır. Daha önce sadece prosopografik (yöneticilerin meslek yaşamları sırasındaki çeşitli görevlerinin incelenmesi) araştırmalar önemli hizmetlerin örgütlenmesinin değerlendirilmesine olanak veriyordu. Vezirin görevleriyle ilgili metni özellikle Gurna'daki vezir Rehmire mezarında (TT100) bulunan yazılarla tanıyoruz. Vezirin özellikle Amon sülale tanrısıyla bağlantılı sivil ve dinsel görevleri vardır: sözgelimi, imparatorluğun her köşesinden sorumluların getirdikleri vergi ve haracı toplamak, bunları daha sonra Karnak'taki Amon Tapınağı'na götürmek. Ve-

zirin birçok görevi vardır ve bunlar sınıflandırılabilir: Krala yardımcı olmak, icra görevleri, kraliyet mülkünün yönetimi ve ülkenin sivil yönetimi. Yüksek devlet görevlilerini atayan ve denetleyen özellikle vezirdir. Vezir bu işleri tek başına yapmaz. Bu görevleri yerine getirirken kendisine yardımcı olan bir büro vardır.

XVIII. sülalenin başlangıç döneminde, krallar savaş faaliyetleri bağlamında arabalı savaşçılardan ve piyadelerden oluşan profesyonel bir ordu kurmuşlardır. Özellikle kralın seçtiği yüksek düzeyde askerler uzak bölgeleri iyi tanırlardı ve yabancı krallar nezdinde misyonlar üstlenirlerdi. Yeni İmparatorluk döneminde, Nübye'deki Elkab ve 4. çağlayan çevresindeki askerlerin tümü Mısır otoritesine bağlıydı. İmparatorluğun bu bölümü "Kuşi kraliyet çocuğu" payesi verilmiş bir kral vekili tarafından yönetilirdi. Bu çok geniş bölge ikiye ayrılmıştı: kuzeyde Uauat ve güneyde Kuşi ülkesi. Kral vekili hem düzeni sağlamakla yükümlüydü hem de altın çıkarma işiyle ilgilenirdi. Kent valilerinin ve Nübye liderlerinin vergi ve haraç toplama etkinliklerine de nezaret ederdi. Soylular vadisindeki en güzel mezarlardan bazıları imparatorluğun çeşitli bölgelerinden gelen sunguların geçit resmiydi.

III. – Askeri faaliyetler

Hükümdarın askeri özellikleri XVIII. sülalenin başlangıç döneminde ön plana çıkmıştır. Dünyaya sahip olmanın yeni ideolojik teması Mısır'ın denetiminden, ama aynı zamanda

sınırların genişlemesinden geçer. Bu sahiplenme özellikle Mısır tapınaklarının süslenmesiyle somutlaşır: Düşmanların yok edilmesinin tasvirleri ve fethedilen ülke ve kentlerin listesi. Dokuz yay teması (yani kralların gücüne tabi olan halkların tümü), Yeni İmparatorluk döneminde, özellikle dönemin hükümdarlarının ülkeyi asaleten yönettikleri dönemlerde önem kazanacaktır. Yeni İmparatorluk Mısır'ın sınırlarının en fazla genişlediği dönemdir. Yeni İmparatorluk döneminin büyük askeri seferleri büyük sülale tanrısı Amon için ve Amon'un yararına gerçekleştirilmiştir. XVIII. sülalenin başlangıç döneminde Asya üstüne yapılan askeri seferler büyük ölçüde siyasi ve ticari amaçlara yönelikti. Mısır orduları ülkenin ticari çıkarlarını korurken bir yandan da Byblos'taki nüfuzunu yeniden güçlendirmiş, Filistin, Suriye ve Mitanni kara ticaret yollarının denetimini yeniden ele geçirmiştir. III. Tutmosis Yakındoğu'da en sistematik siyaseti benimsemiştir. III. Tutmosis'in en büyük düşmanı Mitanni hükümdarı olmuştur ama ittifaklar oyunu firavunu Suriye-Filistin-Fırat koridoruna dağılmış güçlerle mücadele etme noktasına götürmüştür. Hükümdarın fetihlerini anlatan III. Tutmosis yıllıkları beş fetih öyküsünün bulunduğu on yedi bölüme ayrılır. Anlatılan öteki harekatlar kısadır ve başkaldırıları önlemeye ya da bastırmaya yöneliktir. Son iki bölümde tutsak listeleri ve Tanrı Amon'a sunulan ganimetler yer alır. III. Tutmosis'in seferleri büyük olasılıkla saltanatının 22. yılında başlamıştır ve son seferini de gene büyük olasılıkla yıl 39'da gerçekleştirmiştir. III. Tutmosis'in oğlu ve halefi II. Amenhotep böyle bir imparatorluğa layık olmuş biri gibi

görünür. Birçok ayaklanmayı bastırmak amacıyla Asya'ya üç önemli sefer düzenlemiştir. Mısır'ın Nübye'deki çıkarları dolayısıyla fetih seferleri yapılmış ve sınır 4. çağlayana kadar genişlemiştir. Mısır'ın Nübye'deki bu ilerleyişi sonucu özellikle güçlü Kerma Krallığı ortadan kalkmıştır. Haçepsut Punt ülkesinin "yeniden keşfi" için büyük çabalar harcayacak ve bundan büyük bir gurur duyacaktır. İçinde zenginlikler barındıran bu uzak ülkeye giden yol Eski İmparatorluk döneminden beri yitirilmiş gibiydi. Firavun-kraliçe Punt ürünlerine sahip olabilmek için aracılar kullanmak istemiyordu artık. Deyr ül-Bahri Tapınağı duvarlarındaki büyük bir resimde özellikle kralın temsilcilerinin Punt ülkesi "kraliçesi"yle görüşmesi yansıtılmıştır. Kraliçe Haçepsut Amon'da kehanet geleneğini başlatmıştır; Punt seferinden önce bir kâhin aracılığıyla Amon'a danışmak üzere Karnak'a gider. Seferden sağlanan bütün kâr ve yarar tanrılara verilir. III. Amenhotep döneminde Mısır ve Asya arasında bir çatışma olduğuna ilişkin kanıt yoktur elimizde. Bu dönemde Mitanniler Mısır'ın sadık müttefikleriydi. Ama Yakındoğu'da güç dengesi değişmiş gibidir. Gerçekten de, Hititlerin güçlü yükselişine tanık olunur bu dönemde. III. Amenhotep döneminde Asya'da çatışma olmasa da bu hükümdar yoğun bir diplomasi uygulamıştır. Büyük fetihlerden sonra Mısır bir protektora kurmuştu ve ince diplomatik oyunlarla (evlilik ve rehine) bu protektoranın güvencesi stratejik yerlerde konuşlanmış Mısır garnizonlarıydı. Bu anlamda, Mısır hükümdarları bir kültürleştirme siyasetini devreye sokmaya çalıştılar. IV. Tutmosis döneminden başlayarak evlilikler Mısır ve

Mitanni saraylarını birbirine bağlamıştır. III. Amenhotep en azından iki Mitanni prensesi ve bir Babil prensesiyle evlenmiştir. Saraylar arasında dostluk bildirileri ve hediye teatisi, bu tür ittifaklara dayalı olsun olmasın, hükümdarlar arasında diplomatik mektuplaşmalarda yer alan konuların esasını oluşturmuş görünür. Amarna mektupları dosyası son derece değerli belgelerden oluşur. Bu mektupların büyük bölümü yabancı saraylardan gelmiştir. Sadece birkaçı Mısır mektuplarının kopyalarıdır. Bunların tümü III. Amenhotep ve Akhenaton dönemleri arasında yazılmıştır.

IV. – Amarna dönemi

III. Amenhotep ve oğlu IV. Amenhotepdönemleri arasının belirgin özelliği iki hükümdar arasında bir ortak yönetim dönemi yaşanıp yaşanmadığı tartışmasıdır. Bilimadamları Yeni İmparatorluk kronolojisinin bu temel sorunu konusunda karşıt fikirler ileri sürüyorlar. Kesinlikle kanıtlanmış olan en eski ortak yönetim Haçepsut ve III. Tutmosis ortaklığıdır. Ama Mısır sisteminde ortak yönetim yerleşik ve sistematik bir yönetme tarzı değildir. 1899'larda, W. M. F. Petrie, iki kral arasında bir iktidar paylaşımı hipotezini ileri sürmüştür. Ama el-Amarna keşifleriyle yeni bir boyut kazanmıştır sorun. Bulunan çeşitli belgeler aynı zamanda III. Amenhotep'in bu bölgedeki varlığını destekleyen kanıtlardır. IV. Amenhotep yeni "başkentini" ancak yıl 5'te kurduğundan ve büyük olasılıkla oraya yıl 6'dan önce

yerleşmediğinden, babanın, oğlunun saltanat döneminin ilk altı yılında yaşamış olduğu varsayılabilir. Ortak yönetimin varlığından yana görüş bildirenlerin tahmin ettikleri en uzun süre on bir yıldır. Ortak yönetim olduğuna ilişkin çok fazla belirti vardır ama bunlar tartışmayı sona erdirebilecek kadar tartışma götürmez belirtiler değildir. Assuan'da bulunan bir figürasyonu ele alalım: Bu yapıt iki başheykeltıraş, Men ve Bak tarafından III. Amenhotep ve IV. Amenhotep döneminde gerçekleştirilmiştir. Tasvirde her iki hükümdar da yaşarken resmedilmişlerdir. Bununla birlikte, Mısır resminde çok sık görüldüğü gibi, III. Amenhotep'in öldükten sonraki halinin resmedilmemiş olduğunu gösteren bir kanıt da yoktur elimizde. Ortak yönetimin olmadığını destekleyen argümanlar da çok fazladır. El-Amarna arşivlerindeki üç mektuptan öğrenildiğine göre, iki yabancı hükümdar için IV. Amenhotep'in tahta ancak III. Amenhotep'in ölümünden sonra çıkmış olduğu kesindir. Her durumda, IV. Amenhotep babasının sağlığında tahta ortak olmuş olsa bile dış siyasetin yönlendirilmesine müdahale etmemiştir ve çok şaşırtıcı bir durumdur bu. Bu bağlamda, iki varsayımdan birini destekleyen, tartışma götürmeyecek kadar kesin ve yeni bir belge bulununcaya kadar tartışma sürecek gibidir.

Tahta çıkmadan önceki IV. Amenhotep konusunda hiçbir bilgi yoktur. Saltanatının belli başlı olayları şöyle özetlenebilir: Bakir bir alanda kurulan başkentin değişmesi ve yönetim merkezinin el-Amarna'ya aktarılması; *talatates*ten yararlanma yoluyla yepyeni bir tapınak yapılanması; Aton biçimindeki güneş tanrısının öne çıkarılması ve monoteizmin

ilk biçiminin tartışmaya açılması ve uzmanların "gerçekçi" dedikleri tasvir sanatında bir değişme. Elde bol miktarda belge bulunmasına rağmen, bu dönem her dönemden daha fazla muammayla doludur. IV. Amehnotep –saltanatının 6. yılında sanını değiştirir ve Akhenaton adını alır– dönemi ikiye ayrılabilir: Teb dönemi (yıl 1'den yıl 6'ya) ve firavunun adını değiştirttikten sonraki Amarna dönemi. Nefertiti bu dönemin önemli şahsiyetlerinden biridir ama kökeni konusunda bir şey bilmiyoruz. Başkentin değişmesinden önce, çift henüz Teb'deyken, Nefertiti monarşi içinde önemli bir yere sahipti. Karnak'ta bir anıt adanmıştı adına (*Hutbenben*). Firavunluk rolüne ilişkin başka bir ayrıntıdan da söz edilebilir. Kimi zaman bir kral şeklinde, öldürücü bir darbeyle "düşman"ı öldürürken resmedilmiştir. Nefertiti IV. Amenhotep döneminde ayrıcalıklı bir yere sahip olmuş olsa da, IV. Amenhotep selefleri gibi diplomatik evlilikler yapmıştır (özellikle bir Mitanni prensesiyle olan evliliği). IV. Amenhotep'in Teb dönemi sadece beş yıl sürmüştür ve bu dönemde Mısır ve Nübye'de büyük yapılar gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, büyük bölümü daha sonra sökülmüş ve daha sonraki yapılarda yeniden kullanılmıştır. IV. Amenhotep, saltanatının 2. yılında, Mısır panteonunda yeni bir tanrı olmayan (Eski İmparatorluk'un piramit metinlerinde adı geçer) Aton'a Amon-Ra'nın yerini verir. Gene de, Aton dininin ilk kez ne zaman ortaya çıktığı bilinmez. Hükümdarın başlattığı yeni stille birçok yapı inşa edilmiştir bu dönemde: *talatates*. Teb'i terk etme kararı kralın düşüncesinde bir dönüm noktasıdır, çünkü kendisi aynı zamanda adını ve

tüm sanlarını değiştirmiştir. Efsaneye göre, henüz bakir bir sitin tercih edilmesi bizzat tanrı tarafından yönlendirilirdi. Henüz ifade edilmemiş başka düşünceler de hükümdarın tercihinde etkili olabilmiştir; sözgelimi, el-Amarna'nın nispeten korunaklı konumu. Kültürlere ve birçok modern kente sahne olan bu yerleşim bölgesi insanlar tarafından ve erozyonla tahribata uğratılmıştır ve henüz tamamen ortaya çıkarılamamıştır. Bölgeyi kuşatan yalıyarlarla doğal olarak korunan bu sit için kesinlikle genel anlamda sur inşa edilmesi düşünülmemiştir. Kent merkezinde özellikle Aton'a adanmış iki tapınak, iki saray, muazzam hizmetkâr konutları ve yönetim binaları bulunuyordu. Amarna mezar duvarlarında bulunan figürler sayesinde kentin bazı bölgeleriyle ilgili düşüncelerimizi tamamlama olanağı buluruz. Önceki dönemdeki gibi, IV. Amenhotep dönemi yüksek devlet görevlileri de büyük kurumların (saray, ikametgâh vb.) değil, kralın ya da kraliyet ailesi üyelerinin emrindedir. IV. Amenhotep'in Mısır dışında uyguladığı siyasete gelince, firavun Nübye'ye nadiren müdahale etmiştir, saltanat döneminin başlangıcında görülmüştür ve sadece 2. çağlayanla sınırlı kalmıştır bu. Asya'yla ilgili bilgiler daha önemlidir.

V.. – XVIII. sülalenin sonu ve Ramses dönemi hükümdarları

Akhenaton'un ölümünden hemen sonraki belgeler o kadar karışıktır ki birçok düşünce ileri sürülmektedir bu

konuda. Bu dosya henüz incelenme aşamasında olduğundan durumu kısaca özetlemekle yetineceğiz. Muhtemelen bir firavun-kraliçe yönetmiştir Mısır'ı. Kimilerine göre Akhenaton'un eşi Nefertiti olabilir bu kişi. Bununla birlikte, bu varsayım birçok çelişkiyi barındırır içinde ve başka tespitler de söz konusudur. Belgelerde erkek, dolayısıyla firavun-kraliçeden farklı ikinci bir hükümdar adı ortaya çıkmıştır. Böylece, belki de Mısır iki firavun tarafından yönetilmiştir. Şimdi daha iyi bilinen olgulara dönersek, Tutankhamon'un kimliği karanlıktır. Kendisi Tutmosisler soyuna yakınlaşmaya çalışmış olsa da, babası ya da annesiyle ilgili hiçbir bilgi yoktur. Bugün soruya kesin cevap getirebilecek hiçbir bilgi yoktur elde. Tutankhamon'un halefleri Ay ve Harmhabi'nin Mısır tahtına çıkmadan önce uzun hikâyeleri olmuştur ve muhtemelen kral soyundan gelmezler. "Kutsal baba" Ay dönemi kısa sürmüştür. Ay, Akhenaton döneminde çok yüksek bir görevdeydi muhtemelen. Aynı şekilde, Tutankhamon döneminde de... Kralın yakınıdır Ay. Bu şahsiyeti tanımak zordur: Genç kralın koruyucusu mudur yoksa kendisini satmasını bilen iddialı biri midir? Bununla birlikte, belgelere göre, yeni hükümdar büyük olasılıkla genç firavunun eserlerini tamamlamaya çalışmıştır. Sülaleyi sürdürme amacına yönelik son girişim erkek çocuk bırakmadan ölen Ay döneminde sonuçsuz kalınca tahta Harmhabi çıkmıştır. Harmhabi dönemi ideolojik bağlamda daha çok XIX. sülale dönemini andırır. Gerçekten de, Ramseslerin Harmhabi'ye adadıkları kültler büyük olasılıkla onun yeni bir sülale kurmuş olduğunun

işaretidir. Böylece, sülale kopukluğu Harmhabi'den sonra değil, onun döneminde gerçekleşmiştir. Harmhabi de kraliyet çevresine girmeden önce uzun bir kariyer dönemi geçirmiştir. Hiçbir kanıt bulunmamasına rağmen, askerlik kariyerine muhtemelen Akhenaton döneminde başlamıştır. Kralın oğlu olmayan Harmhabi "taç giyme" adıyla bilinen metinde iktidara yükselişini ve soylu olmayan etkili bir yüksek devlet görevlisinin tanrıların oğlu ve mirasçısı gibi tanınabilmesini anlatmıştır. Harmhabi'nin en azından kendisinden sonra yaşamış erkek varisi bulunmadığından krallık başka bir askere, Delta kökenli bir komutana geçmiştir ve bu komutan başka bir sülaleyi, Ramsesler sülalesini başlatmıştır. I. Ramses'in seçilmesi anlamlıydı. Gerçekten de, I. Ramses tahta çıktığında bir oğlu ve bir torunu vardı. I. Ramses'in kısa süren saltanat döneminden sonra tahta oğlu I. Sethi çıkmıştır. I. Sethi babasının döneminde sarayda etkili olduysa da bu dönemde bir ortak yönetimden söz edilemez.

Altmış altı yıldan fazla saltanat süren II. Ramses, XIX. sülalenin kurucusu olmamasına rağmen, bu dönemin simge kişilerinden biri kabul edilir. Halefi Merenptah'ın ölümünden sonra aile kavgaları dönemi başlar ve bu kavgalar Yeni İmparatorluk döneminin sonuna kadar Mısır tarihini karıştıracaktır. Merenptah tahta çıktığında halef olarak oğlunu, geleceğin II. Sethi'sini göstermiştir. II. Sethi dönemi kısa sürmüş ve kesintiye uğramıştır. Gerçekten de, meşru varisin karşısına başka bir kral çıkmıştır rakip olarak. II. Sethi'nin hükümranlığının 2. yılında bir gasıptan çok bir aday çıkmış-

tır ortaya: Amenmes. Bu isimle ilgili olarak çok az şey bilinir. Kimdi? Tahtta nasıl bir hak iddia edebiliyordu? Belki de II. Ramses'in soyuyla koşut birçok soydan birindendi. Belki de Amenmes ve II. Sethi arasında bir akrabalık bağı vardı. Bazı işaretlere bakarak Amenmes'in saltanatının güneyde, Nübye'de başladığı düşünülebilir; kraliyet merkezinden (bu dönemde Delta bölgesindeki Piramses) uzak olan bu bölge belli bir özerklik olanağı veriyordu. Tahta geçtiğinde muhtemelen olgun, hatta yaşlı biri olduğu söylenen II. Sethi'nin birçok eşi olduğu sanılmaktadır. Bunlar arasında en iyi tanınanı, hiç kuşkusuz, II. Sethi'den sonra yaşamış olan ve sülalenin en son döneminde tahta çıkan Tauser'dir. Amenmes öldükten sonra II. Sethi kısa bir dönem için (bir ya da iki yıl) tekrar iktidara gelir. II. Sethi'nin, rakibinin saltanat döneminde sığındığı yer konusunda pek az bilgi vardır elimizde. II. Sethi'nin halefi Siptah çok genç yaşta ölmüş ve birçok entrikanın oyuncağı olmuştur. Siptah öldükten sonra Kraliçe Tauser hırsıyla Mısır tahtına oturmuştur. Firavun-kraliçe iktidara geçtiğinde saltanat yıllarını --doğrudan mirasçısıymış gibi– II. Sethi'nin ölümünden itibaren hesaplar. XIX. sülalenin sonuyla ilgili düşünceler bugün bulanıktır, zorluklarla dolu bir dönemin ortamını çok iyi belirtir. XX. sülalenin belirgin özelliği III. Ramses'in kişiliği ve eserleridir. Babası Sethnaht'ın dönemi çok kısa sürmüş ve sonuçta kendisinin bitirdiği yoğun veraset bunalımlarına sahne olmuştur. Oldukça uzun saltanat süren (yaklaşık otuz yıl) III. Ramses'ten sonra yaklaşık yetmiş yıl içinde sekiz Ramses (IV. Ramses'ten XI. Ramses'e kadar) daha tahta

çıkmıştır. Saltanatın çok hızlı el değiştirmesi bu hükümdarlara kişisel bir siyaset izleyebilecekleri vakti bırakmamıştır. III. Ramses döneminin sonu ve XI. Ramses dönemi arasında patlayan ve ilerleyen birçok sosyal kriz Amon bağlamında önceliklerin öne çıkmasını hızlandırmıştır. Bu dönemde, XI. Ramses'ten önce yabancı ülkelere askeri sefer yapılmamıştır. Daha sonraki dönemin hükümdarlarının yönettiği birçok çatışma göz önünde bulundurulduğunda, bu, ortamın sakin olduğunun işareti değildir ve bu bağlamda daha çok ilk Ramseslerin oluşturdukları şekilde bir imparatorluğun verilerine egemen olunamadığı anlaşılmaktadır.

1. İç siyaset. – Harmhabi dönemi ülke için ve krallık için önemli girişimlere sahne olmuştur. Karnak'taki X. anıtsal anakapının önünde bulunan bir dikilitaşta yazılı Harmhabi kararnamesi en önemli örnektir bu bağlamda. Bu kararname, Mes mezarının duvarlarında bulunan dava konusunu anlatan yazı (Akhenaton döneminden II. Ramses dönemine kadar uzanan, tarım arazileriyle ilgili bir anlaşmazlık), Wilbour papirüsü (büyük olasılıkla V. Ramses döneminden kalma) ve vezirin görevleriyle birlikte elimizdeki dört Yeni İmparatorluk resmi belgesinden birini oluşturur. Dikilitaşta bu kararnameyi yayınlayan kralın sanlarıyla ilgili bir şey yoktur. Bununla birlikte, sorunu kesinlikle aydınlatacak yeni veriler olmadığından kararnameyi Harmhabi'nin çıkardığı sanılmaktadır. Birtakım aşırı ve ölçüsüz yönergeleri yeniden düzenleyen bu kararname bazı vergilerin ve angaryaların kaldırılması, çeşitli kurumlara

bağlı malların ve insanların korunmasıyla ilgilidir. Kralın özgür, bağımsız, dürüst, gerçekten adil olmasını istediği adalet reformu konusunda eğitici bilgiler verir. Adalet işleri önce yüksek mahkemede çözümleniyordu; yüksek mahkeme, kararını verdikten sonra, üyelerinden birini sorunun ayrıntılarını yerel mahkemeyle birlikte çözmesi için görevlendiriyordu.

Bununla birlikte, Yeni İmparatorluk krallarının tek sorunu ülkenin düzene sokulması olmamıştır. Tüm Mısır tarihi boyunca madenlerin ve taş ocaklarının işletilmesi bizzat hükümdar tarafından finanse edilen önemli seferler düzenlenmesini gerektiriyordu. Özellikle Nübye madenlerinden gelen altın Mısır'ın en büyük zenginliklerinden biriydi. Altın özellikle kuvars damarlarından elde ediliyordu. Bu çalışmalar Mısır yönetiminin bir bölümünü tümüyle meşgul ediyordu. XIX. sülaleden itibaren, belgeler, madenlerde çalışanların su ihtiyaçlarının görülmesinde gittikçe daha büyük güçlükler yaşandığını göstermektedir; üretim bu dönemde açıkça gerilemekteydi ve Yeni İmparatorluk döneminin sonuna kadar sürmüştür bu gerileme. Yeni İmparatorluk'un son büyük hükümdarı III. Ramses'in döneminden kalma bir belge (Harris papirüsü) tapınakların, özellikle Amon Tapınağı'nın zenginliğini gösterir. Aynı dönemde, devletin, krallar vadisindeki kral mezarlarını süslemek ve düzenlemekle görevli Deyr ül-Medine işçilerinin yaşam koşullarının düzeltilmesiyle hiç ilgilenmediği anlaşılmaktadır.

Harris papirüsündeki düzenlemeye göre, III. Ramses'in binlerce yıllık tapınağı ön plana çıkar: Medinet Abu. Bu

tapınaklar firavunu yüceltmek ve onun tanrısallıkla olan birliğini somutlaştırmak amacıyla inşa edilirdi. Öncelikle kraliyet kültüne yönelikti bunlar. Hiç kuşkusuz, ölüm kültü firavunun ölümüyle beraber hayata geçerdi ama tapınak hükümdarın ve onu doğurmuş olan tanrısallığın eylemlerini yüceltmek amacıyla firavun hayattayken de etkindi. Yeni İmparatorluk'un daha başlangıç döneminde, firavunlar, çalışmaları genellikle hükümdarın saltanat döneminin başında başlayan ve yıllarca süren bir tapınak inşa ettirmişlerdir. Mimarlık, firavunlar döneminin başından beri Mısır hükümdarları tarafından güçlerinin bir ifade biçimi olarak görülmüştür. II. Ramses genel olarak Mısır'ın en büyük mimarlarından biri kabul edilir ancak kendisi büyük çapta bir mimarlık programı geliştiren tek Ramses olmamıştır. Ramses'in adına neredeyse tüm Mısır sitlerinde sayısız eserde rastlamak mümkündür. Bununla birlikte, kralın şahsi yapılarını ayırmak gerekir bunların içinden: kralın tamamladığı, süslediği, genişlettiği ya da "ele geçirdiği, sahiplendiği" yapılar. Tamamen krala ait olan yapılar özellikle Nübye'de inşa ettirdiği yedi tapınaktır. Mısır'da da kesinlikle II. Ramses tarafından temelleri attırılan ve inşaatları tamamlanan tapınaklar arasında özellikle Ramasseum ve tapınağı Abidos'tan söz edilebilir. II. Ramses aynı zamanda yeni bir başkent kurmuştur. Gerçekten de, saltanat dönemi başlar başlamaz kraliyet ikametgâhı Piramses'teki Mısır Deltası'na geçmiştir. Ramsesler döneminde Memphis ve Teb İmparatorluk'un siyasal yaşamında önemli bir rol oynamıştır. Şunu söylememiz gerekir ki,

"başkent" kavramı firavunlar Mısır'ı için uygun düşmez, çünkü kraliyet ikametgâhı ve yönetim merkezi aynı ya da ayrı olabilir. 1970'lerden beri Piramses'in bugünkü Kantir köyü olduğu kabul edilmektedir. Kraliyet ikametgâhının Delta'ya nakledilmesi Ramses hükümdarlarının büyük ölçüde Yakındoğu'ya dönük dış siyasetlerini kolaylaştırmıştır. Öte yandan, kent, Mısır ve Yakındoğu arasında belli başlı iki kara ve deniz yolunu denetleme olanağı verir. Kentteki anıtlar Üçüncü Ara Dönem'de bütünüyle sökülmüş ve yeni kraliyet ikametgâhı Tanis'in kurulmasında kullanılmıştır. Yeni İmparatorluk döneminin sonunda, III. Ramses döneminde ülkede sosyal bir kriz patlar. Belgelere göre, karışıklıklar özellikle Deyr ül-Medine'yi etkilemiştir ama bundan sadece bu bölgede açlık yaşandığı sonucu çıkarılamaz. Bu köyle ilgili çok sayıda belge vardır elde. Ayrıca, Deyr ül-Medine'de yaşayan halk belki de ötekilere göre daha kültürlüydü ve dolayısıyla boyun eğmemeye daha fazla eğilimliydi. Düzensizlik ve kargaşanın kaynağı özellikle ülkenin iyi yönetilmemesi ve bazı sorumluların beceriksizliğiydi. İşçiler karıları ve çocuklarıyla birlikte köylerini terk ederler. Başkaldırıları sadece çalıştıkları yerleri terk etmekle sınırlı değildir, aynı zamanda yaşadıkları yerleri de terk ederler. Bölgenin tapınaklarından birinin (sözgelimi Medinet Abu Tapınağı) yakınlarına giderler ve orada yiyecek, su, aynı zamanda da dertlerini anlatabilecekleri insanlar bulabilirler. III. Ramses'in hükümranlığının 29. yılında patlayan karışıklıklar yiyecek, içecek ve giysi dağıtılarak geçici bir süre için durdurulur. Ama çalkantı ertesi yıl aynı nedenlerle

tekrar başlar. Merkezi yönetim birimleri çatışma nedenlerini ortadan kaldırmaya yönelik girişimlerde bulunmamışlardır muhtemelen. O dönemde Yukarı Mısır'da görevli olan vezir işçilere giden erzağa el koymakla suçlanır. XX. sülalenin son dönemine ilişkin papirüslerde görevi kötüye kullanma vakalarından çok sık söz edilir. V. Ramses dönemine ilişkin bir papirüste Elephantine'deki bir skandaldan söz edilir ve görevi kötüye kullanma ve ahlaksızlık vakalarının ne kadar büyük boyutlara varmış olduğu belirtilir. Bu bağlamda, özellikle Elephantine'deki Knum Tapınağı'nda görevli, suiistimalleri III. Ramses döneminde başlayan ve V. Ramses'in 4. yılına kadar sürekli takibata uğrayan bir rahibin neden olduğu skandallar dile getirilmiştir.

Son firavunlar dönemi aynı zamanda krallar vadisindeki yağmacılık olaylarıyla da ünlüdür. XI. Ramses'in hükümranlığının 16 ve 17. yıllarında kent valisi ve vezir Haemuaset kraliyet mezarlarındaki, ama aynı zamanda kraliçeler vadisindeki ve soyluların mezarlarındaki hırsızlık olaylarıyla ilgili soruşturmalar yaptırmışlardır. Tapınakların otoritesinin vezirin sivil otoritesi karşısında gitgide güçlenmesi ancak Yeni İmparatorluk'un son döneminde gerçekleşmiştir.

2. Dış siyaset. – XVIII. sülale döneminin sonunda, Yakındoğu'daki güçler dengesi, Yeni İmparatorluk'un başlangıç yıllarında, Mitanni ve Mısır anlaşmaları döneminden başlayarak radikal biçimde dönüşüme uğramıştı. Hükümdar Şuppiluliuma'nın öncülüğünde Hitit iktidarı yeniden kurulmuştu ve bu arada Mitanni İmparatorluğu bölünmüştü: Hi-

tit protektorası altındaki Batı Mitanni ve Asur'a bağlı Doğu Mitanni. Bu değişiklik Yakındoğu'daki güç ilişkilerini de değiştirir. Böylece, Hitit monarşisi, özellikle Suriye sitelerine egemen olunması bağlamında, Mısır'ın başlıca muhatabı ve rakibi olur. I. Sethi bu bölgelerde Mısır otoritesini yeniden tesis etmek amacıyla Filistin ve Suriye'ye gitmek zorunda kalır. Sorunlar sadece imparatorluğun bu bölgesiyle sınırlı kalmamıştır, çünkü, sözgelimi Nübyeliler de hükümdarı kişisel olarak mücadele etmeye zorlamışlardır. Karnak'ta Amon Tapınağı'nın sütunlu salonunda, kral, arabasında, Sina'dan Filistin ve Suriye'ye kadar Akdeniz kıyısını izlerken gösterilmiştir bir resimde. Asya'ya vardığında düşman müstahkem mevkilerini ele geçirir. II. Ramses ve oğullarının askeri bağlanımı aynı zamanda etkin bir dış siyasete dayanır. Bununla birlikte, bu uzun saltanat döneminden özellikle güçlü bir barışın kanıtları kalmıştır; sadece saltanatının 5. yılında II. Ramses'le Hitit Kralı Mutavalli ve müttefikleri Mitanni'yi, Arvaza'yı, Anadolulular, Suriyelileri karşı karşıya getiren ünlü Kadeş Savaşı bir istisnadır bu bağlamda. Ama savaş hiçbir çözüm getirmedi ve bölge Hititlerin elinde kaldı. Hitit Kralı III. Hattuşili ve II. Ramses (saltanatının 21. yılında) arasında bir barış anlaşması imzalandı. Bu anlaşmanın imzalanması Yakındoğu'da genel bir siyasal değişim bağlamı içinde yer alır. Anlaşmanın esasını karşılıklı saldırmazlık ve dış saldırı durumunda destek sözü oluşturur. II. Ramses'in halefi Merenptah döneminde, sağlanan denge doğuda, batıda ve güneyde tartışmaya açılmıştır. Merenptah Asya'ya bir sefer düzenler, birçok Filistin sitesine, "İsrail" (bu sözcü-

ğün en eski kaydıdır) adı verilen bir topluluğa ve genel olarak Filistin ve Hatti'ye saldırır. Öte yandan, görevdeki kral naibi Kuşi de Nübye'de bir bastırma hareketine girişir. Ama gerçek tehdit Libyalıların Batı Delta'da hissettirdikleri tehlikeydi. Nihai hedefe yönelik bir saldırıydı bu: Memphis. Ama Mısır ordusu durumu düzeltmeyi başarır. Bununla birlikte, tehdit sürer çünkü yenilen Libyalılar bölgeye yerleşirler. Genellikle "deniz halkları" adı verilen başka bir topluluk da hareketlenir ama tehlike özellikle III. Ramses döneminde somutlaşır. III. Ramses Asya'da belli bir Mısır varlığının sağlanmış olduğu son firavun gibidir. XX. sülale döneminde Nübye'nin işgali kalıcı olamamıştır. Sadece III. Ramses, IV. Ramses ve IX. Ramses'in adları geçer Nübye sitlerinde. Nübye'de Kuşi kral naipleri XVIII. sülale dönemindeki gibi Amon çevresi Teb toplumunda tercih edilmiyorlardı, ancak ordunun yüksek kademeleri için uygun bulunuyorlardı. Kral ordunun başkomutanıydı. Prensler çok küçük yaşlarda av ve savaş sanatlarında eğitiliyorlardı. Daha sonra kraliyet ordusunda komutan oluyorlardı. Genç prens Ramses (geleceğin II. Ramses'i) babası I. Sethi'nin askeri seferlerine böyle katılmıştır. XVIII. sülalenin sonunda ordunun asker sayısı ve gücü oldukça artmıştır. Ordu çok sayıda paralı askerle de güçlenmiştir. Genellikle Nübyeliler, Suriye-Filistinliler, Bedeviler, Libyalılar ve "deniz halkları"ndan esirler zorla asker yapılıyordu. II. Ramses döneminde ordunun üçte ikisi paralı askerlerden, üçte biri Mısırlılardan oluşuyordu. XVIII. sülalenin sonuna kadar ordu Yukarı Mısır'da (Amon tümeni) ve Aşağı Mısır'da (Ra tümeni) bulundurduğu güç-

lerle iki kola ayrılmıştı. Hitit tehdidinin artmasıyla, I. Sethi, Seth'in emrine verilen (Seth tümeni) üçüncü bir birlik kurdu. II. Ramses de seçkin askerlerden oluşan yeni bir birlik kurmak zorunda kaldı (Ptah tümeni). İmparatorluğun kurulmasıyla birlikte ordu ve ordu mensupları Mısır'ın sivil ve askeri yaşamında gitgide önem kazanmaya başladılar. XX. sülale dönemi boyunca sorumlulukların dağılımı sürekli yaygınlaştırılmış ve bu sorumluluklar neredeyse her yerde onları yerine getiremeyecek insanlara verilmiştir. Sözgelimi, XI. Ramses döneminde, mezar kâtibi, adamlarının maaşlarını ödeyebilmek için gerekli vergi tahsilatını köylere kadar gidip kendisi yapıyordu.

Çalkantıların ve skandalların artması Mısır toplumunun en önemli değerlerinin kesinlikle gerilemesine neden olmuştur. Yeni İmparatorluk'un belirgin özelliği emperyalist yayılmacılık olmuştur. Bu yayılmacılık önceleri insan, teknik, yeni inançlar bağlamında bir yığılma oluşturmuş, bu da firavun uygarlığını büyük ölçüde yabancı kültürlere açmıştır. Daha sonra, zenginlik birikimi ülkenin bir bölümünün refahına katkıda bulunmuştur. Ama Mısır Ramses döneminin sonunda bir ekonomik krizle karşı karşıya kalmıştır ve bunun da nedeni bu ülkenin Yakındoğu'nun kontrolünü elinden kaçırmasıdır. Gerçekten de, bu bölgeler vergi ve haraç olarak ham ya da işlenmiş madde sağlıyorlardı ve bunlar da ülkenin zenginliğine katkıda bulunuyordu.

V. Bölüm

YABANCI EGEMENLİKLERİ

Mısır tarihinin son yüzyıllarında ülke birçok rakip gücün (Mısırlılar ve Libya kökenliler) çatışmasıyla tahrip olmuş, kimi zaman bir yerli hükümranlığı altına girmiş, kimi zaman da Mısır geleneklerini sürdürmeye çalışan yabancı egemenliklerin etkisinde kalmıştır.

I. – Bir geçiş dönemi: XXI. sülale

XX. sülalenin son dönemine çalkantılı ama çok uzun (yaklaşık yirmi yedi yıl) bir saltanat egemen olmuştur: XI. Ramses dönemi. Bu firavunun saltanat dönemi ikiye ayrılır: Yukarı Mısır'a anarşinin egemen olduğu ilk on sekiz yıl ve yıl 19'dan itibaren Yukarı Mısır'ın kralın inisiyatifiyle ilk peygamber Amon Herihor yönetiminde enerjik bir biçimde

yeniden ele alındığı dönem. Bu ikinci dönem birinci dönemle öylesine karşıtlık oluşturur ki bu dönemde kralın saltanat yıllarının hesaplanma tarzı bırakılır ve "yılların yenilenmesi" denen yeni bir döneme geçilir. Yeni İmparatorluk'un sonunda büyük Amon rahiplerinin gücü artar, buna karşılık, merkezi hizmet birimleri gitgide yok olmuş gibidir. Sözgelimi, Herihor, birçok görevi yanında, vezirlik, Kuşi kral naipliği ve başkomutanlık görevlerini de üstlenir. Güney kaynaklarının sahibi olarak orduyu ve sivil hükümeti temsil eder. Ülke yönetiminde Amon din adamlarının gitgide daha fazla önem kazanması konusunda başka bir örnek, I. Pinecem döneminde krallık mumyalarının yer değiştirmesidir. Yeni İmparatorluk hükümdarlarından bazılarının ölü bedenlerini yağmacılardan koruyabilmek amacıyla, din adamları, bunları krallar vadisindeki II. Amenhotep Mezarlığı'nda toplamaya karar verdiler.

Asla gerçek anlamda Mısır kralı olmayan Herihor, uyguladığı siyasetle Amon önderlerini tahta çıkaran önemli bir kişilik olmuştur. Sadece Teb dini lideri I. Pinecem'in şahsında büyük bir Amon rahibi dini liderlikten krallığa adım atabilmiştir. Aşağı Mısır'da Herihor'un çağdaşlarından biri, XXI. Tanis sülalesinin kurucusu Smendes iktidara gelir. Unamon öyküsüne göre, Tanis'te yaşamıştır ve oradan Aşağı Mısır'ı yönetmiş ve Asya'yla ticaret yapmıştır. Herihor ve Smendes mimarlık ve ticari ilişkiler alanında işbirliği yapmış görünürler. Sözgelimi, Smendes Karnak ve Luksor tapınaklarında çalışmalar yapmış gibidir. Bundan böyle iktidar kuzeyin rahip-kralları ve güneyin rahip-kralları arasında

paylaşılmış olduğu izlenimini verir. XXI. sülale genellikle Üçüncü Ara Dönem'de yer almıştır. Bununla birlikte, yeni formüller önermiş olsa da, daha önceki dönemden kronolojik ve ideolojik açıdan ayrılması mümkün değildir. Son Ramses ve ilk Tanis hükümdarı arasında muhtemel ailevi ilişkiler kurulmuş olduğu düşüncesi kesinlik kazanmamıştır. Smendes kraliyet merkezini Piramses'ten gene Delta'da bulunan Tanis'e nakletmiştir. Bu naklin birçok nedeni vardır. En önemli neden, büyük olasılıkla, Nil'in Pelusium kolunun fiziki anlamda yer değiştirmesidir. XXI. ve XXII. sülale hükümdarları tarafından yavaş yavaş yeni bir Amon alanı, Tanis Amon'u inşa edilir. Yeni Tanis hükümdarları bundan böyle yeni Amon yakınlarında, "Kuzeyin yeni Teb'i" Tanis'te gömülürler. Monarşik görevlerin Teb dinsel liderleri ve Tanis hükümdarları arasında bölüşülmesi oldukça belirsiz kalmış ve zaman içinde değişebilmiştir. Mısır'ın yeni yöneticilerinin sınırlar dışındaki ağırlığı, Nübye topraklarında ya da Yakındoğu'daki eski topraklarda olsun, çok büyük ölçüde zayıflamıştı. Bununla birlikte, bu yeni yöneticiler dış ülkelere misyonlar gönderme konusunda hassastılar; bu bağlamda, yeni bir Amon gemisi (*userhat*) inşa edilmesi amacıyla gerekli ağacı getirmesi için Lübnan'a gönderilen Unamon'un seyahatinden söz edilebilir. Siamon XXI. sülalenin ender hükümdarlarından biridir ve bu konuyla ilgili bir dış siyaset olgusu Kutsal Kitap aracılığıyla bize kadar ulaşmıştır; kızlarından birini Kudüs Kralı Salomon'la evlendirir ve ona çeyiz olarak yeni fethetmiş olduğu Suriye-Filistin kıyısındaki Gezer kentini verir.

II. – Üçüncü Ara Dönem

Hükümdarların kimlikleri, sayıları, tahta çıkma dönemleri ve aile bağları çok iyi bilinmemektedir ve bu konularla ilgili çalışmalar çok yoğundur. Üçüncü Ara Dönem'in belirgin özelliği, Mısır tarihinin "ara" adı verilen öteki dönemleri gibi, iktidarın aynı dönemde birçok sülale arasında bölünmesi olgusudur. XXI. sülalenin yanında, Mısır Deltası'nda bir de Libyalılar sülalesi var olmuştur. Yeni İmparatorluk döneminde, firavunlarının ilk zaferlerinden başlayarak, Mısır'a esirler, vergi ve haraç ödeyenler, elçiler akmaya başlar. Her ülkeden yabancıların Nil kıyılarını doldurmalarının nedenleri vardır. Bunlar duruma göre koloniler oluşturuyorlardı ya da halk arasına karışıyorlardı. Yeni İmparatorluk döneminde inşaat işlerinde çalıştırılan göçmenler Amosis döneminde Tura taş ocaklarında buluştular. Çalışanlar farklı bağlamlarda Nübyeliler ve Asyalılardır. III. Ramses Libya halkının çıkardığı sorunları kökten halletmek amacıyla bu ülkeye düzenlediği seferlerden sonra getirdiği esirlerin çoğunu Bubastis çevresine yerleştirmiştir. Ramsesler dönemiyle ilgili metinlerde iki Libya etnisinden söz edilir: *Libular* ve *Meşveşler*. Bu eski Libya kabilelerinin liderleri, Mısırlıların kendilerini özümsemeden önce onlara verdikleri unvanı korumuşlardır: "Ma'ların büyük kralı". Böylece, bu halklar, yaklaşık bir yüzyıldan beri Mısır'da yaşamış olsalar da, çok canlı Libya geleneklerine bağlıydılar. Bu kabilelerden en güçlüsü Bubastis'e yerleşmişti. XXII. sülalenin kurucusu I. Şeşonk bu kabileye mensuptu. I. Şeşonk Ramseslerin

halefi gibi davranır. Özellikle birçok tapınak inşa ettirir. Bütün Mısır'ın tanıdığı bir kral olan I. Şeşonk gerçek anlamda savaşçı bir dış siyaset geliştirir. Özellikle Mısır'ın geleneksel müttefikleri Byblos ve Nübye'yle yeniden ilişki kurmaya çalışır. Ayrıca, İsrail Krallığı'nın iç işlerine müdahale eder. Hemen ardından gelen hükümdarlar da aynı siyasal çizgiyi izlerler. Sözgelimi, I. Osorkon ve II. Osorkon özellikle Bubastis'te, Tanrıça Bastet Tapınağı'nın içinde büyük bir mimarlık seferberliği gerçekleştirmişlerdir. Bu XXII. sülale, III. Şeşonk'a kadar, XXI. sülalenin Tanis hükümdarları gibi Tanis'te saltanat sürmüştür. III. Şeşonk döneminden başlayarak XXII. sülaleyle aynı kökenden yeni bir sülale bu sülaleye rakip olmuş ve Mısır'da iktidar paylaşımıyla ilgili kargaşayı azdırmıştır. Bu arada I. Pedubastis de Leontopolis'te yeni bir kraliyet soyu olan XXIII. sülaleyi kurmuştur. Delta ve Orta Mısır'daki bu iktidar paylaşımının yanında, Teb'de iktidarı elinde bulunduran eski bir aileden gelen Teb dinsel önderlerinin oluşturduğu yeni bir soy görülür. Böylece, iktidar paylaşımı artık sadece kuzey ve güney arasında değil, aynı zamanda Delta'da da görülmüştür. Tarihçiler bu olaya "Libya anarşisi" derler. III. Osorkon (XXIII. sülale hükümdarı) döneminde Delta'nın batısında durum değişir. 767'ye doğru Sais'te bir Mâ bölgesi kurulur ve bu bölge etki alanını öteki Libya önderlerine karşı genişletir. IV. Osorkon döneminde, Sais kenti Tefnaht tarafından yönetilmişti. Bir Kuşi fatihi olan Piye'nin askeri müdahalesi tamamen kilitlenmiş bir durumun aydınlatılmasına olanak sağlar ve Sais Prensi Tefnaht Kuşi hükümdarlarının en büyük hasmı ilan edilir.

Tefnaht Delta güçlerinin büyük bölümünü arkasına alır ve Libya direnişinin lideri olur. Görünüşteki siyasal birliğe olanak veren sadece güneyden gelen tehdittir. Ama bu birlik Saislilerin (XXVI. sülale) gücünü pekiştirir. Bu güçlenme büyük olasılıkla Tefnaht'ın oğlu ve halefine (Bokhoris) geçici ama gerçek bir sülaleyi, XXIV. sülaleyi kurma olanağı sağlamıştır. Napata Kralı olan Piye Mısır vadisini fethetmeye girişir. Saltanatının 21. yılında zafere ulaşır; bu zaferin öyküsünü Napata'da (Nübye) diktirdiği bir dikilitaşa Mısır diliyle yazdırır. Bu öyküde özellikle güneydeki yerli önderler ve saray yöneticileri tarafından sıkıştırıldığını, onları korumak amacıyla müdahalede bulunduğunu ve Tefnaht'ın ilerleyişini engellediğini iddia eder. Aynı zamanda bir Mısır ordusunun Herakleopolis ve Hermopolis'teki savaşlarını anlatır. Bazı Mısır kentlerinin ele geçmesinden sonra, Tefnaht, büyük olasılıkla, Piye'ye bir barış mesajı gönderir. Bu anlaşmanın Piye'ye Napata kentine dönebilme olanağı sağladığı sanılıyor. Her şeye rağmen, kendisi XXIV. Sais sülalesinin yolunu açmıştır.

III. – Kuşiler, Asurlular ve Saisliler

Yeni İmparatorluk döneminin sonunda, Mısır yönetiminin çekilmesinden sonra, Nübye gitgide Napata kraliyet ailesinin egemenliğinde güçlü ve birleşmiş bir krallık durumuna gelir. Yeni Mısır İmparatorluğu'nun son dönemini XXV. Kuşi sülalesinin ortaya çıkış döneminden ayıran yüzyıllar

Nübye'de de pek iyi bilinmez. Napata kenti günümüzde kısmen irdelenebilmiştir ancak. Bu Napata sülalesinin kraliyet mertebesine nasıl ulaşabildiği hâlâ bilinmemektedir. Napata hükümdarları Kaşta döneminden başlayarak geleneksel Mısır firavunlarına dönüşürler ve bunlar Menethon'un sınıflandırmalarında XXV. sülaleyle ("kara firavunlar" sülalesi) özdeşleştirilmişlerdir. Mısır'da Piye'nin askeri müdahalesinden sonra bu Napata hükümdarlarının herhangi bir kültüre uyarlanmış oldukları konusunda hiçbir kuşku yoktur. Napata Krallığı'na Cebel Barkal (Napata) Amon kâhininin varlığı egemen olmuştur; "kara firavunlar", burada, bölgede Mısırlılar tarafından yedi yüz yıl önce (Yeni İmparatorluk dönemi) başlatılan çalışmaları sürdürmüşlerdir. Bununla birlikte, bu hükümdarlar Mısır dışındaki bölgelerde hükmetmeye yetkili Tanrı Napata Amon'la Mısır'a hükmeden Teb Amon'unu birbirinden ayırmışlardır. Kaşta, Karnak'taki Tapılan Tanrıça'nın işlevini kabul etmiş ve kızını evlat edinmiştir. Ahmes Nefertari (Amosis'in eşi) tarafından başlatılan Amon'un Tapılan Tanrıçası kurumu Üçüncü Ara Dönem'e kadar gelişecektir. Önce kraliçelerin ve firavunların kızlarının unvanı olan "Tanrının eşi"nin namı Amon, XXI. sülale döneminde büyük Amon rahiplerinin kızlarına tanınan özel bir unvan olmuştur. I. Pinecem döneminde bedenine kartuş takılan Amon'un eşi yaşamı boyunca bekâr kalmıştır. Tahta çıkacak kimse evlat edinme yoluyla seçilir. Amon'un tapılan tanrıçası bir yandan özel ritler için gerekli rahibelerdi, bir yandan da siyasal, ekonomik ve dinsel bir güce sahipti. Dolayısıyla, bu kurum firavunun

Amon alanında bir güce sahip olmasına olanak veriyordu (bu uygulama III. Osorkon tarafından başlatılmıştı). Kuşi hükümdarları sürekli Teb'de kalamadıklarından bu rolü ailelerinden bir kadına veriyorlardı ve bu kadın Amon'un Tapılan Tanrıçası işlevini görüyordu. Bununla birlikte, Şabaka ve halefleri döneminde Kuşi hükümdarları tamamen Mısır kralları gibi davranmışlar ve Mısır'da kişisel olarak izlenmiş bir siyasetten somut izler bırakmışlardır. Menethon'a göre Şabaka XXV. sülalenin kurucusudur. Bu dönemde, Mısır, zayıflamış olsa da, sadece Nübyelileri ilgilendirmiyordu. Asurlular da gözlerini Mısır'a çevirirler. XXV. sülale döneminde Kuşi krallarının Mısır'daki otoritesi hem kuzeydeki muhalifler hem de Asur hükümdarları tarafından sürekli tartışılmış, gündeme getirilmiştir. Mısır toprakları Kuşi hükümdarı Taharka ve Asurlu Asarhadon ve Asurbanipal arasında çekişme konusu olmuştur sürekli. O döneme kadar Amon'un Tapılan Tanrıçası gibi ilk Amon peygamberleri Kuşi kraliyet ailesinden çıkmışlardı. Ama Taharka'nın krallığı döneminde bir Teb yöneticisi ve Amon'un dördüncü peygamberi Montuemhat Elephantine'den Hermopolis'e kadar uzanan bir bölgeye egemen oldu. Asur işgali döneminde otoritesini sürdürmeyi başardı. Montuemhat kendi nüfuz bölgesinde krallara layık anıtlar dikme programını sürdürdü. Taharka 674'te bir Asur saldırı girişimini püskürtmüştür. Taharka, ikinci bir çatışmadan sonra, kaçınılmaz bir biçimde Napata'ya dönmek zorunda kalır ve 664'te orada ölür. Oğlu ve halefi Tanutamon anında Memphis'e bir saldırı düzenler, başarı

kazanır ama kısa sürer bu başarı. Gerçekten de, Asur ordusu yeniden müdahale eder çatışmaya.

Taharka ve Tanutamon döneminde I. Nekhao Sais kentini yönetir. Kendisi hakkında fazla bilgi yoktur ama bir firavunun üstlenmesi gereken tüm sorumlulukları üstlenmiş olduğu anlaşılıyor. Oğlu ve halefi I. Psammetikhos döneminde Mısır yeniden birliğine kavuşur. Gerçekten de, yüzyıllar süren "Libya anarşisi" ve Kuşi egemenliğinden sonra, Mısır XXVI. sülaleyle birlikte siyasal bağımsızlığına ve kültürel ihtişamına kavuşur. Sais kökenli XXVI. sülale ve mirasını üstlendiği XXIV. sülalenin nüfuz alanı önceleri sadece Delta'nın batısı olmuştur. I. Psammetikhos sülalenin kurucusu olmamıştır. Bununla birlikte, saltanatı sırasında belirgin özelliği Sais monarşisinin etkisinin yayılması olan bir kopukluk görülür. Asur hükümdarı Asurbanipal'in zaferinden ve Tanutamon'un Nübye'ye kaçmasından sonra, I. Psammetikhos, Asur hükümdarı tarafından boyun eğmesi koşuluyla ülkenin kuzey bölgesinin yöneticisi olarak tanınır. O zaman, yeni Sais hükümdarı etki alanını yaymak amacıyla cüretli bir siyasal program başlatır ve Asurluların Elam'la yaşadıkları sorunlardan yararlanmaya çalışır. Mısır'da Asur İmparatorluğu'nun efendilerinin sürekli müdahalelerinin yabancıların daha önceki müdahaleleriyle hiç ilgisi yoktur. Sadece Mısırlıların kendi toprakları dışındaki müdahaleleri endişelendirmiştir Asurlu yöneticileri. Sözgelimi, I. Şeşonk'un İsrail'in iç işlerine karışması Asurluların dikkatini çeker. Aynı şekilde, II. Osorkon döneminde, Mısır ve Byblos, Asur'un ilhak girişimlerine karşı bir Suriye-Filistin

başkaldırısını desteklemek amacıyla 1.500 asker göndermişlerdir.

Asur-Elam çatışmasından yararlanarak Asur himayesinden yavaş yavaş kendini kurtaran I. Psammetikhos'a dönelim şimdi. Delta'daki tüm merkezler birkaç yıl içinde Sais denetimine girmişlerdir. Bununla birlikte, daha çok Kuşi egemenliğinde olan ülkenin güneyinde de işler kolay değildir. Montuemhat gene Teb'i yönetmektedir. I. Psammetikhos'un ülkenin güneyine nasıl egemen olduğu kesin olarak bilinmemektedir ama burada belirgin bir çatışmanın olduğundan söz etmek mümkün değildir. Bu bağlamda, en çarpıcı olay, kesinlikle, I. Psammetikhos'un kızı Nitokris'in, saltanatının 9. yılında Amon'un yeni Tapılan Tanrıçası olması amacıyla gönderilmesidir. Delta kökenli memurlar Teb bölgesine yerleşirler. Bununla birlikte, araştırmacılar bu olayın ülkenin güneyinde Sais egemenliğinin başlamasının işareti olduğunu kabul etme konusunda hemfikir değildirler. Gerçekten de, kimilerine göre, I. Psammetikhos'un Teb bölgesine gerçekten egemen olması, ancak Montuemhat'ın ölümünden sonra (I. Psammetikhos'un hükümranlığının 16. yılında) gerçekleşmiştir. I. Psammetikhos'un Mısır'ın birliğini yeniden sağlaması Yunan paralı askerlerinin (İonialı ve Karialı) desteğiyle başarılmıştır; bu paralı askerler Asurlularla mücadele eden yeni hükümdar tarafından seferber edilen ve daha sonra bir savunma hattına yerleştirilen askerlerdir. Ramsesler döneminde orduda bu yabancı askerlerden yararlanılması gerçek paralı askerlerin entegrasyonu sonu-

cunu getirmiştir. I. Psammetikhos döneminden önce bu yabancı garnizon örgütlenmesi yoktur.

I. Psammetikhos'un mimarlık siyasetinde de çok güçlü bir dinamizm görülür. Bununla birlikte, diktiği anıtlardan hiçbiri günümüze kadar ulaşamamıştır. Yeni hükümdar Yunanlılarla ticari ilişkileri geliştirmiş ve Yunanlı askerleri Delta'ya yerleştirmiştir. Nokratis Limanı aktif bir ticaret merkezi olur. I. Psammetikhos'un Mısır'daki nüfuzu Libya Çölü'ndeki Dahla Vahası'na kadar yayılır. Yeni hükümdar ve halefleri böylece Asya'da Babil'in güçlenmesine karşı etkili olabilmişlerdir.

II. Nekhao'nun oğlu Apries özellikle Fenike'de etkin olur ve bölgenin Babil'e karşı başkaldırısını destekler. Ama Babil hükümdarı Nabukadnezar bu çatışmadan galip çıkar. Bu Sais hükümdarı, anıtlar ve efsanelerden çok, halefi Amasis aracılığıyla tanınır. 560'a doğru, Amasis Babil saldırısından zaferle çıkar ve Suriye-Filistin'de Mısır'ın siyasal ve ticari egemenliğini kabul ettirmeyi başarır. Bununla birlikte, daha sonraki yıllarda yeni bir yayılmacı rejimin ortaya çıktığı görülür: Persler. Gelenekleri ve yenilikleri bağdaştırmayı bilen Sais sülalesinin başarısı sonraki kuşaklar tarafından da takdir edilmiştir ve bu dönem bir barış ve refah dönemi olarak bilinir. Sais sülalesi döneminin en çarpıcı olaylarından biri, köklerini Eski İmparatorluk-Yeni İmparatorluk arası dönemden alan eski bir kültürün gelişmesidir. Bu hükümdarlar özellikle ayrıntılı bir anıt restorasyon programı uygulamışlardır. Öte yandan, yönetimin yeniden yapılandırılması da söz konusu geçmişin izlerini taşır. Görevlilerin unvanlarında doğrudan

doğruya geçmişten alınmış bir terminoloji vardır. Bununla birlikte, terminoloji eski olsa da, görevlerin içeriği farklı gibidir. Sözgelimi, Vezir "başbakan" değildir ama otoritesini büyük ölçüde dinsel görevlerinden alır. İktidar ordu ve tapınaklar arasında bölüşülmüştür artık.

I. Psammetikhos'un halefi II. Nekhao'nun oldukça aktif bir dış siyaseti olduğu sanılmaktadır. Özellikle Babil'in Asur'a doğru ilerlemesini ve Suriye'de yayılmasını engellemek amacıyla Fırat üstüne ordu göndermiştir. İktidarı döneminde Mısır üç yıl boyunca Filistin, Fenike ve Suriye'ye egemen olmuştur ama ordusu imparatorluğunun sınırlarını Mısır sınırlarına kadar genişleten Babil hükümdarı Nabukadnezar tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Herodotos'a göre, bu Sais firavunu aynı zamanda Nil Nehri'ni Kızıldeniz'e bağlayan bir kanal açmak için çalışmalar başlatmış ancak tamamlanamamıştır bu çalışmalar. Mısır'ın yüzünü kesinlikle dış dünyaya çevirmiştir. Halefi II. Psammetikhos'un saltanatı kısa sürmüştür. Bu hükümdar Napata Etiyopya Krallığı'yla savaşmıştır. Bu savaştan sonra Napata kenti tahribata uğramış ve daha sonra, daha güneydeki Meroe'de bir krallık kurulmuştur. II. Nekhao'nun oğlu Apries tahta çıkar ve Fenike'ye saldırır. Eldeki bilgilere göre halefi Amasis tarafından tahttan indirilmiştir. Amasis dönemi başarılarla ve Sais dönemi Mısır'ındaki çatışmalarla dikkat çeker. I. Psammetikhos'un zaferlerinden sonra Mısır'a yerleşen Yunanlılar ve Karialılar tahta bu komutanı çıkardılar. Amasis Yunan siteleriyle ilgilendi, Kyrene'yle anlaştı, Delphoi ve Samos'a armağanlar gönderdi. Amasis Asya'ya müdahale

etmedi. Aynı dönemde Pers hükümdarı Keyhüsrev Anadolu'yu ve Babil bölgesini imparatorluğuna katmakla meşguldü. Onun saltanat dönemiyle ilgili belgelerden maliye ve gümrük mevzuatıyla ilgili yasalar çıkardığı anlaşılmaktadır. Amasis adı özellikle gündelik yaşamın anlatıldığı öykülerde bir efsane olmuştur. Amasis'in oğlu III. Psammetikhos Pers istilasına karşı mücadele eder.

IV. – Pers egemenliği

545'ten başlayarak, iki yüzyıl boyunca Mısır'ın siyasal ve ekonomik yaşamına Pers istilası egemen olmuştur. Mısır'daki Pers egemenliği iki döneme ayrılır; birinci dönem yüz yirmi yıl sürer. Pers hükümdarlarını Mısır'da satrap (Pers İmparatorluğu'nda eyalet valisi) temsil etmiştir ama imparatorlar gene de yeni bir sülale oluştururlar (XXVII. sülale). Mısır, özgürlüğüne kavuştuktan sonra, çok kısa süren ikinci bir Pers egemenliği dönemi yaşar. Güçlü hükümdarların çok uzaklardaki krallıkların işlerine karışmaktaki tereddütleri gitgide azalır. Saisliler de uzak bölgelerle ilişkilerin ve bu bölgelere müdahalelerin yararına inanmışlardı. Keyhüsrev'in oğlu Kambyses'in 525'te gerçekleştirdiği Pelusium seferi Pers hükümdarının firavun III. Psammetikhos karşısındaki zaferiyle sonuçlanmıştır. Bu savaşla ilgili bilgileri Herodotos tarihinde bulabiliriz sadece. Kambyses büyük olasılıkla Mısır'a Sina'nın kuzeyinden girmiştir ve III. Psammetikhos bu sırada Nil'in Pelusium

kolunda beklemiştir. Kambyses III. Psammetikhos'u Pelusium'da yenilgiye uğratmış ve Memphis kentini ele geçirmiştir. Mısır'ın yeni efendisi Kambyses XXVII. Mısır sülalesinikurmuştur. Kambyses Mısır bozgunundan hemen sonra Libya ve Kyrenai'ye boyun eğdirirken bir yandan da Nübye'yi ve Harga Vadisi'ni kuşatır. Üç yıl sonra Mısır'dan ayrılırken ülkeyi Memphis'te ikamet eden ve iktidara kendi adına el koyan bir Pers satrapına emanet eder. Persler Mısır satraplığını yüz kırk yıl boyunca kendi imparatorluklarına katmak istemişlerdir. İki dönem süren Pers egemenliği sırasında Mısır'ın statüsü değişir. Mısır, o döneme kadar, daha önceki yabancı iktidarlarla yönetilirken bile, uzak geçmişinden miras kalan monarşik kimliğini her zaman korumuştu. Ülke, Persler'in gelişiyle birlikte Ahameniş İmparatorluğu'nun bir parçası olmuştur sadece. Yönetim Ahameniş hiyerarşisini benimsemiş ve resmi belgeler Arami dilinde kaleme alınmıştır. Ama aynı zamanda geleneksel Mısır yapılarından da yararlanılmıştır. Sadece I. Dara döneminde yönetim ve mali düzen örgütlenmiştir. Onun emirleriyle bir Mısır yasaları derlemesi kaleme alınmıştır. I. Dara Pers egemenliği altında kimliğini kısmen yitirmesi engellenemeyen Mısır'ın kültürünü, dinini, yasalarını ve ekonomisini sürdürmeye çalışıyordu.

I. Dara El Hamınam Vadisi taş ocaklarını yeniden açar. Bir yandan da II. Nekhao döneminde terk edilmiş olan iki deniz arasında kanal açma faaliyetlerine yeniden girişir. Kambyses de I. Dara gibi Mısır geleneklerini sürdürmeye çalışmıştır. Bütün unvanları almış ve birçok Mısır tapınağın-

da çalışmalar gerçekleştirmiştir. Sakkara'daki Serapeum yeraltı mezarlığına iki Apis öküzü gömmüştür. Memphis'te Apis öküzüne tapılırdı. Bu uygulamanın tarihi çok eskiye dayanır. Apis öküzü gömülmesi bir ritüeldir. Kutsal öküz öldükten sonra başka bir bedende yeniden doğuyordu. Daha sonraki dönemlerde ve ikinci Pers egemenliği döneminde Pers hükümdarlarının Mısır geleneklerine olan ilgisi azalmış gibidir. Kambyses'in gelişi Mısır toplumunun düzeyi yüksek halkı tarafından oldukça olumlu karşılanmıştır. Bununla birlikte, zamanla Mısırlılar bu Pers istilasından kötü etkilenmeye başlamışlardır. Persler Yunanlılarla çatışmaya başlayınca Mısırlılar bu durumdan yararlanarak Pers iktidarına karşı ayaklanırlar. İlk ayaklanma 486'da gerçekleşir ama bu ayaklanma I. Dara'nın halefi Kserkses tarafından bastırılmıştır. Kserkses, kazandığı zaferden sonra, Mısır satraplığının başına kendi kardeşini getirir. Persler'in Yunanlılar karşısında yenilgiye uğraması Kserkses döneminde de sürmüştür. Bu hükümdar Salamis'te ölünce Mısırlılar yeniden başkaldırırlar ve bu sırada, 465'te Ahameniş tahtına I. Artakserkses çıkar. Başkaldırı bu kez daha ciddi boyutlardadır. İşin içinde Libya Prensi Ianos ve eski bir Sais ailesi mensubu Amirte vardır. Özellikle Yunanlılar büyük destek verirler bu ayaklanmaya. Ama on sekiz ay süren çatışmalardan Persler galip çıkar. Yunanlılar ve Persler arasında yapılan bir barış anlaşması Mısır'ı geri plana itmiştir. Ancak II. Dara döneminde gerçekleşen ve kesin sonuçlara götüren bir başkaldırı Mısır'a belli süre için bir bağımsızlık kazandırabilmiştir.

V. – Son iki yerli sülale: XXIX. sülale ve XXX. sülale

I. Artakserkses'le savaşan kralın oğlu Sais Kralı II. Amirte son Pers hükümdarlarına başkaldırmış ve tek hükümdarı olduğu XXVIII. sülaleyi kurmuştur. Tahta çıktıktan sonra V. Psammetikhos adını alır. Onun ulusal yeniden fetih mücadelesi Mendes prensi ve II. Amirte'nin ölümünden sonra XXIX. sülaleyi kuran I. Neferites tarafından tamamlanmıştır. Ama Delta'da çatışmalar sürüyordu ve oldukça kısa süren bir XXIX. sülale döneminden sonra Sebennytoslu bir komutanın oğlu olan I. Nektanebos iktidarı ele geçirir ve Mısır'daki son yerli sülale dönemini başlatır; bu sülale firavunlar ülkesine dönen Perslerin baskısıyla ortadan kalkar. Çalkantılı ve altmış bir yılda sekiz hükümdar gören bu dönem *Demotik Kronik* denen ve bir sahte peygamberlik anlatısı kompozisyonu içinde aktarılmıştır. II. Dara döneminde Yunanlılar ve özellikle Sparta Sais'teki Mısır kökenli başkaldırı merkezini ve yuvasını desteklemişlerdir. II. Amirte 404'te açıkça başkaldırır ve yaklaşık altı yıl boyunca Pers iktidarıyla mücadele eder. II. Dara'nın ölümünden sonra tahta çıkar. Sınırlarını Assuan'a kadar genişletir. Bu dönemle ilgili olarak pek fazla bilgi yoktur elimizde. Bu son Mısır başkaldırısının mutlu sona ulaşması özellikle Pers kraliyet ailesinde hüküm süren koşullarla ilgilidir. Gerçekten de, II. Dara öldüğünde yerini almak isteyen Artakserkses ve II. Keyhüsrev arasında bir savaş başlar.

Pers istilasına karşı Mısır topraklarının yeniden fethini başlatan II. Amirte XXVIII. sülalenin tek temsilcisidir. II. Amirte ve XXIX. sülalenin kurucusu I. Neferites arasındaki veraset arasında özellikle ne gibi koşulların ön plana çıktığını bilemiyoruz. Mendes kökenli bu sülale bir güç gösterisinin arkasından Mısır tahtını ele geçirmeyi başarmıştır. Delta'nın doğusunda ve Nil'in tali kolu üstünde yer alan Mendes'in tarihi Eski İmparatorluk dönemine kadar gider. "Libya anarşisi" döneminde, önemi XXIX. sülalenin kuruluşundanönce gitgide artan güçlü bir prenslik vardı bu kentte. Neferites de II. Amirte gibi XXVI. sülalenin ünlü büyüğü I. Psammetikhos'u örnek almıştır. Özellikle ve büyük olasılıkla Karnak'taki Amon-Ra Tapınağı'nda faaliyet göstermiştir; bu tapınak önce Kutsal Göl'ün güneyinde bir sunak deposu olarak inşa edilmiştir. XXIX. sülalenin kurucusunun ölümünden sonra, *Demotik Kronik*'te veraset savaşları anlatılır. Bir zorba olan Psammonthis sadece bir yıllığına Mısır tahtına çıkar. İktidar daha sonra meşru bir varis olan Ahoris tarafından ele geçirilir; Ahoris kendi saltanat yıllarını hesaplarken selefinin dönemini yok ettirmiştir. Ahoris sülalenin kurucusu I. Neferites'e olan bağlılığını göstermek için özel bir çaba harcamıştır. Oğlu ve halefinin adı da II. Neferites'tir. XXX. sülalenin kurucusu I. Nektanebos'un referansı da I. Neferites'in bırakmış olduğu mirastır. Bu iki sülale arasındaki veraset ilişkisini belirlemek de zordur.

Ahoris saltanat döneminde yeni bir Pers saldırısına karşı koymak zorunda kalmıştır (385'ten 383'e kadar). Son yerli hanedanı Nektanebos dönemidir. Mısır yeni

bir istiladan kurtulmuştur. Persler Mısır'a ancak 343'te, ikinci bir Pers egemenliği döneminde dönmüşlerdir. XXX. sülalenin son hükümdarı II. Nektanebos yeni Pers hükümdarı, 351'de Mısır'ı yeniden fethetmek isteyen III. Artakserkses'le çatışır. Pers İmparatorluğu'nun iç durumu III. Artakserkses'in tahta çıkmasıyla birlikte hızla değişir; Artakserkses 352'ye doğru eski Pers gücünü neredeyse tamamen canlandırmıştı; tek eksik, artık nispeten yalnız kalmış olan Mısır'ın yeniden fethedilmesiydi. Bu ikinci Pers egemenliği birincisine göre çok daha kısa sürmüş olmakla birlikte daha zor kabullenilmiştir. Son iki yerli sülale döneminde hüküm süren siyasal istikrarsızlığa rağmen ülke belli bir refah düzeyini tutturmuştu. Gerçekten de, Nil Vadisi büyük çapta mimari etkinliklere sahne olmuştur bu dönemde. Özellikle de tanrıların yararına olmuştur bu etkinlikler. Sözgelimi, Ahoris döneminde hükümdar birçok Mısır tapınağında çalışmalar yaptırmıştır: Luksor, Karnak, Medinet Abu ve Elkab. Ayrıca, Ibis ve Harga tapınaklarında çalışmalar yapılmıştır onun döneminde. Son yerli firavunlar Mısır Krallığı'nın en katı kurallara uyan biçimlerini yeniden yaratmaya çalışırlarken bunları az çok kendi dönemlerine uyarlamaya çalışmışlardır. Mısır'ın büyük taş ocakları yeniden işletilmeye başlar. II. Nektanebos'un bozguna uğraması ve kaçması Mısır bağımsızlığının sonu olmuştur. Pers hegemonyası bu kez çok kısa sürer. III. Artakserkses 342'de Mısır'a tekrar satraplık yapar. Artakserkses'in ölümünden (338) sonra yerli bir firavun olan Kababaş Pers istilasına başkaldırır ve kısa süre kendi iktidarını

kabul ettirir. Ama III. Artakserkses'in halefi Arses iktidarı tekrar ele geçirir. Zehirlenerek öldürülen Arses babasıyla aynı kaderi paylaşmıştır. III. Dara Kodoman geçer tahta. Mısır'da firavun olarak Ahameniş İmparatorluğu'nun sonuna kadar hüküm sürer. 332'de Makedonya ve Pers İmparatorluğu çatışması sonucu Büyük İskender'in orduları Mısır'a girer. Perslerin yerini Yunanlılar alır ve onların egemenlik döneminde Mısır büyük bir değişimgeçirir. İskender Mısır halkına bir kurtarıcı gibi tanıtır kendisini. Heliopolis ve Memphis'te Mısır tanrılarına tapar. İskender 331'de Memphis'e bir kahraman gibi girer. İskenderiye'yi kurmak amacıyla Nil'in Kanopos kolunun ağzına kadar gider. Hatta Siva Vadisi'nekadar gider ve orada Amon kâhini tarafından firavun ilan ettirir kendisini. Mısır, Makedonyalı komutanı, Kambyses gibi meşru kralı olarak tanır. Büyük İskender'den yardım isteyenler Mısırlıların kendileri olmuştur. Mısırlılar Yunanlılar'la yüzyıllardır ilişki içindeydiler. Dolayısıyla, onlara göre, potansiyel işgalciler olamazdı Yunanlılar.

Firavunlar dönemi Mısır tarihinin bu son döneminin (Üçüncü Ara Dönem ve Yakın Dönem) belirgin özelliği çok sayıda yabancı egemenliğidir: Nübye, Asur ve Pers. Yerli kabul edilen sülaleler bile Libya kökenlidirler ya da Yunan veya Asur askeri gücüne dayanırlar. Bununla birlikte, çoğu zaman bu yabancılar Mısır geleneklerini canlandırmaya ve korumaya çalışmışlardır. Mısır uygarlığı, çevresindeki halkları her zaman büyülemiştir.

SONUÇ

Makedonyalıların gelişi Mısır'ın siyasal özerkliğinin sonudur. Mısır birçok kez yabancı güçler tarafından yönetilmiştir. Sadece Persler firavunların bağımsızlıklarına son vermişlerdir. Öteki istilacılar monarşik gelenekleri ve Mısır'ın bazı değerlerini benimsemişlerdir. Ptolemaios ve Roma imparatorları görünüşte Mısır geleneklerini korumaya çalışmışlardır. Bununla birlikte, Mısır kültürü karşısında farklı bir tavır içinde olmuşlardır. Kendi gelenek göreneklerine az çok önem vermişlerdir ya da bunları şartlara göre Mısır'daki yaşama uyarlamışlardır.

Mısır'ın, Mısır yaşamını kısmen özümsemek isteyen yabancı güçlerin kültürü üzerindeki gerçek etkisini değerlendirmek zordur. İS V. yüzyıldan başlayarak, Roma İmparatorluğu'nu Hıristiyanlaştırma faaliyetleriyle Mısır kültürünü oluşturan bütün unsurların anlaşılabilmesi imkânsızlaşmıştır. Hiç kuşkusuz, Yunan ve Latin metinleri Mısır tarihinin bu anısını sürdürmüşlerdir ama Mısır'ın tanınmasıyla ilgili bu mirasın çağdaş Mısır belgeleri aracılığıyla aktarılan bilgilerden ayrı tutulması gerekir. 450 yıllarında

Mısır'a giden Herodotos'un yapıtında yer alan bazı bilgiler doğru değildir; "tarihin babası"nın kitabının Mısırbilimciler için temel bir bilgi kaynağı olması durumu değiştirmez.

Bizim bilmediğimiz ve belki de hiçbir zaman derinlemesine değerlendiremeyeceğimiz firavunlar tarihinden parçalar kalmıştır. Dünyanın çeşitli müzelerinde Mısır uygarlık tarihine tanıklık eden şahane parçalar bulunsa da, pek fazla kaynak yoktur bu alanda. Bu eksiklik yüzünden kaynaklar kimi zaman Mısır tarihinin gelişimini gösteren bütün dönemlerin kesintisiz bir resmini verememektedirler.

KRONOLOJİK TABLO

This dönemi	I. sülale (3150'den 2925'e): Narmer, Aha, Cer, Uaci, Den, Acib, Semerkhet, Ka. II. sülale (2925'ten 2700'e): Hotepsekhemui, Nebre, Nineter, Uneg, Senec, Peribsen, Khasekhemui.
Eski İmparatorluk	III. sülale (2700'den 2625'e): Nebka, Ceser, Khaba, Sekhemkhet, Neferkare, Uni. IV. sülale (2625'ten 2510'a): Snefru, Keops, Cedefre, Kefren, Mikerinos, Şepseskaf. V. sülale (2510'dan 2460'a): Userkaf, Sahure, Neferrirkare Kakai, Şepseskare, Reneferef, Niusere, Menkauhor, Cedkare-Isesi, Unas. VI. sülale (2460'tan 2200'e): Teti, Userkare, I. Pepi, I. Merenre, II. Pepi, II. Merenre, Nitokris.
Birinci Ara Dönem	VII.-VIII. sülaleler (2200'den yaklaşık 2160'a) IX.-X. sülaleler (2160'tan yaklaşık 2040'a) XI. sülale (2160'tan 1991'e): I. Mentuhotep, I. Antef, II. Antef, III. Antef.
Orta Krallık	XI. sülale (*devam*): II. Mentuhotep, III. Mentuhotep, IV. Mentuhotep.

	XII. sülale (1991'den 1785'e): I. Amenemhet, I. Sesostris, II. Amenemhet, II. Sesostris, III. Sesostris, III. Amenemhet, IV. Amenemhet.
İkinci Ara Dönem	XIII.-XIV. sülaleler (1785'ten 1633'e) XV.-XVI. sülaleler (1730'dan yaklaşık 1530'a) XVII. sülale (1650'den yaklaşık 1552'ye): Rahotep, V. Antef, II. Sobekemsat, Cehuti, VII. Mentuhotep, I. Nebiryu, VII. Antef, Kamosis.
Yeni İmparatorluk	XVIII. sülale (1552'den 1314'e ya da 1295'e): Amosis, I. Amenhotep, I. Tutmosis, II. Tutmosis, Haçepsut, III. Tutmosis, II. Amenhotep, IV. Tutmosis, III. Amenhotep, IV. Amenhotep/Akhenaton, Smenkhare, Tutankhamon, Ay, Harmhabi. XIX. sülale (1295'ten 1188'e): I. Ramses, I. Sethi, II. Ramses, Meremptah, II. Sethi, Siptah, Tauser. XX. sülale (1186'dan 1069'a): Sethnaht, III. Ramses, IV. Ramses, V. Ramses, VI. Ramses, VII. Ramses, VIII. Ramses, IX. Ramses, X. Ramses, XI. Ramses.
Üçüncü Ara Dönem	XXI. sülale (Tanis kralları) (1069'dan 945'e): Smendes, I. Psusennes, Amenemope, Büyük Osorkon, Siamon, II. Psusennes. XXII. sülale (945'ten 715'e): I. Şeşonk, I. Osorkon, II. Şeşonk, I. Takelo, Harsiesis, II. Osorkon, II. Takelo, III. Şeşonk, Pimay, V. Şeşonk, IV. Osorkon. XXIII. sülale (818'den 715'e): I. Petubastis, III. Osorkon, III. Takelo, Rudamon, II. Iuput.

XXIV. sülale (727'den 715'e: [Tefnaht], Bochoris.
XXV. sülale (747'den yaklaşık 656'ya): [Piankhi], Şabaka, Şabataka, Taharka, Tanutamon.

Yakın Dönem

XXVI. sülale (672'den 525'e): I. Nekhao, I. Psammetikhos, II. Nekhao, II. Psammetikhos, Apries, Amasis, III. Psammetikhos.
XXVII. sülale (525'ten 404'e): Kambyses, I. Dara, Kserkses, Artakserkses, II. Dara, II. Artakserkses.
XXVIII. sülale (404'ten 399'a): Amirte.
XXIX. sülale (399'dan 380'e): I. Neferites, Psammutis, Ahoris, II. Neferites.
XXX. sülale (380'den 343'e): I. Nektanebo, Tachos, II. Nektanebo.
İkinci Pers Egemenliği (343'ten 332'ye): Artakserkses, Arses, III. Dara.
– 332: İskender.

N. Grimal'den alınmıştır: *Histoire de l'Egypte ancienne*, Paris, 1988, s. 591-606.

KAYNAKÇA

Andreu G., *L'Egypte au temps des pyramides*, Paris, 1994.

Baines J. ve J. Malek, *Atlas de l'Egypte ancienne*, Paris, 1990.

Baud M., *Djéser et la IIIe dynastie*, Paris, 2002.

Bonhême M.-A. ve A. Forgeau, *Pharaon. Les secrets du pouvoir*, Paris, 1988.

Cabrol A., *Amenhotep III, le magnifique*, Paris, 2000.

Erman A. ve H. Ranke, *La civilisation égyptienne*, Paris, 1994.

Grandet P., *Ramsès III, histoire d'un règne*, Paris, 1993.

Grimal N., *Histoire de l'Egypte ancienne*, Paris, 1988.

Kitchen K. A., *Ramsès II. Le pharaon triomphant*, Paris, 1982.

Midant-Reynes B., *Aux origines de l'Egypte. Du Néolithique à l'emergence de l'Etat*, Paris, 2003.

Posener G., *Littérature et politique dans l'Egypte de la XIIe dynastie*, Paris, 1969.

Posener G., S. Sauneron ve J. Yoyotte ile birlikte, *Dictionnaire de la civilisation égyptienne*, Paris, 1992.

Roccati A., *La littérature historique sous l'Ancien Empire égyptien*, Paris, 1982.

Valbelle D., *Les Neufs Arcs. L'égyptien et les étrangers de la préhistoire à la conquête d'Alexandre*, Paris, 1990.

Valbelle D., *Histoire de l'Etat pharaonique*, Paris, 1998.

Vandersleyen C., *l'Egypte et la Vallée du Nil, c. 2: De la fin de l'Ancien Empire à la fin du nouvel Empire*, Paris, 1995.
Vercoutter J., *l'Egypte et la Vallée du Nil, c. 1: Des origines à la fin de l'Ancien Empire*, Paris, 1992.
Vernus P., *Affaires et les scandales sous les Ramsès*, Paris, 1993.
Vernus P. ve J. Yoyotte, Dictionnaire des pharaons, Paris, 1996.